

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Kərimli Şəhriyar Azad oğlu

“Azərbaycan investisiya ixrac edən ölkə kimi: reallıqlar və perspektivlər”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 “Dünya iqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma: “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”

Elmi rəhbər:

Dos. M.İ.Bərxudarov

Magistr proqramının rəhbəri

Dos. F.Ə.Rəhimli

Kafedra müdiri: Prof. Ş.H.Hacıyev

Bakı-2017

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. İNVESTİSİYA RESURLARININ İXRACININ.....	
ARAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ VƏ KONSEPTUAL ƏSASLARI.....	8
1.1. Kapital ixracının tarixi - xronoloji aspektləri.....	8
1.2. İnvestisiya resurslarının ixracına həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyalara ümumi baxış	19
1.3. Resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə kapital ixracının xüsusiyyətləri	26
FƏSİL II. AZƏRBAYCANDAN KAPİTAL İXRACININ KOMPLEKS QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	39
2.1. Azərbaycan kapital ixrac edən ölkə kimi	39
2.2. Azərbaycandan edilən kapital ixracının normative - hüquqi bazası	48
2.3. Azərbaycanda kapital ixracı sahəsində yeni meyllər və problemlər.....	58
FƏSİL III. AZƏRBAYCANIN KAPİTAL İXRAC EDƏN ÖLKƏ KİMİ: REALLIQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR.....	66
3.1. Qeyri - neft sektorunda inkişaf etdirilmə zəruriliyi kontekstində kapital ixracı... ..	66
3.2. Azərbaycanın dünya kapital ixracı prosesində xüsusi çəkisinin artırılması yolları.....	75
3.3. Azərbaycanda kapital ixracının reallaşdırılması perspektivləri.....	82
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	88
İSTİFAFƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	92

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Kapital ixracı dedikdə, ölkədə siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi, inflyasiyanın səviyyəsinin yüksək olması, iqtisadi artımın aşağı bir qədər səviyyədə olması və digər bir sıra bu kimi səbəblərdən kapitalın, pul vəsaitlərinin və ya maliyyə ehtiyatlarının bir hissəsinin ölkədən çıxarılması və mənfəət qazanc əldə edilməsi nöqtəyi-nəzərindən əmtəə və həmçinin pul formasında digər ölkənin iqtisadiyyatına, eləcə də digər ölkələrdə mövcud olan istehsal sahələrinə yönəldilməsi prosesi başa düşülür.

Dünya kapital bazarında olan vəziyyət əsas verir ki, xarici investisiyalar uğrunda rəqabət yaxın illərdə əhəmiyyətli dərəcədə kəskinləşəcəkdir. Maliyyə ehtiyatları məhdud olan ölkələrin mövcudluğu şəraitində kapital bazarında, xarici kapitalların cəlb edilməsi uğrunda rəqabət aparalarının sayı getdikcə artmaqdadır. Kapitalın idxalçılarının əhatə dairəsi iqtisadiyyatın bazar transformasiyasını intensiv həyata keçirən (dövlət sektorunun və iqtisadiyyata birbaşa dövlət müdaxiləsinin zəiflədilməsi, sahibkarların fəaliyyəti üçün maneələrin kəskin azaldılması, kiçik və orta biznesin stimullaşdırılması, mükəmməl təsərrüfatçılıq qanunvericiliyinin hazırlanması və s.) ölkələr hesabına genişlənəcəkdir. Bu, son nəticədə investisiya iqlimini yaxşılaşdıracaq və nəhayət, Azərbaycan üçün rəqabət şəraitini çətinləşdirəcəkdir. Bundan əlavə, Azərbaycanın potensial rəqibləri öz mövqelərini möhkəmləndirmək üçün xüsusi tədbirlər həyata keçirə bilərlər. Burada hər şeydən əvvəl aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

- ✓ investisiya rejiminin ümumi liberallaşması da daxil olmaqla, xarici investisiyalar üçün iqtisadiyyatın maksimal dərəcədə açıqlığı;
- ✓ xarici firmaların fəaliyyətindəki məhdudiyyətlərin əksəriyyətinin aradan götürülməsi;
- ✓ milliləşdirmə və mülkiyyətin müsadirə edilməsinə qarşı hüquqi zəmanətin verilməsi.

Dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət münasibətlərinin artması, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yaranıb inkişaf etməsi kapital ixracını sürətləndirən əsas amillərdən birinə çevrildi. Kapital ixracının əsas xarakterik

xüsusiyyəti onunla izah olunur ki, kapital ixracı yalnız kapital ehtiyatlarının milli dövriyyədən çıxarılması prosesi deyildir. Kapital ixracı, eyni zamanda da istehsalın ölkə iqtisadiyyatından çıxarılması deməkdir.

XX əsrdən başlayaraq kapital ixracı özünün inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur və daha çox aktualıq qazanmışdır. Belə ki, Birinci Dünya Müharibəsinin başlandığı 1914-cü ildən kapital ixracı İkinci Dünya Müharibəsinə əhatə edən dövr də daxil olmaqla əvvəlki illərlə müqayisədə öz həcmi 1/3 dəfə artırmışdır. Bunun da əsas səbəbi kimi, müharibə şəraitində olan ölkələrdə siyasi vəziyyətin qeyri-sabit olması və yerli istehsalçıların riskə getməyərək istehsalı digər ölkələrə- atəşkəsin bərqərar olduğu ölkələrə daşması ilə xarakterizə olunur. 1960-1985-ci illəri əhatə edən bir dövrdə isə kapital ixracı 400% artaraq öz aktuallığını bir qədər də möhkəmləndirmişdir.

Məlum olduğu kimi və Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra tam sərbəst şəkildə xarici-iqtisadi və ticarət əməliyyatlarını həyata keçirməyə başladı. Lakin onuda qeyd etmək lazımdır ki, müstəqilliyin ilk illərində ölkə iqtisadiyyatı demək olar ki, iflic vəziyyətində idi. İqtisadiyyatın həlqələri arasında münasibət pozulmuş, iqtisadi artım tempi kifayət qədər aşağı səviyyəyə düşmüş və inflyasiya nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəlmişdir. İqtisadi problemin həlli inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatın sistemində keçidi labüd edirdi. Müstəqilliyin ilk illərində yaranmış bu vəziyyətdən çıxış yolu olaraq ölkəyə investisiya qoyuluşlarını cəlb etmək kifayət qədər aktual məsələyə çevrilmişdir. Maliyyə ehtiyatlarının olmaması ölkə iqtisadiyyatının çöküş vəziyyətinə salmış, böhranlar bir-birini əvəz etməyə başlamışdır. Lakin sonrada aparılmış uğurlu iqtisadi islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikası sürətlə inkişaf etmiş və indiki tərəqqi dövrünə gəlib çatmışdır. əgər müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan dövləti kapitalı idxal edirdisə, maliyyə ehtiyatlarının artdığı indiki dövrdə isə kapitalın ixracı prosesini həyata keçirməkdədir. Bu baxımdan da kapital ixracının yeni meyilləri əmələ gəlmiş və bu sahəyə maraq getdikcə aktuallığını daha da artırmışdır.

Kapitalın ixracı, bir növ, kapitalın beynəlxalq hərəkəti hesab olunur. Kapital ixracı əmtəə mübadiləsindən daha sürətlə hərəkət edir. Belə ki, hər gün 5 milyard ABŞ dolları dəyərində əmtəələr ölkə sərhədlərini aşaraq hərəkət edirsə, kapital ixracının gündəlik hərəkətinin dəyəri 200 milyard ABŞ dolları səviyyəsindədir. Bütün bu qeyd etdiklərimiz mövzunun bugünkü dövrümüzdə kifayət qədər aktual olduğunu göstərir və Azərbaycanda kapital ixracının səbəblərinin, perspektivlərinin, eləcə də iqtisadiyyata təsir mexanizminin araşdırılmasını zəruri edir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Kapitalın ixracı və kapitalın beynəlxalq hərəkəti mövzuları bir çox iqtisadçı alimlər tərəfindən araşdırılmışdır. Belə ki, Mənsur Bərxudarov və Nüsrəddin Məmmədovun müəllifi olduqları “İqtisadi təhlükəsizlik” adında dərslik vəsaitində sözügedən mövzulara dair əhatəli yanaşma mövcuddur. Bununla yanaşı digər iqtisadçı alimlərin də kitabların bu sahələrin tədqiqinə yer verilmişdir. Buna əyani misal olaraq T.Hüseynovun, N.Hacıyevin, A.Məhərrəmovun, İ.Mehdiyevin və digər iqtisadçı alimlərin məruzələrini göstərmək olaraq. Mövzunun dövrümüzdə kifayət qədər aktual olması, sözügedən bu mövzunun yenidən tədqiq olunması zərurətini ortaya qoyur.

Dissertasiya işinin metodu. Dissertasiya işinin yazılmasında analiz və sintez, eyni zamanda da induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir. Belə ki, analiz metodu kimi mövzu tam şəkildə götürülmüş və daha sonra fəsilərə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Daha sonra isə sintez metodu vasitəsilə bu fəsilələr iqtisadi sistemdə birləşdirilmişdir. İnduksiya metodu vasitəsilə dissertasiya işi haqqında iqtisadi faktlar toplanmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Sonra isə deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin toplanmış faktlar əsasında nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, başqa sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün lazım olan zəruri tövsiyələr müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi investisiya ixracı prosesində Azərbaycanın rolunun müəyyən edilməsi və inkişaf istiqamətlərinin təyin edilməsidir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- ✓ Kapital ixracının inkişaf prosesini müəyyənləşdirmək;
- ✓ Müxtəlif ölkələrdə kapital ixracının xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- ✓ Azərbaycanda kapital ixracının gediş prosesini təhlil etmək;
- ✓ Azərbaycanda kapital ixracı sahəsindəki yeni meylləri araşdırmaq;
- ✓ Qeyri - neft sektorunda inkişaf etdirilmə zəruriliyi kontekstində kapital ixracının rolunu müəyyənləşdirmək;
- ✓ Azərbaycanda kapital ixracının reallaşdırılması perspektivlərini təyin etmək.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetini kapital ixracının iqtisadiyyata təsiri, üstünlükləri və ya əksiklikləri və soail-iqtisadi nəticələri təşkil edir. Tədqiqat işinin obyektində isə Azərbaycan iqtisadiyyatında kapital ixracı, bu sahədə mövcud vəziyyət dayanır.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqat işinin informasiya bazasının əsasını kapital ixracı, investisiya fəaliyyəti, iqtisadiyyatın tənzimlənmə mexanizmi və eləcə də, bu sahələrlə əlaqədar müxtəlif səpkili dərsliklər və kitablar təşkil edir. Dissertasiya işinin formalaşmasında internet ehtiyatlarının bu sahə üzrə mövcud resurslarından, bu sahə ilə əlaqədar nazirliklərin normativ-hüquqi sənədlərindən geniş istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini aşağıdakı məsələlərin tədqiqi nəticəsində əldə etmək olar:

- ✓ Kapital ixracının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsir mexanizmi əhatəli təhlil olunmuşdur;
- ✓ Kapital ixracının yeni meylləri Azərbaycan iqtisadiyyatı müstəvisində tədqiq olunmuşdur;
- ✓ Azərbaycanda kapital ixracı sahəsində mövcud vəziyyət və perspektivlər genişmiqyaslı tədqiq edilmişdir;
- ✓ Qeyri - neft sektorunun inkişaf etdirilməsi zəruriliyi kontekstində kapital ixracının rolunu müəyyənləşdirilmişdir;
- ✓ Azərbaycandan xaricə hərəkət edən kapitalın investisiya istiqamətləri təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. İşdə əldə olunan nəticələr və təkliflər gələcəkdə Azərbaycanda kapital ixracının dərinədən öyrənilməsində istifadə edilə bilər.

İşin həcmi ilə strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsilə əhatə edən 9 yarımfəsil, nəticə və təkliflər bölməsindən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsil “İnvestisiya resurslarının ixracının araşdırılmasının nəzəri və konseptual əsasları” adlanır. Burada kapital ixracı tarixi-xronoloji aspektdən araşdırılmış, investisiya resurslarının ixracına həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyalara nəzər salınmış, resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə kapital ixracının xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsil “Azərbaycandan kapital ixracının kompleks qiymətləndirilməsi” adlanır. Bu fəsildə Azərbaycan kapital ixrac edən ölkə kimi tədqiq olunmuş, kapital ixracının normativ hüquqi məsələləri öyrənilmiş, Azərbaycanda kapital ixracı sahəsində yeni meyllər müəyyənləşdirilmişdir.

Üçüncü fəsil “Azərbaycan kapital ixrac edən ölkə kimi: reallıqlar və perspektivlər” adlanır və bu fəsil əsasən praktik məsələlərə həsr olunmuşdur. Qeyri-neft sektorunun zəruriliyi baxımdan kapital ixracı, Azərbaycanın dünyada kapital ixracında xüsusi çəkisi, Azərbaycanda kapital ixracının reallaşdırılması perspektivləri tədqiq edilmişdir.

FƏSİL I. İNVESTİSIYA RESURSLARININ İXRACININ ARAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ VƏ KONSEPTUAL ƏSASLARI

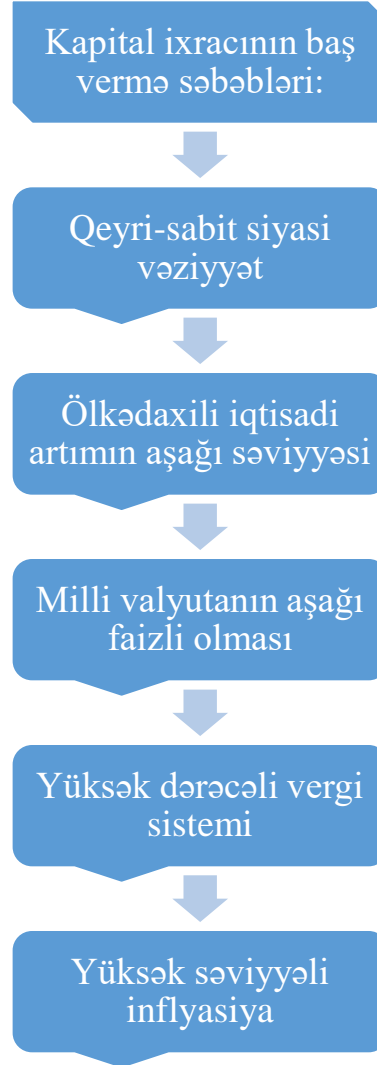
1.1. Kapital ixracının tarixi - xronoloji aspektləri

Kapital ixracı dedikdə, kapitalın ölkə hüdudlarını aşaraq digər ölkələrə axını, həmin ölkələrdə istehsal sahələrinə investisiya olunması başa düşülür. Kapitalın ixracı yalnız maliyyə və ya pul ehtiyatlarının xaricə ötürülməsi demək deyildir. Kapital ixracı həm də istehsalın ölkədən çıxarılması deməkdir. Bu isə qısamüddətli dövr üçün sahibkara qazanc əldə etməyə imkan verir, lakin bununla yanaşı qısamüddətli dövrdə ölkə iqtisadiyyatına öz mənfi təsirini göstərir. Belə ki, pul ehtiyatlarının milli dövriyyədən çıxarılması, istehsalın başqa ölkəyə daşınması iqtisadiyyatda işsizliyin yaranmasına səbəb olur və iqtisadi tsiklin enmə dövründə iqtisadiyyata sarsıdıcı təsirini göstərir. Lakin iqtisadi yüksəliş mərhələsində kapital ixracının ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsiri hiss olunmur. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz iqtisadi yüksəliş dövründə məşğulluq səviyyəsi o həddə çatır ki, kapitalın xaricə çıxması və istehsalın xarici ölkəyə daşınması zamanı yaranan iş yerlərinin sayının azalması məşğulluq prosesində hiss olunacaq effekt yaratmır. Odur ki, kapital ixracının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar elə siyasət işləyib hazırlamaq lazımdır ki, bu siyasətin işlənilib icra olunması iqtisadi inkişaf dövrünə təsadüf etsin. Nəticədə kapital ixracının yaratmış olduğu sosial-iqtisadi nəticələr iqtisadi artıma təsirsiz ötüşsün.

Kapital ixracının yaranma səbəbləri müxtəlifdir. Daha çox kapital ixracına iqtisadi artımı zəif olan, müharibələrin ardıcıl davam etdiyi ölkələrdə rast gəlinir. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz sahibkarların yerli istehsala risk etməmələri və daha çox mənfəət əldə etmək məqsədilə xarici ölkələrdə istehsal proseslərini həyata keçirməsi göstərilir. Kapital ixracının əsas xarakterik xüsusiyyətindən biri də ümumi milli məhsula təsir etməməsidir. Lakin ümumi daxili məhsulun həcminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Məlum olduğu kimi, ümumi daxili məhsul müəyyən müddət ərzində (bir il ərzində) müəyyən ərazi hüdudları daxilində (ölkə daxilində) istehsal olunmuş məhsulların ümumi həcmi əhatə edir. İstehsalın xaricə daşınması isə həmin ölkənin ümumi daxili məhsuluna effektiv təsir

göstərəcəkdir. Kapital ixracının yaranmasının əsas səbəbi aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli təhlil olunmuşdur:[62]

Sxem 1.

Mənbə: www.banker.az saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıda qeyd edilmiş amillər kapital ixracına şərait yaradan amillərdir. Bu amillərin izahını qeyd edək:

- ✓ Qeyri-sabit siyasi vəziyyət. Siyasi qarışıqlıq şəraitdə sahibkar müəssisə və ya təşkilat daxilə istehsalın həyata keçirilməsinə risk

etmir və daha çox mənfəət əldə etmək məqsədilə hər hansı bir xarici ölkənin bazarına üz tutur. Son nəticədə kapitalın və eləcə də, istehsalın bir ölkədən digərinə daşınması prosesi baş vermiş olur.

- ✓ Ölkədaxili iqtisadi artımın aşağı vəziyyəti. İqtisadi artımın zəif sürətlə baş verməsi effektiv pul yatırımı imkanlarını məhdudlaşdırmaqla vəsait qıtlığının yaranmasına səbəb olur və nəticədə kapital ixracı prosesi sürətlənmiş olur.
- ✓ Milli valyutanın aşağı faizli olması. Milli valyuta kursunun faiz dərəcələrinin aşağı olması aktivlərin daha yüksək faizli olan xarici valyuta ilə aparılmasına səbəb olur. Bu prosesin nəticəsi olaraq kapitalın ölkə hüdudlarını aşaraq daşınması prosesi baş vermiş olur.
- ✓ Yüksək səviyyəli inflyasiya. İnflyasiyanın səviyyəsinin artması pulun alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Belə bir iqtisadi vəziyyətdə sahibkar haqlı olaraq, daha çox mənfəət əldə etmək məqsədilə daha aşağı inflyasiyanın hökm sürdüyü xarici ölkədə istehsal prosesini həyata keçirməkdə maraqlı olur və kapitalın ixracı prosesi sürətlənmiş olur.
- ✓ Vergi dərəcələrinin yüksək olması. Hər bir ölkənin daxili vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergi dərəcələri müəyyənləşmiş olur. Vergi dərəcələrinin yüksək səviyyədə olması istənilən halda sahibkarların vergidən yayınmasına, eləcə də istehsalı dayandırmasına səbəb olur. Bir çox hallarda isə sahibkar istehsal prosesini xaricdə davam etdirmək qərarı qəbul etmiş olur və yüksək dərəcəli vergidən azad olmaq məqsədilə istehsalını vergi sistemi sahibkarı qane edəcək ölkələrə üz tutmuş olur. Son nəticədə isə kapitalın ixracı prosesi baş vermiş olur.

Kapitalın ixracına zərurət yaradan ən mühim amillərdən biri də hüquqi qeyri-sabitliyin yaranmasıdır. Dünyanın inkişaf etmiş hər bir ölkəsi kapitalın ixracatçısı kimi çıxış etməklə yanaşı, eyni zamanda da kapitalın idxalatçısı kimi

çıxış edir. Bu tipli ölkələrdə iqtisadi artım yüksək səviyyədə, inflyasiya isə kifayət qədər aşağı səviyyədə (birrəqəmli inflyasiya səviyyəsi) olur. Bu göstəricilərə malik ölkələr sahibkarların kapitallarını yerləşdirmələri üçün həmişə maraqlı olmuşdur. Kapitalın idxalı dedikdə, kapitalın ixracının tam əks prosesi başa düşülür və kapital ixracına səbəb olan amillərə malik olan ölkələr kapitalın əsas idxalçısına çevrilirlər. Kapitalın ixrac səviyyəsinə görə ilk dördlüyə ABŞ, Yaponiya, Almaniya və Böyük Britaniyanı daxil etmək olar. Qeyd olunan ölkələr eyni zamanda da kapitalın idxal həcminə görə də Çindən sonra ön yerləri tuturlar.

Beynəlxalq kapital hərəkəti bir çox yollarla ifadə edilə bilər. Xarici investisiyalar, xarici sərmayə investisiyaları, xarici investisiyalarda həddindən artıq investisiya və beynəlxalq kapital axınları. Sadə təriflə desək, milli sərhədləri aşmaqla başqa ölkəyə daxil olmuş və ölkədən çıxan fondlar kimi təsvir edilə bilər. Beynəlxalq kapital hərəkətləri bir ölkə vətəndaşının başqa bir ölkənin daimi vətəndaşına pul ötürməsi və ya ondan aktiv almaq kimi fond göndərməsi ilə xarakterizə edilir. [15, s.77]

Beynəlxalq kapital axınlarının ən geniş tərifini, bir ölkənin xarici qaynaqlardan ödəməsinə təmin edə biləcək və iqtisadi cəhətdən onu milli aktivlərə əlavə edə biləcək maliyyə, texnoloji, informasiya və xidmət qaynaqlarıdır. Xarici kapitaldan istifadə etmək dedikdə, həmin ölkənin kapitalından deyil, digər ölkələrdən cəlb edəcəyi kapitallar nəzərdə tutulur. Bu qaynaq dünyanın hər hansı bir ölkəsindən - həmin ölkənin mərkəzi və ya regionundan gələ bilər. Yəni, həmin kapital bu ölkənin və mərkəzin milli aktivləri deyil. Digər bir ölkədən, digər şəxslərdən, təşkilatlardan, dövlətlərdən və investorlardan müvəqqəti və ya daimi olaraq qoşulan xarici şəxs, həmin ölkənin vətəndaşlarıdır. Bu xarici aktiv gəlidi yerdə ya davamlı qalır, ya damüvəqqəti olaraq qalır. Bu aktivin istifadəsindən əldə olunan gəlirlər xaricə köçürülə bilər və ya mövcud kapitala əlavə edilə bilər və bu ölkədə investisiyaları artırıla bilər [10, səh.72].

Bütün bu təriflərin ümumi xüsusiyyətlərindən əlavə, bəzi təriflər də birbaşa investisiyalar və birbaşa dolaylı investisiyalara aid edildi. Bir sözlə, bir ölkədən digərinə müxtəlif səbəblərdən və müxtəlif yollarla hərəkət edən bir fond şəklində

müzakirə olunan beynəlxalq kapital axını problemi bu kapital hərəkətlərinin inkişafının bir formasıdır. İqtisadi inkişafını başa çatdırmaq üçün kifayət qədər daxili resursa malik olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi inkişafını başa çatdırmaq üçün xarici mənbələrə pis ehtiyac duyurlar. Burada xarici investisiyaların ölkəyə nə qədər və hansı məqsədlə daxil olması vacibdir. [27, səh.7].

Kapital ixracının aşağıdakı inkişaf mərhələlərini qeyd etmək olar:

- I mərhələ - “kapital ixracının yaranma mərhələsi”, XVII-XVIII əsrin əvvəllərindən XIX əsrin sonuna qədər. Bu dövrdə kapital yalnız bir istiqamətdə - metropoliyalardan müstəmləkə istiqamətində hərəkət edərək məhdud, təsadüfi xarakteri daşıyırdı.
- II mərhələ - “kapitalın ixracı mərhələsi”, XIX əsrin axırlarından XX əsrin ortasına qədər. Bu mərhələ zamanı kapital ixracı həm sənaye cəhətdən çox inkişaf etmiş ölkələr arasında, həmçinin də sənayecə inkişaf edən ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələrin arasında baş vermişdir.
- III mərhələ - XX əsrdə 50-60-cı illərdən etibarən indiyə kimi davam edir , “kapitalın beynəlxalq miqrasiyası” adlanır ki, onun da səbəbləri :
 - a) Birinci olaraq, kapitalın ixracı yalnız sənayeləşmiş ölkələr deyil, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən də həyata keçirilir.
 - b) İkincisi, ölkələr həm ixracatçı və həm idxalçılar olaraq çıxış edirlər.
 - c) Üçüncüsü, kapital ixracı öz böyüklüyünə görə kapitalın əks hərəkətini (kredit üçün faizlər, sahibkarın mənfəəti, səhmlər üçün dividendlər formasında) meydana gətirir.

İnvestisiya məqsədilə bir ölkədən başqa ölkəyə gedən sərmayənin tarixi XVI əsrə qədər uzanır. Bu əsrdə İngiltərədə yaradılan Fuggers of Augsburg investisiya evi Şimali və Mərkəzi Almaniyanın mis mədənləri ilə Macarıstandakı gümüş mədənlərini işlədirdi. XVIII əsrə doğru isə Antvverp və Amsterdam şəhərləri dünyanın ən böyük iki kapital mərkəzi halına gəldi. Beləliklə, Hollandiya bu əsrdə xarici investisiyaların ən çoxuna malik ölkə mövqeyinə gəldi. Ancaq Napoleon rəhbərliyi ilə edilən müharibələr sonrası bu sahədəki liderlik də İngiltərənin əlinə

keçmiş oldu. Bu dövrdə İngiltərədən xaricə gedən kapitalın miqdarı bir ara milli gəlirin 7%-inə qədər yüksəlmişdi.

XIX əsrin birinci yarısına gəldikdə isə İngiltərənin ehtiyac duyduğu xammal, mədən və neftin əldə edilməsi üçün müstəmləkə investisiyaları, bu əsrin ikinci yarısında, sürətlə sənayeləşən Fransa və Almaniya kimi digər qərb ölkələrdə də olmuşdur. Beləliklə, sənaye istehsalına keçən Avropa dövlətlərinin ehtiyacları olan xammalla təmin edən ucuz iş gücü və təbii sərvətlərə malik dövrün müstəmləkə dövlətləri və az inkişaf etmiş müstəqil ölkələri cəlbedici investisiya sahələrinə çevrilmişdir.

Bu proses, ABŞ-ın da xarici kapital qoyuluşu edən ölkələr arasına daxil olması 1929-33-cü illərdə Dünya iqtisadi böhranına qədər davam etmiş və sonra xarici kapital qoyuluşu edən ölkələrin bu investisiyalarını ləğv etməyə yönəlməsi yavaşmağa başlamışdır [27, səh.31].

1950-ci illərə qədər meydana gələn kapital hərəkətləri, adətən, portfel investisiyaları şəklində baş vermişdir. Ancaq bu vəziyyət İkinci Dünya Müharibəsindən sonra geri qayıdaraq kapital hərəkətlərinin daha çox birbaşa xarici investisiyalar şəklində aparılması nəticəsində ortaya çıxmasına gətirib çıxarmışdır. Az inkişaf etmiş ölkələrin daha çox xarici investisiya çəkmə səyləri ilə transmilli şirkətlərin bu prosesdəki rolu böyümüşdür. Az inkişaf etmiş ölkələr sənayeləşmiş ölkələrə xammal ixrac edib, müxtəlif sənaye məhsulları və kapital malları idxal etmə formasındakı bu vəziyyətdən qurtula bilmək üçün, bərabərində təşəbbüs bacarığı, texnologiya, idarəetmə bacarığı və marketinq strategiyaları kimi istehsal amillərini gətirən xarici kapital hərəkətlərinə isti baxmağa başlamış və ölkələrinə daha çox xarici kapital investisiyaları çəkmək üçün vergi sərbəstliyi və subsidiyalar kimi təşviq siyasətləri ilə xarici sərmayə üçün uyğun bir şərait yaratmağa çalışmışdılar.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra toplanan Bretton-Vuds konfransı ilə istiqamət verilən sistemdəki kapital hərəkətləri böyük ölçüdə rəsmi borc xarakterində və adətən plan, layihə, ya da milli iqtisadiyyatların nizamsızlıqlarından irəli gələn maliyyələşdirmə ehtiyaclarını ödəmə vəzifəsini

yerinə yetirən hərəkətlərdir. Beləliklə, bu dövrdə inkişaf edən dövlətlərin maliyyə bazarlarına girişi məhdud qalarkən, bu ölkələrə olan kapital hərəkətləri də məhdud qalmışdır [4, səh.58].

Kapital hərəkətlərində dövrlər etibarilə tənəzzüllərin və artımların mövcud olduğu tsiklik bir proses baş vermişdir. 1970-ci illərdən etibarən inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönələn kapital hərəkətləri 1980-ci illərə gəldikdə tərsinə fırlanmağa başlamışdır. 1990-cı illərdə isə daha böyük ölçüdə bir canlanma və tərs dönüş baş vermişdir.

İkinci dünya müharibəsindən 1970-ci illərə qədərki dövr ərzində istifadə edilən yeni texnologiyalar ilə istehsalda səmərəliliyin artması, xammal qiymətlərinin ucuzlaşması, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə aparılan yardımlar və Bretton-Vuds konfransında alınan qərarlar çərçivəsində inkişaf etmiş ölkələrdə keçirilən beynəlxalq institusional tədbirlərin nəticəsində sözügedən ölkələrdə rifah səviyyəsi artmışdır və bu ölkələr 1970-ci illərin əvvəllərinə qədər iqtisadi genişlənmə prosesi yaşamışdılar. Ancaq 1970-ci illərə gəldikdə, istifadə edilən istehsal texnologiyalarının əməyin məhsuldarlığını artırmasındakı uğuru aşağı düşmüş, xammal qiymətləri artmağa başlamış və buna bağlı olaraq da gəlir nisbətləri də aşağı düşmüşdür. Gəlir səviyyələrində baş verən bu azalma investisiyaların da azalmasına, beləliklə, böyümə dərəcələrinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Bretton-Vuds konfransı ilə yenidən qurulan dünya iqtisadiyyatının bu yeni quruluşu və buna uyğun olaraq hazırlanan kapital hərəkətləri 1970-ci illərdə baş verən iqtisadi böhranın altından qalxmayaraq çökmüşdür. Bretton-Vuds sisteminin dağılması dünya iqtisadiyyatında, eyni zamanda da sərmayənin beynəlxalq hərəkətlərində böyük dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra təxminən dördü bir əsr davam edən sürətli inkişaf və tərəqqi dövrü, 1971-ci ildə dollar - qızıl əlaqəsinin qopması ilə birlikdə Bretton-Vuds Sisteminin süqutu və kapitalist sistemlərin böhrana daxil olması ilə nəticələnmişdir. 1970-ci illərdə Bretton-Vuds Sisteminin süqutundan sonra faiz-məzənnə arbitrajına əsaslanaraq ən yüksək real gəlir əldə etmək

məqsədlə bir ölkədən digərinə asanlıqla sürüşə bilən kapital hərəkətləri artmış və zamanla, yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələri deyil, sənayeləşmiş ölkələri də təhdid etməyə başlamışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr 1980-ci illərin ilk illərindən etibarən xarici borc ödəmələrində problemlər yaşamağa başlaması bu ölkələrin dövlət kəsirlərini dərinləşdirmiş və makro iqtisadi strukturlarının pozulmasına səbəb olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verən bu böhran bütün dünyada iqtisadi bir ləngiməyə səbəb olmuş, beynəlxalq faizlər də sürətlə artmışdır. Bu dövrdə inkişaf etməkdə olan ölkələr digər şokların təsirini azaltmaq üçün birbaşa xarici borclanmaya getmək əvəzinə, ehtiyac duyulan pul vəsaitlərinin birbaşa xarici investisiyalar ilə portfel investisiyaları şəklində ölkəyə gəlməsini təmin etmək məqsədi ilə təşviq edici siyasətlər həyata keçirməyə başlamışdılar.

Meydana gələn bu böhranlar, ölkələrin tətbiq etdikləri iqtisadi siyasətlərində köklü dəyişikliklərə getməsilə nəticələnmişdir. Bir çox ölkə, ölkələrinə daha çox sərmayə gəlməsi qarşısında bir maneə kimi gördükləri eqoist siyasətlərdən imtina edərək iqtisadi sahədə liberal siyasət həyata keçirməyə başladılar. İnkişaf etmiş ölkələr bu təcrübələrlə dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunu azaltmışdılar. Eyni zamanda bu siyasətlər, az inkişaf etmiş ölkələrin də böhrandan xilas olmada tətbiq edəcəkləri siyasət olmuşdur. Baş verən böhranlardan sonra inkişaf etməkdə olan ölkələr xarici borc tapmaq üçün BVF (İMF) və Dünya Bankı kimi qlobal təşkilatların struktur adaptasiya siyasətini bir-bir həyata keçirməyə başlamışdılar. Bu gedişatın nəticəsi olaraq makro iqtisadi quruluşlarını açıq iqtisadiyyatın tələbinə görə yenidən qurmaq məcburiyyətində qalmışdılar. Bunun üçün, bəzi ölkələr bütün mübadilə nəzarətlərini qısa müddətdə tam olaraq aradan götürmüş, bəziləri isə mübadilə üzərindəki nəzarətlərini mərhələli şəkildə və yavaş-yavaş aradan götürmüşdülər. Xarici ticarətin qarşısındakı əngəllərin aradan qaldırılması artan ticarət dövriyyəsi az inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etmiş ölkə fondlarına daha çox ehtiyac hiss etmələrinə gətirib çıxarmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr artan qaynaq ehtiyacını qarşılamaq üçün daha çox xarici sərmayə ölkələrinə çəkmək üçün milli mübadilə rejimlərini və kapital hesablarını sərbəstləşdirmiş, maliyyə

bazarlarını quraraq inkişaf etdirmişdilər. Həsrətlə gözlənilən siyasətlər kapital hərəkətini asanlaşdırmış, bu da kapital axınlarının həm həcmi, həm də sürətini artırmışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafını maliyyələşdirmək məqsədilə istifadə etməyi düşündükləri xarici kapital, hər ölkədə və hər dövrdə davamlı bir proses olmayıb. İnvestisiyaların maliyyələşdirilməsinə istifadə edilməsi arzu edilən xarici kapital daha çox ölkələrin mövcud vəziyyətindən istifadə edərək, qısamüddətli spekulativ qazanclar əldə etmiş və qazancları ilə birlikdə həmin ölkələri tərk etmişlər.

1990-cı illərə gəldikdə isə kapital hərəkətlərində böyük artımlar baş vermişdir. Bu artımın əsas səbəbi beynəlxalq portfel şaxələndirilməsinə imkan verən iki mühüm hadisədir. Bunlardan birincisi, inkişaf etməkdə olan ölkələrin daha çox xarici kapital çəkmək və beynəlxalq maliyyə inteqrasiyasında iştiraklarını artırmaq üçün maliyyə bazarlarını, mübadilə rejimlərini və kapital hərəkətlərini sərbəstləşdirmək olmuşdur. Bununla yanaşı, inkişaf etməkdə olan bu ölkələr investisiya imkanlarını artırmaq üçün dövlətin iqtisadi sahədəki təsirlərini azaltmaq üçün dövlət orqanlarını özəlləşdirmiş, daha dərin və nağd bazarların yaranmasını da dəstəkləmişdilər.

İkinci mühüm dəyişiklik isə, dünyanın informasiya və kommunikasiya texnologiyalarındakı böyük hadisədir. Baş verən bu hadisə dünya miqyasında investisiyaların qiymətləndirilməsini və izlənməsini daha asan bir hala gətirmişdir. Meydana gələn bu asanlıq inkişaf etmiş ölkələrdəki pul vəsaitlərinin dünyanın hər tərəfində hərəkətinə imkan yaratmışdır. Texnoloji sahədə, xüsusilə də rəbətədə baş verən proseslər, investisiyalarla bağlı məlumat təmin etmədə asanlıq yaradaraq və risk idarəçiliyində daha fəal maliyyə alətlərin yaranmasını dəstəkləyərək xarici investisiyalar üçün transsərhəd investisiyalarını asanlaşdırmışdır.

Kapital hərəkətlərində baş verən bu proseslərə, 1990-cı illərdən sonrada az inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi strukturlarında baş verən struktur dəyişiklikləri ilə yanaşı, bəzi global amillərinə səbəb olduğu bir həqiqətdir. Məsələn, Latın Amerikasını ölkələrinin hamısında 1990-cı illərin ikinci yarısından etibarən

yanarına başlayan xarici sərmayə girişi və bu illərdəki canlanmanın əsas səbəbi düzgün makroiqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi və daha güclü iqtisadi performans kimi daxili proseslərə verilərkən daha sonralar kapitalın beynəlxalq hərəkətinin əmələ gəlməsinin daha böyük miqyaslı olduğunun və fərqli xüsusiyyətlərə malik olan ölkələrə də təsir etdiyinin fərqinə varılmışdır. Görülən işlərdə kapital hərəkətlərinin yalnız düzgün makro iqtisadi siyasətləri tətbiq edən ölkələrə deyil, makro iqtisadi quruluşları və siyasəti bir-birindən olduqca fərqli olan bir çox ölkələrin iqtisadiyyatına eyni dərəcədə maraq göstərdiklərini ortaya qoymuşdur.

1990-cı illərin ilk yarısında Meksika, Argentina və Çili kimi struktur adaptasiya siyasətlərində uğurlu olan ölkələrlə yanaşı, Braziliya kimi iqtisadi göstəricilərin pisləşdiyi, dövlət kəsirlərinin sürətlə artdığı ölkələrə də intensiv kapital girişləri olmuşdur. Bu vəziyyət mühüm qlobal amillərin təsirlərini ortaya qoyur. Bu qlobal amillərin ən başında şübhəsiz, Amerika Birləşmiş Ştatlarının xüsusən 1990-cı illərin əvvəlində davamlı olaraq düşən və 1960-cı illərdən sonra ən aşağı səviyyəsinə çatan qısa dövr faiz nisbətləri gəlir. Beləliklə, həmin dövrdə nisbi olaraq daha yüksək faizli investisiya imkanları təqdim edən Latın Amerikası və Cənub Şərqi Asiyanın inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarına mühüm nisbətə bir kapital girişi başlamışdır.

Həcm olaraq 1990-cı illərin kapital hərəkətləri 1970-ci illərdəki kapital hərəkətlərinə çatmaqla yanaşı, bu iki dövrdəki kapital hərəkətləri bir çox cəhətdən fərqlənir. Qloballaşmanın maliyyə bazarına təsirlərinin ən bariz nümunəsi kimi müşahidə olunduğu 1990-cı illərdə kapitalın beynəlxalq hərəkətlərində xarakter, mənbə və kanalları baxımından dəyişiklik göstərmişdir. Bu dövrdəki kapitalın beynəlxalq hərəkətinin ən qabarıq xüsusiyyəti arbitraj qazancına qaçan spekulyativ xarakterli pul hərəkətləri olmalarıdır. Bu dəyişikliyə paralel olaraq bu dövrün kapitalının beynəlxalq hərəkəti qısa müddətli və daha hərəkətlidir [4,səh.59].

1990-cı illərdə maliyyə bazarlarında baş verən inteqrasiya və tətbiq olunan sərbəstləşdirmə siyasətləri kapitalın beynəlxalq hərəkətinin mənbəyini dəyişdirərək rəsmi kanallardan özəl kanallara sürüşməsinə səbəb olmuşdur. Maliyyə

bazarlarının bağlanması nəticəsində ölkələr kapital ehtiyaclarını ödəmək üçün birbaşa rəsmi kanallara borclanma əvəzinə beynəlxalq bazarlardan borclanmaya üstünlük vermişdilər. Beləliklə, milli iqtisadiyyatların makro iqtisadi quruluşlarındakı ziddiyyətlər kapital hərəkətlərinin gedişinə təsir etməmiş və inkişafında yüksəliş ölkələrin Bretton Vudz sistemindəkinin əksinə, beynəlxalq maliyyə bazarlarında iştirak imkanları artmışdır. Kapitalın beynəlxalq hərəkətində bu keyfiyyət dəyişiklikləri bu hərəkətlərin tərkibinə də təsir etmiş, inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmiş kapital axınları içindəki qısa müddətli kapital və portfel investisiyalarının nisbəti sürətlə böyümüşdür.

1990-cı illərin kapital hərəkətləri səbəbləri baxımından da 1970-ci illərin kapital hərəkətlərində fərqliliklər görünür. 1990-cı illərdəki kapital hərəkətləri araşdırılarkən bu hərəkətlərin əsas səbəbinin, milli bazarlarda mövcud olan valyuta məzənnəsi və faizlər arasındakı tarazlıqdan qaynaqlanan arbitraj faktoru olduğu aydın olur.

Ona görə bu illərdəki kapital hərəkətləri daha çox qısamüddətli spekulativ məqsədli hərəkətlərdir. 1970-ci illərdə isə inkişaf etmiş ölkələrdə düşən faiz nisbətlərinə qarşılıq inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki faiz nisbətlərinin artması, baş verən neft böhranından sonra təcrübəli olaraq artan benzin-dollar pul vəsaitlərinin beynəlxalq maliyyə bazarlarına yenidən verilməsi zərurəti kimi bir çox amil kapital hərəkətləri üzərində təsirli olmuşdur. Maliyyə bazarlarındakı qloballaşma faktı nəticəsində arbitraj qazancı qaçan bu kapitalın böyüklüyü 1990-cı illərdə artan ölçüdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaranan yeni maliyyə bazarlarına yönəlarkən, quruluş olaraq da daha seçici, daha qısa müddətli, daha hərəkətli, daha narahat, daha abstrakt bir xarakterə qovuşmuşdur. Həmin spekulativ kapital, sərmayə girişinin olduğu ölkələrdə həm milli pulların həddindən artıq bahalaşmasına, həm də valyuta ehtiyatlarında hədsiz təcrübəyə yol açmışdır.

1990-cı illərdə Latın Amerikasını ölkələrində faiz nisbətlərinin Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı faiz dərəcələrindən daha yüksək olması və milli valyutalarının real olaraq dəyər qazanması, bu ölkələrdən spekulativ məqsədli qısa müddətli investisiyaların çıxmasına səbəb olmuşdur. Latın Amerika ölkələrinə

yönələn bu qısa müddətli kapital bu ölkələrdə sürətlə böyüyən mövcud kəsiri bağladığı kimi valyuta ehtiyatlarında da hədsiz bir artıma səbəb olmuşdur.

Yuxarıda qeyd olunan nəzəriyyələr və kapitalın ixracının tarixi-xronoloji aspektləri sırf kapital ixracını zəruri edən amillərin üzə çıxarılması məqsədi daşıyır. Lakin bəzi hallarda ölkələr kapitalın ixracının qarşısını almağa, onu məhdudlaşdırmağa cəhd edirlər. Bunun da əsas səbəbi maliyyə ehtiyatlarının dövriyyədən çıxmasının, eləcə də, məşğulluğun azalmasının, istehsal prosesinin zəifləməsinin qarşısını almaqdan ibarətdir. Kapitalın ixracını iki üsulla məhdudlaşdırmaq mümkündür. Sözügedən həmin üsullara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ✓ Kapitalın xaricə axınının qarşısını kəsmək iqtidarında olan inzibati maneələrin və dövlət tənzimlənmə mexanizminin yaradılması. Bunun üçün isə ilk növbədə valyuta nəzarəti sisteminin yaradılması və eyni zamanda da valyuta mənfəətinin tam həcmdə və ya qismən satılmasının təmin edilməsi lazımdır.
- ✓ Sahibkarlıq fəaliyyətinə stimül verəcək mühitin formalaşdırılmasını təmin etmək. Bunun üçün isə iqtisadi artım, iqtisadi sabitlik və hüquqi zəmanətlərin verilməsini təmin edəcək mexanizmlərin formalaşdırılmasını təmin etmək lazımdır. Çünki qeyd etdiyimiz üç amilin olması sahibkarın kapitalı xaricə çıxartması marağını sıfıra endirəcəkdir.

1.2. İnvestisiya resurslarının ixracına həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyalara ümumi baxış

Əvvəlki paraqrafda kapitalın ixracı, beynəlxalq hərəkəti və bu hərəkətin yaranma səbəbinin izahı təhlil olundu. Haqqında danışdığımız bu paraqrafda isə investisiya və ya maliyyə resurslarının ixracına həsr olunmuş nəzəriyyələrin ətraflı izahı veriləcəkdir. İlk öncə kapitalın beynəlxalq hərəkəti prosesinə təsir edən amillərin xarakterini təhlil edək. Kapitalın və ya maliyyə ehtiyatlarının ixracı

prosesinə təsir edən əsas amilləri iki qrup üzrə təsnifatlaşdırıla bilər. Sözügedən həmin amillər aşağıdakılardan ibarətdir: [63]

- ✓ İqtisadi xarakterli amillər;
- ✓ Siyasi xarakterli amillər.

Kapital ixracının hərəkəti prosesinin inkişafına təsir edən iqtisadi amilləri aşağıdakı qruplar üzrə bölə bilərik: [63]

- ✓ İqtisadi artım və istehsalın inkişafı templərinin dəstəklənməsi;
- ✓ Həm ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatlarında, həmçinin də dünya iqtisadiyyatında elmi-texniki tərəqqinin təsiri və dünya iqtisadiyyatında aparıcı yerə malik olan xidmət bazarının inkişaf etməsi nəticəsində yaranmış struktur dəyişiklikləri;
- ✓ Beynəlxalq əmək bölgüsünün əhatə dairəsinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi;
- ✓ Dünya iqtisadiyyatında transmilli əsmə xarakterli proseslərin sürətli artımı;
- ✓ Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərinin və istehsalın beynəlmilləşməsinin sürətli inkişafı;
- ✓ Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində aid olan bütün formaların əhatə dairəsinin sürətli inkişafı.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin inkişafına təsir edən siyasi xarakterli amillər içərisində aşağıdakıları fərqləndirmək olar: [63]

- ✓ Offşor zonaların, eləcə də xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması nəticəsində kapitalın beynəlxalq hərəkətinin (idxal və ixrac daxil olmaqla) liberallaşdırılması;
- ✓ Sənayeləşmə siyasətinin “üçüncü dünya ölkələrində” keçirilməsinin təmin olunması;
- ✓ Kiçik biznesin, özəl sektorun və eləcə də dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi kimi iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinin təmin olunması;

- ✓ Məşğulluğun yüksək səviyyəyə çatmasına imkan verən siyasətin işlənib hazırlanması və reallaşdırılması.

Yuxarı qeyd edilənlər əsasında aydın olur ki, kapitalın beynəlxalq ixracı məsələsinin təhlili əhatəli və konseptual yanaşma tələb edir. Bununla əlaqədar iqtisadçı alimlərin bu sahədə kifayət qədər əhatəli nəzəriyyələri vardır.

Kapital hərəkətinin neoklassik nəzəriyyəsi klassik beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsinə əsaslanır. Onun əsasını birini D.Rikardonun beynəlxalq ticarətin müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi təşkil edir. Həmin nəzəriyyəyə əsaslanaraq klassik ingilis iqtisadçısı (1806-1873) C.S. Mill XIX əsrdə dünyada ilk dəfə olaraq ölkələr arasında kapital hərəkətinin nəzəri əsaslarını araşdırdı. D. Rikardodan sonra o göstərirdi ki, kapital ölkələr arasında mənfəət normasında olan fərqlə əlaqədar olaraq hərəkət edir. O, eyni zamanda göstərirdi ki, fərq o qədər yüksək olmalıdır ki, investorun əcnəbi ölkədəki riskini ödəmiş olsun. XIX əsrin ortaları ingilis filosofu T.Qobbs və Ç.Keyns və ingilis iqtisadçısı (1767-1832) M.B. Seyin istehsal amilləri arasındakı nisbət konsepsiyasını beynəlxalq kapital hərəkətinə şamil etdilər. Məsələn, Ç. Keyns beynəlxalq ticarət və beynəlxalq kapital hərəkətinin alternativ olması haqqında mühüm bir müddəanı ortaya atdı. O, göstərdi ki, istehsal amillərinin hərəkəti müəyyən şərtlər daxilində beynəlxalq ticarəti əvəz edə bilər. Beynəlxalq kapital hərəkətinin neoklassik nəzəriyyəsi qəti şəkildə XX əsrin ilk onilliyində E.Hekşer, B. Ohlin, R.Nurse və K. İverson tərəfindən formalaşdırıldı.

E.Hekşer öz konsepsiyası daxilində və son faydalılıq nəzəriyyəsinə əsaslanaraq istehsal amilləri qiymətlərində beynəlxalq tarazlığa doğru meyl haqqında tezisi irəli sürdü. Bu meyl həm beynəlxalq ticarət, həm də qiymət və miqdar nisbəti müxtəlif ölkələrdə müxtəlif olan istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti vasitəsilə özünə yol açır.

B.Ohlin özünün beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsində göstərirdi ki, istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti müxtəlif ölkələrdə onlara müxtəlif tələb olması ilə əlaqədardır: onlar məhsuldarlıq həddi aşağı olan ölkələrdən gedir, yüksək olan ölkələrə gəlir. O hesab edir ki, kapital üçün məhsuldarlıq həddi hər şeydən əvvəl faiz dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Ohlin həmçinin beynəlxalq kapital hərəkətinə təsir

edən aşağıdakı əlavə amilləri də qeyd edirdi: gömrük maneələri (mal hərəkətinə mane olur və buna görə də xarici investorları bazara girmək üçün kapital ixrac etməyə məcbur edir), firmaların öz kapital qoyuluşlarının coğrafi diversifikasiyasını artırmağa çalışması, ölkələr arasında siyasi fikir ayrılıqları, xarici investisiyalarda böyük riskin mövcudluğu və s.

R.Nurse beynəlxalq kapital hərəkətinin müxtəlif modellərini yaratdı və belə bir nəticəyə gəldi ki, mal ixracının sürətlə artması ilə yanaşı kapitala tələb də artır və o idxal olunur (və ya əksinə).

K.İverson beynəlxalq kapital hərəkətinin real və tarazlayıcı (yəni ödəniş balansını tənzimləyən) olmaqla iki yerə bölündüyü tezisini irəli sürdü. O həmçinin göstərdi ki, kapitalın müxtəlif növləri müxtəlif beynəlxalq hərəkət sürəti qabiliyyətinə malikdir (köçürmələrin gecikdirilməsi ilə əlaqədar). O belə bir tezisi də əsaslandırıldı ki, kapitalın məhsuldarlıq həddi aşağı olan ölkədən, yüksək olan ölkəyə aparılması hər iki ölkədə istehsal amillərinin daha səmərəli istifadə olunduğunu göstərir.

Beynəlxalq kapital hərəkəti nəzəriyyəsi Keynes və onun davamçıları tərəfindən daha da inkişaf etdirildi. Keynes və neokeyns nəzəriyyələri kapital hərəkəti və ödəniş balansının vəziyyəti arasında olan əlaqəyə xüsusi diqqət yetirirlər. Keynes özü hesab edirdi ki, kapital hərəkəti ümumiyyətlə müxtəlif ölkələrin ödəniş balansında tarazlığın pozulması ilə əlaqədar meydana gəlir.

Keynsin görüşlərini inkişaf etdirərək F.Maxlun onlara üç mühüm nəticə əlavə etdi:

- ✓ Əgər ölkədə ödəniş balansını müsbət qalığa malikdirsə, o zaman kapital ixracı ixracın idxaldan artıqlığını balanslaşdırır və bununla da bu ölkənin mallarının alıcılarına həmin malların alınmasını artırmağa imkan verir. Nəticədə, kapital ixrac edən ölkələrin milli gəliri artır;
- ✓ Əgər ölkədə milli investisiya az, yığıcı meyli isə yüksəkdirsə, bu zaman kapital ixracının bu səbəblə artması işgüzar aktivliyi yaxşılaşdırır, və müvafiq olaraq milli gəliri çoxaldır;

- ✓ Kapital idxalını idxal edən ölkədə daxili iqtisadi vəziyyətə təsiri kapitalın hansı formada idxal olunmasından asılıdır: birbaşa investisiyalar maşın və texnika gətirilməsi ilə əlaqədar olduğu üçün daha əlverişli olsa da, portfel investisiyalar da qiymətli kağızlar bazarında aktivliyi artırır.

R.F.Xarrod özünün “iqtisadi dinamika” modelində göstərdi ki, kapital bol olan ölkədə iqtisadi artım sürəti nə qədər aşağıdırsa, bu ölkədən kapital ixracı meyli bir o qədər yüksəkdir. E.Dollar ticarət balansı və məşğulluq problemlərini araşdırarkən göstərirdi ki, kapital ixracı həmin ölkənin xaricdəki kapitalından gələn gəlirin artım sürəti ilə yerli investisiyaların artım sürəti arasındakı nisbətdən asılıdır. Əgər ölkədə investisiyalar investisiya gəlirlərinə nisbətən sürətlə artırsa, bu zaman ticarət balansı müsbət qalığa malikdir; əgər yerli investisiyalar investisiya gəlirlərindən aşağı sürətlə artırsa, bu zaman ticarət balansı passiv olacaqdır.

Neokeyns nəzəriyyələri inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən Afrika, Asiya və Latın Amerikasına ölkələrinə edilən yardımların da nəzəri əsasını təşkil edir. Bu nəzəriyyəyə görə üçüncü dünya ölkələrinə kapital ixracı işgüzar fəallığı həm kapital ixrac, həm də idxal edən ölkələrdə artırır. Lakin, belə kapital ixracına yüksək risk dərəcəsi və bu ölkələrdəki siyasi meyllər mane olduğu üçün Qərbdəki ölkələri bu növ kapital ixracını təşviq etməyə (hər şeydən əvvəl dövlətin payını artırmaqla) məcburdurlar.

Birbaşa investisiyalar haqqında nəzəriyyə S.Haymer, Ç.P.Kindleberq, R.E.Keyvz, Stefan P. Maqi, Q.C.Conson, R. Lakru tərəfindən yaradılıb inkişaf etdirilmişdir.

Birbaşa investisiya nəzəriyyələri bu investisiyaların yüksək rentabelli olması səbəblərini araşdırmaq baxımından maraqlıdır. Həqiqətən belə bir sual meydana çıxır: kamil rəqabət şəraitində öz risklərini minimuma endirməyə çalışan firmalar xarici müəssisələrə geniş miqyasda kapital qoyaraq, onu özünün tam nəzarətinə tabe edir və bütün riski öz boynuna götürür. Məlum olduğu kimi rəqabət edən firmalarda təsadüfi amillər kompleks müxtəlif ölkələrdə müxtəlifdir. Riski minimuma endirməyə çalışan investor öz aktivlərini mümkün qədər çox

diversifikasiya (çoxşaxəli) edəcəkdir ki, onları ayrı-ayrı təhlükələrdən qorusun. Kapitalın böyük bir hissəsini hər hansı investisiya səbətinə bağlamaq isə təhlükəli hesab edilir. Beləliklə, investorun riskini minimuma endirməyin bir yolu kapitalın diversifikasiyasının təmin olunmasıdır.

Birbaşa xarici investisiyaların mənfəətlilik dərəcəsinə təsir edən amillər araşdırılarkən sadə rəqabət mexanizminin ruhuna zidd olan firmanın üstünlüyü (firm-specific advantages) anlayışını nəzərə almaq lazımdır. Belə bir təbii sual meydana çıxır: xarici investor nə üçün yerli sahibkarlar ilə onların öz bazarında rəqabətə girir? Çünki, bütün məlum şərtlər daxilində yerli şirkətlər milli bazarda xarici investitorlara nisbətən “yerli oyun şərtlərini” yaxşı bilirlər. Bundan əlavə “uzaqdan idarə etmə” xarici investor üçün əlavə xərc tələb edir, yol və rabitə xərcləri artır, ən başlıcası isə bir-birini başa düşməmək təhlükəsi böyükdür. Bir çox “genetik” üstünlüklərə malik olan yerli firmanı ötüb keçmək üçün xarici firmanın yerli rəqib üçün əlçatmaz olan hər hansı bir mühüm üstünlüyü olmalıdır. Adətən belə üstünlük texnologiya və patentə malik olma ilə əlaqədardır. Bir qayda olaraq buraya astronomik miqdarda kapital mənbələrinə azad çıxış yolu olması da əlavə edilir (aydındır ki, yerli firmaların belə imkanları yoxdur). Xarici firma özünün yüksək beynəlxalq statusuna uyğun olaraq bir çox xarici ölkə bazarlarına asanlıqla girə bilər. Firma kapitalın investisiyasını və istehsal əməliyyatlarını hər mərhələdə elə koordinasiya edə bilər ki, o sinxronlaşdırma hesabına istehsal xərclərinə küllü miqdarda qənaət etmiş olsun. Firma kamil idarəçilik sistemi tətbiq etməklə və reklamı fəal təşkil etməklə də böyük fayda əldə edə bilər. Bu üstünlüklərə malik olan firma xaricdə öz ölkəsində əldə etdiyinə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə çox mənfəət əldə etməlidir. Onların mənfəəti yerli firmaların mənfəətindən də qat-qat çox olmalıdır. Əks halda beynəlxalq kapital bazarı adi kapitalların bir ölkədən başqasına hər hansı bir mənfəət üçün adi köçürmələrdən ibarət olardı.

Beləliklə, deyilənlərdən belə bir nəticə çıxır ki, birbaşa xarici investisiyalarda rəqabət şərtləri deyil, firmaların xüsusi üstünlükləri əsas rol oynayır. Bu isə tədqiqatçıları birbaşa investisiyalar ilə bazar üzərində nəzarət arasında əlaqə olduğunu qəbul etməyə məcbur etmişdir. Bu sahədə iki görüş var:

1. S.Haymerin görüşü. S.Haymerin 1976-cı ildə yazmış olduğu dissertasiyasında firmanın xüsusi üstünlükləri amilinə birbaşa xarici investisiyalar nəzəriyyəsini klassik qeyri-kamil rəqabət (ayrı-ayrı bazarlarda) modeli ilə birləşdirmək üçün bir vasitə kimi baxılmışdır. S.Haymer hesab edir ki, xarici investor hər hansı bir bazarda fəaliyyət göstərən inhisarçıdır. Xarici investisiyalar rəqabəti boğmaq və bazar üzərində nəzarəti ələ keçirmək üçün qoyulur. Həqiqətən müxtəlif bazarlarda bu cür hallar özünü göstərir. Məsələn, hər hansı bir firma öz rəqibindən qorxaraq xaricdə filialını açır. Çünki, ola bilsin ki, belə bir filialı rəqibi açsın. Belə investisiyalara “müdafiə investisiyası” deyilir.

2. Mənimsəmə nəzəriyyəsini Stefan P. Maqi 1984-cü ildə əsaslandırmışdır. S.Haymerin görüşünün əksinə olaraq firmanı kapital qoymağa məcbur edən əsas üstünlükləri bazarda onun məhsulu sahəsində azad rəqabət üçün o qədər də böyük təhlükə təşkil etmir. Əksinə, bu üstünlüklər firmaya, yalnız istehsal amilləri sahəsində inhisar hüququ verir. Söhbət şirkətdə menecmentin yüksək səviyyəsindən, istehsalçıların zövqü və tələbi haqqında kamil informasiya sistemindən, kəşflər üzrə patentlərdən, gizli rəqislərdən, ticarətin xüsusi qaydalarından gedir. Bu üstünlüklər isə heç də həmişə bazar üzərində nəzarəti ələ keçirməyə imkan vermir.

Firmanın xüsusi üstünlükləri onu daxili bazarda necə yeni istehsal güclərini yaratmağa vadar edirsə, eləcə də xarici birbaşa investisiyalar qoymağa həvəsləndirir. Firmanın birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi əsaslandırılması milli sərhədlərdən kənar qərar qəbul edilmə sahəsinin genişləndirilməsi və mənfəətin artırılması ilə əlaqədardır. Firma öz üstünlüklərinin doğurduğu potensial faydaları mənimsəmək üçün çox vaxt çalışır ki, nəzarəti və mülkiyyəti öz əlində saxlasın. Əgər mülkiyyəti və nəzarəti kiminlə isə bölüşdürməli olursa, o öz üstünlüklərini itirə bilər. Məsələn, əgər istehsalatda fəhlələrin firmanın təcrübəsinə uyğun olaraq dəqiq təşkil və idarə olunmalı olduğu halda, nəzarətin başqa şirkətlə bölüşdürülməsi məhsulun keyfiyyətini və istehsalın səmərəliliyini aşağı sala bilər. Firma əgər öz sirrinə xarici partnyor üçün azad yol açırsa, bu sirrlər rəqabət mübarizəsində onun özünün əleyhinə məharətlə istifadə edilə bilər.

Mənimsəmə nəzəriyyəsi C. Haymerin görüşündən fərqli olaraq birbaşa investisiyaların perspektivini müəyyən etməyə yardım edir. Firmaların işi mürəkkəb və qiymətli biliklərdən asılı olduğu yüksək texnologiyaya tətbiq olunan sahələrdə birbaşa xarici investisiyaların üstünlüyü daha aydın görünür. Lakin, söhbət burada ondan gedir ki, xarici ölkələrdə əməliyyatlar genişləndiyi zaman texnoloji üstünlüyün bəhrələrinin firmanın özü tərəfindən mənimsəniləcəyinə çətin zəmanət vermək olar.

Mənimsəmə nəzəriyyəsi və S.Haymer görüşünün birbaşa investisiyalar üzrə dövlət siyasəti yeridilməsinə verdiyi tövsiyələr də ziddiyət təşkil edir. S.Haymer görüşünə görə dövlətlər inhisar yaranmasından qorxaraq xarici investisiyaları məhdudlaşdırmalıdırlar. Mənimsəmə nəzəriyyəsində isə tamamilə əksinə birbaşa xarici investisiyalar hərtərəfli təşviq olunmalıdır.

1.3. Resurs iqtisadiyyatlı ölkələrdə kapital ixracının xüsusiyyətləri

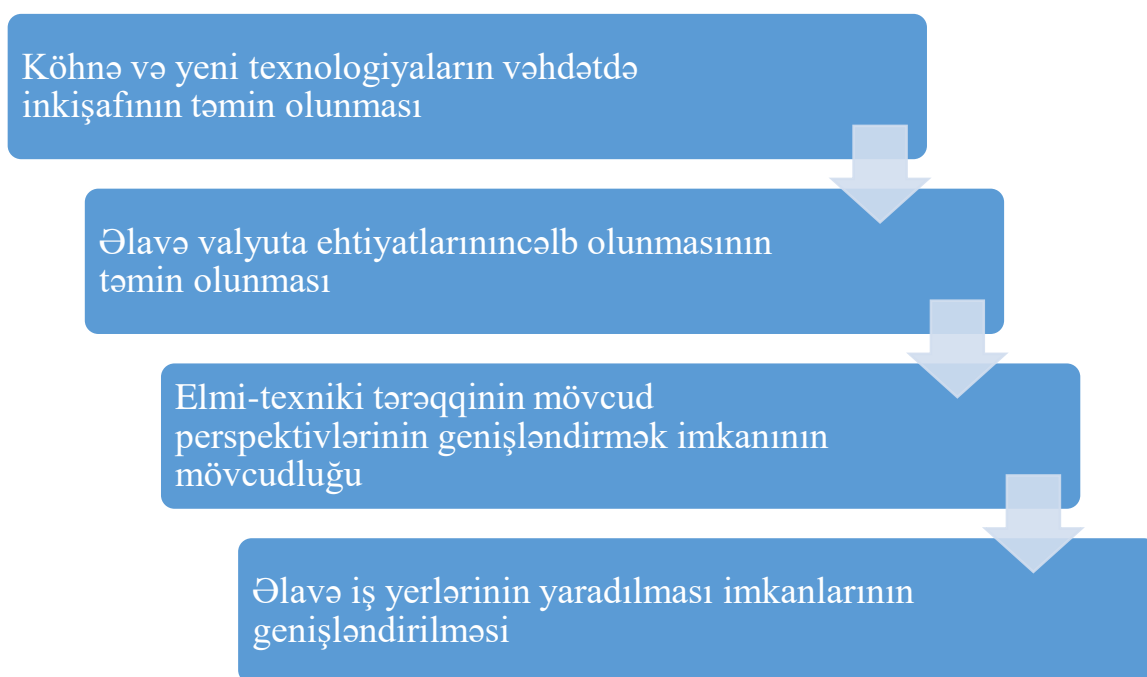
Kapital ixracına səbəb olan amilləri əvvəlki paraqraflarda təhlil etdik. Təhlildən bu nəticəyə gəlmək olar ki, kapital ixracının sürətlənməsinə təkan verən əsas amillər mövcud ölkədə iqtisadi artımın zəif səviyyədə olması, vergi dərəcələrinin kifayət qədər yüksək olması və yaxud da sahibkarın mənfəətinə uyğun gəlməməsi, inflyasiyanın iki rəqəmli ədədlərlə ifadə olunması, eləcə də gözlənilməz müharibələrin baş verməsidir. Kapital ixrac edən müəssisələrin əsas məqsədi daha çox mənfəət əldə etmək və heç bir riski olmayan istehsalı və satışı realizə etməkdir. Pul və ya əmtəə formasında kapital ixrac edən müəssisə kapitalın ixracı nəticəsində əldə etdiyi mənfəəti aşağıdakı mənbələr hesabına təmin etmiş olur: [63]

- ✓ əlavə gəlirin alınması;
- ✓ digər obyektlərin idarə edilməsi;
- ✓ əmtəə axınları hərəkətinə əngəl yaradan proteksionist maneələrin aradan qaldırılması;
- ✓ xaricdə birgə müəssisələrin yaranması;

- ✓ yeni bazarlara məhsulların çıxışı;
- ✓ yeni texnologiyaların alınması (məsələn, payı idarəetmə paketinin alınmasıyla);
- ✓ xarici filialların yaradılaraq ilə ticarət sirlərinin qorunması;
- ✓ vergi ödənişlərinin qorunması (xüsusilə dəniz zonalarında və xüsusi iqtisadi zonalarda müəssisələrin yaradılması və ya qeydiyyatı zamanı);
- ✓ ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilmiş xərclərin aşağı salınmasının təmin olunması.

Kapitalın ixracının qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq baxımından uyğunluğu aşağıdakı sxemlə əhatəli verilmişdir: [44]

Sxem 2.

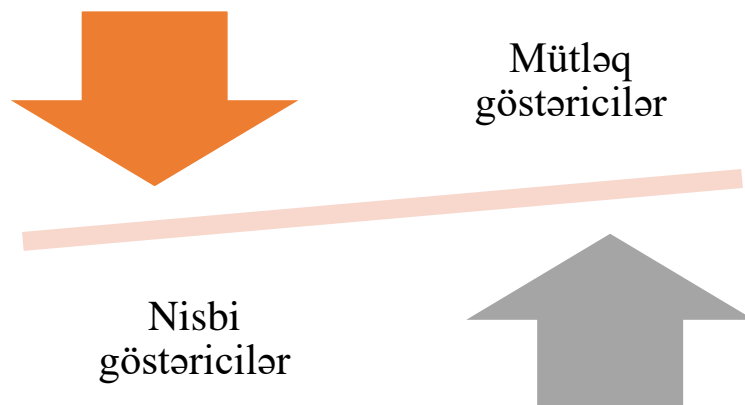
Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dünya iqtisadiyyatı sisteminin ərsəyə gəlib formalaşması, genişlənməsi, iqtisadi həyatın beynəlxalq vüsət alması, eləcə də beynəlxalq əmək bölgüsünün əhatə dairəsinin genişlənməsi nəticəsində yalnız əmtəə və xidmətlərin ixracı prosesi deyil, eyni zamanda da kapitalın hərəkətə gələrək ölkə iqtisadiyyatını tərk etməsi, milli dövriyyədən çıxaraq digər ölkələrin iqtisadiyyatında müxtəlif

funksiyalar icra etməsi prosesi yaranıb formalaşmışdır. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti və ya kapital ixracı maddi aktivlərin ölkənin hüdudlarını aşaraq milli dövriyyədən çıxması və digər ölkənin iqtisadiyyatında öz fəaliyyətini davam etdirməsi prosesidir. Xarici müəssisə və ya təşkilatlara kreditlərin verilməsi, eyni zamanda da maliyyə ehtiyatlarının qıtlığı səbəbindən kreditə tələbatın yarandığı ölkələrə kreditin verilməsi, kapitalın xarici banklarda saxlanması, eləcə də xarici qiymətli kağızların alınması prosesində kapitalın ixracı prosesi baş vermiş olur və kapital ölkə iqtisadiyyatını, milli dövriyyəni tərk etmiş olur. Belə halın tam əksi isə kapitalın beynəlxalq hərəkətinin idxalı mərhələsi hesab olunur. Müasir iqtisadi şəraitdə demək olar ki, bütün dünya ölkələrində kapitalın beynəlxalq müstəvidə hərəkəti prosesi getməkdədir. Elə ölkə mövcud deyildir ki, həmin ölkədə kapitalın ya idalı, ya da ixracı prosesi, və yaxud da idxal-ixrac prosesi birlikdə baş verməmiş olsun. Sadəcə olaraq, buradakı əsas fərq kapitalın hansı məqsədlə hərəkət etməsi və hərəkət edən kapitalın həcmidir. Kapitalın hərəkətinin ümumbəşəri xüsusiyyətə malik olması dünya iqtisadiyyatına əsaslı təsir göstərir. Əgər belə olmasaydı və kapital yalnız milli dövriyyədə qalardısa, o halda dünya ölkələri arasında indiki mövcud inkişaf da olmazdı.

Milli pul ehtiyatlarının milli dövriyyədən çıxaraq beynəlxalq hərəkəti iki əsas göstəricilərdə ifadə olunur. Sözügedən həmin göstəricilər aşağıdakı sxemdə əhatəli verilmişdir:[44]

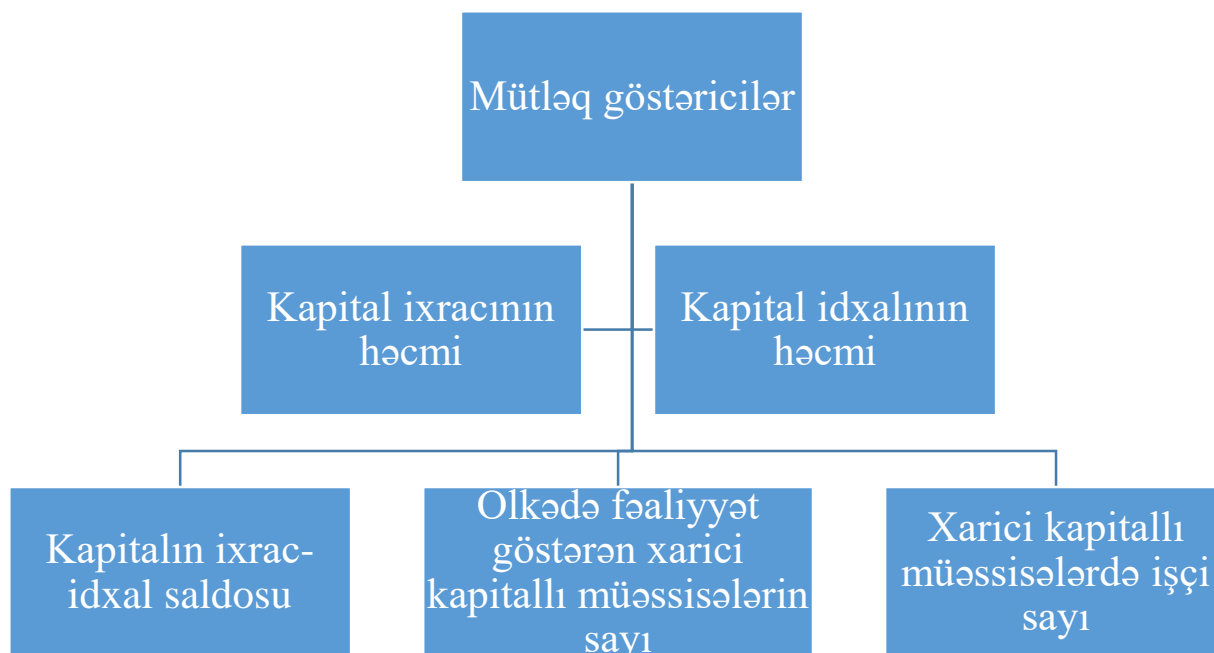
Sxem 3.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat sənədləri əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin mütləq göstəriciləri aşağıdakı sxemdə əhatəli ifadə olunmuşdur: [44]

Sxem 4.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

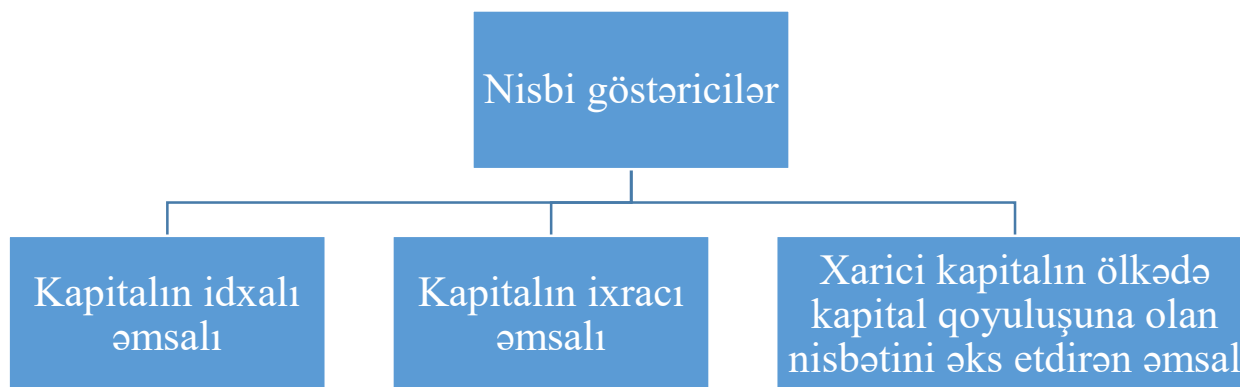
Kapital ixracının həcmi dedikdə, müəyyən müddət ərzində (adətən bir il götürülür) ölkədən çıxarılmış maliyyə resurslarının ümumi həcmi başa düşülür.

Kapital idxalının həcmi dedikdə isə, müəyyən müddət ərzində ölkəyə digər ölkələrdən cəlb olunmuş maliyyə ehtiyatlarının ümumi həcmi başa düşülür.

Kapitalın ixrac-idxal saldosu dedikdə isə, eyni dövr ərzində ölkədən çıxarılmış maliyyə resursu ilə ölkəyə cəlb olunmuş maliyyə ehtiyatları arasındakı fərqdır. Kapital ixrac kapitalın idxalını üstələyərsə ümumi milli məhsul olduğu səviyyədə qalsa da, ümumi daxili məhsulun səviyyəsi aşağı düşmüş olar. Kapitalın idxalı kapitalın ixracını üstələyərsə, bu halda ümumi daxili məhsulun səviyyəsi də artmış olar. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatına kənardan cəlb olunmuş hər maliyyə resursu istehsalın həcmi artırmış olur.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin inşafına təsir edən nisbi göstəricilər isə aşağıdakı sxemdə tam əhatəli verilmişdir: [44]

Sxem 5.

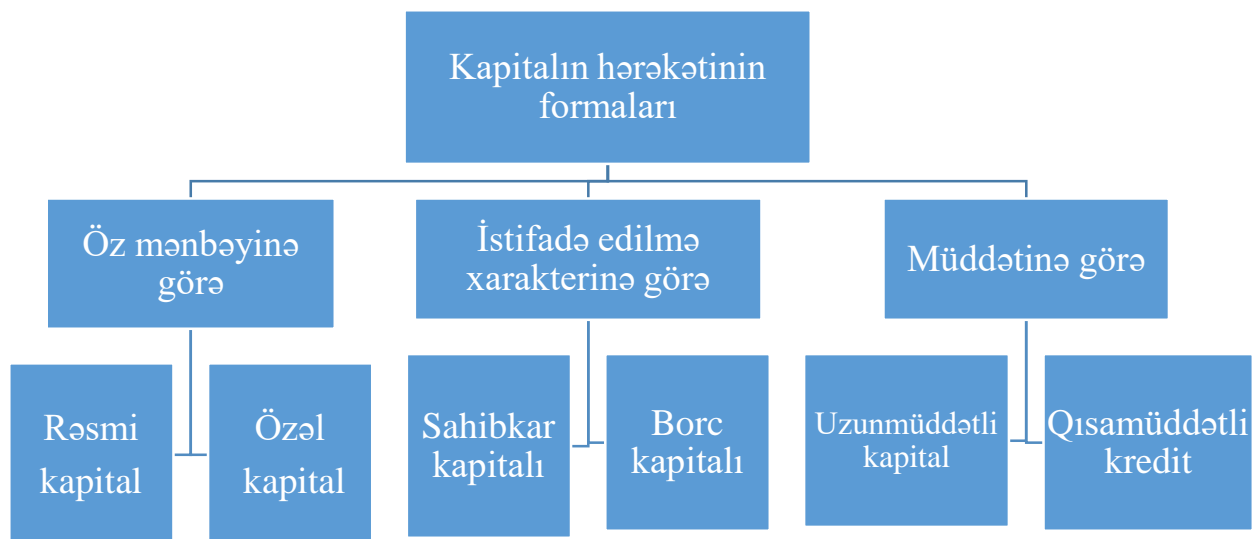
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat sənədləri əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin reallaşma formaları müxtəlif meyarlara əsasən təsnifləşdirilir. Həmin meyarlara aşağıdakıları şamil etmək olar:

- ✓ mənbəyinə görə;
- ✓ istifadə edilmə xarakterinə görə;
- ✓ müddətinə görə.

Mənbəyinə görə kapitalın beynəlxalq hərəkəti rəsmi və özəl kapitala bölünür. İstifadə olunma xarakterinə görə kapitalın hərəkəti sahibkar kapitalına və borc kapitalına bölünür. Müddətinə görə isə kapitalın beynəlxalq hərəkəti uzunmüddətli və qısamüddətli dövrləri əhatə edir.

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin reallaşma formalarının müxtəlif meyarlar əsasında təsnifatlaşdırılması aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli şəkildə verilmişdir. [42. Səh.421]

Sxem 6.

Mənbə: J.Hirshleifer. Investment Decision under Uncertainty; Choice Theoretic Approaches. Quarterly Journal Economics-jurnalının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təbii resursların iqtisadi gəlir səviyyələri də balanslı olmaqdan uzaqdır. Təbii resurslara iqtisadi baxımdan əsas məhsullar kateqoriyasına baxdıqımızda BVF təsnifatı çərçivəsində məhsul qrupları belədir; yeməli qida maddələri (dənli bitkilər, yağlar, ət və dəniz məhsulları ilə tropik meyvələr), içilə bilən qida maddələri (çay, qəhvə və bənzərləri), kənd təsərrüfatı xam maddələr (taxta-şalban, pambıq, yun, dəri və bənzərləri), metallar (mis, alüminium, dəmir, qalay, nikel, qurğuşun, sink, uran, qızıl və bənzərləri) və enerji (neft, təbii qaz, kömür və linit kimi) məhsulları çıxır. Bunlar içərisində ən əhəmiyyətliləri heç şübhəsiz metallar və enerji məhsullarıdır.

Təbii ehtiyatlar və əhəmiyyətli növləri çərçivəsində baxıldığında (metallar və enerji məhsulları olaraq) keçid ölkələrinin bilinən ehtiyatlar çərçivəsində hesab edilənin əksinə yalnız kiçik bir qrupunun orta və üst səviyyədə zəngin olduğunu, geri qalanların isə kasıb olduğunu söyləmək mümkündür. Bu ölkələr; Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Polşa, Rumıniya, Rusiya Federasiyası,

Türkmənistan və Ukrayna. Digər ölkələrin təbii resurslar mənasında kasıb olmaları, bu ölkələrdə təbii ehtiyatların heç olmadığını deyil, bilinən iqtisadi ehtiyatların miqdarının kifayət etmədiyini ifadə etmək məqsəddir.

Təbii resursların yer üzündə bərabər olmayan paylanmasına qarşı potensial bir rifah qaynağı görülməsinə görə, yeni bir təbii qaynaq tapmaq xüsusilə az inkişaf etmiş ölkələr üçün çox əhəmiyyətli bir hədəf olaraq qiymətləndirilir.

Təbii resursları zəngin olaraq sahib olmanın iqtisadi inkişafa müsbət təsir etdiyinə dair bu mühakimənin doğru olduğuna dair nümunələr mövcud olmaqla birlikdə, iqtisadi inkişafı avtomatik olaraq təmin edə biləcəyini düşünmək asan deyil. Hətta tərs nəticələr belə ola bilər. Təbii ehtiyatlar baxımından zəngin ölkələrin iqtisadi performansını qiymətləndirən bir çox işdə bu baxımdan diqqət çəkici təsbitlərə yer verilir və təbii resurslar baxımından zəngin olmanın mənfi təsir doğura biləcəyi ifadə edilir. Bugünkü dünya iqtisadiyyatına baxıldığında bir çox örnəklə qarşılaşa bilərik. Yaponiya, Cənubi Koreya, İsveçrə, İtaliya, Finlandiya, İrlandiya kimi təbii resurs kasıb ölkələrin, Meksika, Nigeriya, Venesuela, Rusiya, İran, İraq, Çili, Braziliya, Kolumbiya, Qana kimi təbii resurs zəngini ölkələrdən daha inkişaf etmiş və daha çox gəlir sahibi olmaları bu baxımdan tez-tez verilən nümunələrdəndir [54].

Təbii resursların yaratdığı canlanmalar iqtisadi gücün əhəmiyyətli bir parçası olaraq görülməsinə baxmayaraq, bu ana qədər əldə edilən dəlillər təbii qaynaqları bol olan ölkələrdə iqtisadi inkişafın zaman içərisində yavaşladığını göstərir, bu səbəbdən təbii resursların səbəb olduğu iqtisadi bolluq dövrləri uzun müddət davam etməyə bilər. Bu mövzunu açıqlamaq üçün bir ölkənin zəngin neft qaynaqları, yada digər təbii resursları kəşf etdiyini güman edirlər. Bu kəşfdən ötrü milli gəlir yüksələcək və bu ölkənin rifahının bu təbii resurslardan ötrü əhəmiyyətli ölçüdə yüksələcəyi açıqdır, ancaq uzun dövrdə iqtisadi inkişaf yavaşlayarsa bu ölkənin son olaraq rifahının normalda olması lazım olanın altında qalacağı açıqdır [58].

Keçid iqtisadiyyatı olan bəzi ölkələr təbii sərvətləri və ya zəngin kənd təsərrüfatı (Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Polşa, Rumıniya,

Rusiya, Türkmənistan və Ukrayna) ilə zəngindir, bu ölkələrin gələcəkdə daha sürətlə inkişaf edəcəyi və yüksək səviyyəli ölkələrə çatacaqları güman edilə bilər. Resurs iqtisadiyyatlı zəngin ölkələrdə məşhur ideya təbii sərmayənin iqtisadiyyatın inkişafına dəstək verməsi və məhsuldarlığı artırmasıdır. Zəngin təbii sərvətlər ölkə üçün birbaşa gəlir mənbəyidir.

Gürcüstan. Zəngin turizm sahələri ilə tanınan Gürcüstan ciddi investisiyalar potensialına malikdir. Tiflis sənaye, sosial və mədəniyyət mərkəzidir. Gürcüstana edilən xarici investisiyalar, 12 Noyabr 1996-cı ildə təsdiq edilmiş İnvestisiyaların Təşviqi və Müdafiəsi haqqında Qanunla təmin edilmişdir. Qanunda xarici sərmayəçilərlə Gürcüstan investorlarının eyni hüquq və azadlıqlara malik olduğu qəbul edildi. Bundan başqa, Gürcüstan hökuməti tərəfindən investisiyaların ictimaiyyətə açıqlanması halında, investisiyaların real bazar dəyəri ödənilməlidir və səhv anlaşılmaqlıq halında investor Gürcüstan və beynəlxalq məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

2013-cü ildə Gürcüstana 913 milyon dollarlıq birbaşa xarici investisiyalar qoyulmuşdur. Bu investisiyaların böyük hissəsi Almaniya və Türkiyədən olan investorlar tərəfindən verilmişdir. 2012-ci ilin məlumatlarına əsasən, birbaşa xarici investisiyaların 20 faizi elektrik enerjisi, 18 faizi istehsal, 18 faizi isə maliyyə sektorunda işlənmişdir. Xarici investorun Gürcüstandakı qeydiyyatı, qiymətli kağızlar, şirkətlər, binalar kimi investisiya aktivlərinin alınmasına dair heç bir məhdudiyyəti yoxdur. Ancaq xarici investorlara əkinçilik ərazilərinin satın alınması qadağandır.

2012 və 2013-cü illərdən sonra Gürcüstan iqtisadiyyatı yavaş-yavaş irəliləyir. Gürcüstanın rəsmi məlumatlarına görə, 2014-cü ildə real artım 4,8% təşkil edib və qiymətlərin ümumi səviyyəsi 0,5% azalıb. Gürcüstanda 2015-ci ildə real artım 2,8 %, 2016-cı ildə 2,2%, 2017-ci ilin yanvar sentyabr ayları arasındakı aylar ərzində 4,7% təşkil etmişdir.

Gürcüstanda qanunvericiliyinə görə, nüvə, bioloji və kimyəvi silah, xaşxaş və digər sahələrə sərmayə qoyulmur.

Gürcüstanda 2009 - 2017-ci illərdə edilən birbaşa xarici investisiya yatırımları məlumatları aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir:[60]

Cədvəl 1.

İllər üzrə ümumi xarici investisiyalar (2009-2017)

İllər	Milyon ABŞ Dolları
2009	658,4
2010	814,5
2011	1.117,2
2012	911,6
2013	914,4
2014	1.758,4
2015	1351
2016	1 565,9
2017	1.101,6

Mənbə: Gürcüstan Statistika İdarəsi

2014-2016-cı illər ərzində Gürcüstana investisiya axını

Mənbə: <https://tradingeconomics.com/georgia/foreign-direct-investment>

Polşa. Polşada birbaşa investisiyalar 1992-ci ildə yaradılan Polşa İnformasiya və Xarici İnvestisiyalar Agentliyi (Paiz) tərəfindən həyata keçirilir.

Polşanın birbaşa investisiyasının ən cəlbedici cəhəti bazarın ölçüsüdür. Bundan əlavə, Polşa qitənin az inkişaf etmiş ölkələrindən biridir.

Polşa əhəmiyyətli birbaşa xarici investisiyalara məruz qalan ölkədir. 2014-cü ilin sonuna kimi ölkədə birbaşa xarici sərmayə 245 mlyrd. dollar təşkil etmişdir (T.C., İqtisadiyyat Nazirliyi)

Cədvəl 2.

Polşaya birbaşa xarici investisiyalar (2000-2016) Mln. Dollar. ABŞ)

2000	9 445
2001	5 579
2002	4 030
2003	3 982
2004	12 440
2005	9 719
2006	18 381
2007	21 643
2008	13 862
2009	11 889
2010	12 796
2011	18 258
2012	7 120
2013	*120
2014	13 883
2015	19 651
2016	22 074

Mənbə: UNCTAD

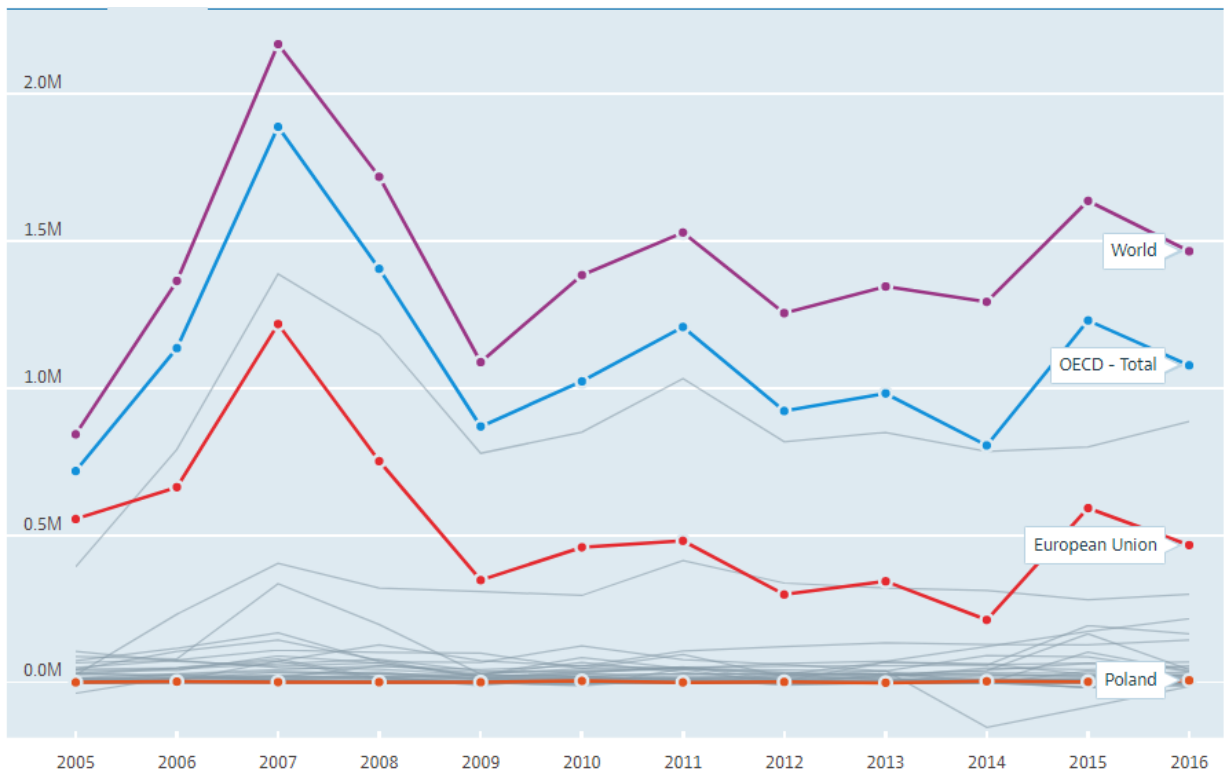
Qlobal tənəzzüldən sonra Polşaya birbaşa investisiyaların axını 2011-ci ildə artmağa davam etmişdir. 2007-ci ildə 21,643 milyon dollarla ən yüksək səviyyəyə çatdı.

2004-cü ilə qədər cəmi 62,213 milyard dollarlıq birbaşa xarici investisiyanın gəldiyi Polşada, 2005-2014 illər arasında bu miqdar 127,670 milyard dollara çatmışdır.

Polşada birbaşa xarici sərmayələrin paylanması ilə bağlı məlumatları nəzərə alaraq, ölkədə xarici sərmayələrin 80% -dən çoxu AB-nin mənbəyi kimi görünür. İlk üç ölkə; Almaniya, Hollandiya və Fransa. Xarici firmaların təxminən 92% -i Avropa əsllidir. Aİ-dən ən çox investisiya alan yeganə ölkə ABŞ-dır. Polşaya xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əsas səbəbləri ölkənin AB-yə üzv olması və

Mərkəzi Avropada mövqeyi, ixtisaslı və ucuz işçi qüvvəsinin olması, böyük şirkətlərlə əməkdaşlıq etməkdə hazır olan bir çox kiçik , orta müəssisənin mövcudluğu, hədəflənmiş hökumət subsidiyaları və hazır texnologiya parklarının olmasıdır.[64]

2005-2016-cı illər ərzində Polşaya investisiya axını

Mənbə: <https://data.oecd.org/fdi/fdi-flows.htm>

Qlobal şirkətlər Avropada yeni investisiyalar üçün Polşanı seçirlər. 2013 Bloomberg reytinginə görə, Polşa Mərkəzi və Şərqi Avropada ticarət etmək üçün ən yaxşı ölkə olaraq tanındı. BXİ Intelligence hesabatında Polşadakı sabit makroiqtisadi vəziyyətə, işçilərin performans və məhsuldarlığına, şəffaf vergi və qanuni sistemə diqqətini çəkir. Dünya Bankının “Doing Business 2013” hesabatına görə, Polşa həmçinin aparıcı AB ölkəsidir.

Polşa xarici şirkətlər üçün bir çox investisiya təşviq təklif edir. Bu təşviqdən istifadə etmək üçün 14 xüsusi iqtisadi zonadan birinə investisiya etmək lazımdır. Xüsusi və imtiyazlı şəraitdə iqtisadi fəaliyyətə başlamaq üçün yaradılan xüsusi

iqtisadi zonalar yeni sərmayəçilərə cəlbedici vergi stimulları, məşğulluq imkanları və yaxşı hazırlanmış investisiya imkanları təklif edir.

2007-ci il 2013-cü il arası Avropa İttifaqından ən yüksək AB maliyyələşməsinin iqtisadi artımın çoxlaması Polşaya investisiyanın cəlbediciliyinin artmasına kömək edir. Son illər Polşada bir çox regional xidmət mərkəzləri və tədqiqat mərkəzləri yaradılmışdır. Bunlar daim genişlənən yeniliklər və məlumatların həcminə əsaslanan müasir iqtisadiyyatın qurulmasını əhatə edir. [22, s. 58]

Polşada xarici investorlar, xüsusilə, aşağıdakı investisiya töhfələrindən faydalana bilərlər:

- Avropa İttifaqı Fondundan hədiyyə; milli investisiyalar və məşğulluq proqramları, tədqiqat fəaliyyətləri, ətraf mühitin mühafizəsi, logistika, təlim proqramları və bərpa edilən enerji mənbələri,

- Polşa hökumətinin subsidiyaları (AR-GE layihələri, ətraf mühit layihələri, 2011-2020 dövründə Polşa iqtisadiyyatına investisiyaların dəstəklənməsi proqramı);

- Xüsusi iqtisadi zonalarda gəlir vergisindən istisna,
- Real vergi təşviqləri,
- qabaqcıl texnologiya və tədqiqat şirkətləri üçün infrastruktur təmin edən texnoparklar,

- Yeni texnologiyaların əldə edilməsi üçün tətbiq edilən imtiyazlı vergi stimulları,

- Araşdırma mərkəzləri üçün vergi ayırmalarının azaldılması.

İqtisadi köməklik inkişaf etmiş ölkələrdən kapitalın təmiz geri dönməsinin 11% inkişaf edən ölkələrə və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə verilən iqtisadi köməkdir. O formal olaraq, inkişafın rəsmi maliyyələşdirilməsi kimi klassifikasiya olunur və iki alt növə bölünür - inkişafa rəsmi kömək və inkişafın başqa rəsmi maliyyələşdirilməsi onlar arasında fərq vəsaitlərin verilmə şərtləri ilə müəyyən edilir. İnkişafa rəsmi köməklik vəsaitləri daha güzəştli, daha az dərəcədə inkişafın başqa rəsmi maliyyələşdirilməsidir, lakin onlar kapital

bazarında alınmış kreditlərdən daha sərfəlidir. Əsas yeri müxtəlif növlər arasında inkişafa rəsmi yardım tutur - vəsaitin 4\5 qədər.

İndiki zamanda inkişafa yardım göstərməkdə bütün sənaye ölkələri iştirak edir. Donor ölkələr iqtisadi yardımı büdcə vəsaiti hesabına göstərir. Yardım göstərməkdə Skandinav ölkələri daha böyük səy göstərirlər. Bütövlükdə inkişaf etmiş ölkələr iqtisadi yardıma ÜÜM 0,22% göndərir və bu göstərici son onilliklərdə azalırdı. 1978-1987-ci illərdə artım orta hesabla ildə 4,3%, 1988-1997-ci illərdə artıq 0,7% olmuşdur. İqtisadi yardımın demək olar ki, 65% hədiyyə formasında verilir.

Ən çox iqtisadi yardımı Yaponiya göstərir. O inkişaf edən ölkələrə hər il 9-13 mlrd. doll. verir. Bir neçə onillik ərzində bu sahədə aparıcı mövqeyi ABŞ tutub.

İqtisadi yardım adətən iri layihələrin həyata keçirilməsinə hər şeydən əvvəl nəqliyyat tikintisinə, energetikaya, rabitəyə göndərilir. Bunların təchizatı adətən bir-birilə bağlı xarakterizə olur və TMS-lər üçün əlverişli olur. Yardımın bəzi növləri ona görə edilir ki, bu vəsaitlər qaçılmaz yardım göstərən ölkədə xərclənir. Buna misal texniki yardımdır. Hər il məsləhətləşmələrə, layihələşdirməyə, kadrların hazırlanmasına gedən 12 mlrd.dollardan 90% çox yardımı təqdim edən ölkənin məsləhətçilərinin ödənişinə sərf olunur.

İqtisadi yardım proqramları üzrə göndərişlərin dövlət maliyyələşdirilməsi dünya ticarətində donor-ölkələrin mövqeyini möhkəmlədir. O donor-ölkə şirkətləri üçün alıcıların ödəniş qabiliyyətindən və ixrac edilən məhsulun yaxud göstərilən xidmətlərin real rəqabət qaböiliyyətindən xeyli dərəcədə asılı olmayan bazar yaradır, yaxud da saxlayır. Yardımın ixracla əlaqələndirmə səviyyəsi o, yoxsul ölkələrin tələbatını ödəmək üçün nəzərdə tutulanda aşağı düşür, lakin bu halda da donor ölkənin şirkətləri qəbul edən ölkənin bazarında yerlərini daha asanlıqla bərkidə bilirlər. Hesablamaların nəticələrinə görə, “Donor ölkələrin ödəniş balansına” göstərilən yardımdan olan müsbət effekt çox vaxt ayrılan vəsait həcminə bərabər yaxud da ondan çox olur.[58].

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDAN KAPİTAL İXRACININ KOMPLEKS QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

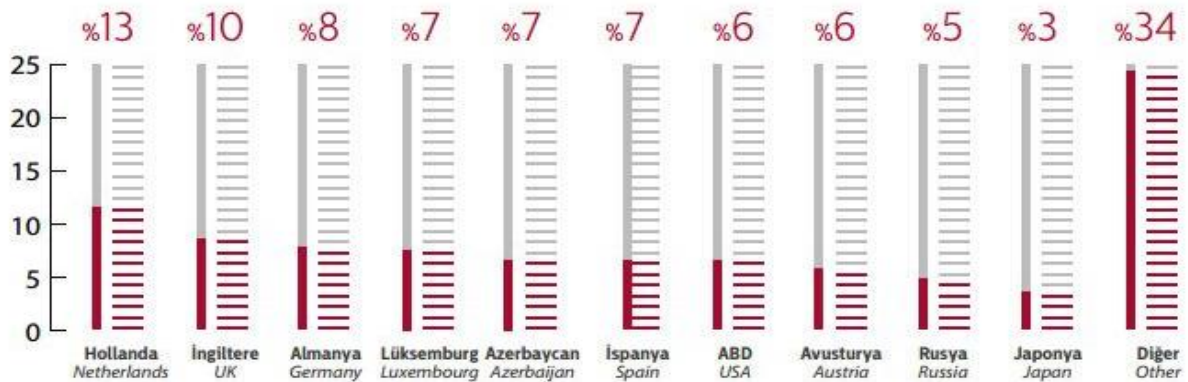
2.1. Azərbaycan kapital ixrac edən ölkə kimi

İnzabati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına tam keçid Azərbaycan iqtisadiyyatında əvəzedilməz rol oynadı. Artıq Azərbaycan Respublikası beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində söz sahibi olan dövlətə çevrilməkdə uğurlu xarici iqtisadi siyasət həyata keçirir. İnkişaf etmiş bir çox ölkələrdə olduğu kimi artıq respublikamızda da xaricə edilən investisiyalar iqtisadiyyatın inkişafına öz müsbət töhvəsini verir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası bir sıra xarici ölkələrə investisiya yatırımları edir. Xarici ölkələrə edilmiş investisiya siyasətinin əsas məqsədi qısamüddətli və yaxın dövrdə mənfəət əldə etmək yox, daha uzunmüddətli dövrdə qazanc mənfəət etməkdir. Bu isə onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının bu investisiyalar sayəsində əldə etmiş olacağı mənfəət dövlətimizin uzun müddət iqtisadi subyekt olaraq varlığını davam etdirməsinə, daha da inkişaf edərək digər inkişaf etmiş ölkələrlə açıq rəqabətə girmə qabiliyyətini xeyli artırmış olacaq. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının xaricə edilmiş investisiyalarla bağlı çıxışında deyilir: “Xaricə qoymuş olduğumuz milyardlarla ölçülən investisiyalar Azərbaycanın istəklərini təmin edir ki, gələcəkdə bu, bizə daha da çox gəlir gətirəcəkdir. Çünki bütün bu investisiyalar iqtisadi amillərə söykənir. Yəni, bu, kommertiya yönümlü investisiyalardır. Əlbəttə ki, biz ondan da çox mənfəət götürəcəyik. Ancaq bu gün yox, 5 il, 10 il sonra. Onun üçün də bu baxımdan həmin investisiyaların çox böyük əhəmiyyəti var. Bu, Azərbaycanın gələcəyi üçün qoyulmuş vəsaitdir. Gələcək nəsillərimiz, bax, bu gün qoyulan o sərmayənin nəticələrini görəcəklər, biz də görəcəyik”.[44]

Azərbaycanın xarici ölkələrə etmiş olduğu investisiyaların miqyasına nəzər yetirsək görürük ki, investisiyaların böyük əksəriyyəti yaxın qonşularımız olan Gürcüstan və Türkiyəyə edilmişdir. Bu ölkələrə edilmiş investisiyaların çox böyük payı neft və qaz layihələrinin həyata keçirilməsi və bunun nəticəsində Azərbaycan neftinin və qazının xaricə axınının təmin edilməsi məqsədi daşımışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanın digər ölkələrə etdiyi investisiyalar içərisində yaxın qonşularımızın xüsusi çəkisi var. Belə ki, Türkiyə iqtisadiyyatına investisiya etmiş ölkələrin siyahısına nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycandan Türkiyəyə edilmiş investisiyanın ümumi həcmi Türkiyəyə edilmiş bütün növ investisiyaların 7%-ni təşkil etməklə bu siyahıda 4-6-cı yerləri tutur. Dediymizi əyani göstərmək üçün Türkiyənin Statistika idarəsinin 2017-ci il üzrə olan statistik göstəricilərinə nəzər salaq. Həmin statistik göstəricilər aşağıdakı diaqram üzrə verilmişdir: [65]

Diaqram 1.

Mənbə: Türkiyənin Statistika İdarəsi

Qrafikdən də görüldüyü kimi, Türkiyə iqtisadiyyatına edilmiş investisiyaların içərisində ilk yeri Hollandiya tutur. Hollandiya 2017-ci ildə Türkiyəyə daxil olmuş investisiyaların 13%-ni reallaşdırmışdır. İkinci yerdə qərarlaşan ölkə İngiltərədir. İngiltərədən Türkiyəyə 2017-ci ildə ümumi investisiya qoyuluşunun 10% həcmində investisiya yatırımı olmuşdur. Türkiyə ilə xarici iqtisadi əlaqələri kifayət dərəcədə güclü olan Almaniyaya bu siyahıda üçüncü yerdə dayanır. 2017-ci ilin göstəricilərinə əsasən, Almaniya Türkiyəyə cari ildə ümumi investisiyanın 8%-i həcmində investisiya yatırımı olmuşdur. Və nəhayətində dördüncü yerdə respublikamız qərarlaşıb. Azərbaycandan Türkiyəyə 2017-ci il ərzində edilmiş investisiya yatırımlarının həcmi ümumi investisiya yatırımlarının 7%-ni təşkil edir. Bu göstəricidə növbəti yerləri eyni faiz

dərəcəsi ilə Lüksemburq və İspaniya tutsa da investisiya qoyuluşunun Türkiyə iqtisadiyyatına daha çox gəlir qazandıra bilməsi faktoruna əsasən respublikamız eynifaizli digər rəqiblərini qabaqlamışdır. Diaqrama nəzər salsaq görürük ki, cari ildə Türkiyə Respublikasına edilmiş investisiya yatırımlarının həcminə əsasən Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatı kifayət qədər güclü olan və heç bir kapital sıxıntısı çəkməyən ABŞ-I belə üstələmişdir. Bütün bu deyilənlər isə onu göstərir ki, son dövrlərdə Azərbaycan dövləti də bir iqtisadi subyekt kimi gələcəkdə varlığını davam etdirməsi və xarici iqtisadi əlaqələrdə üstün rola malik olması baxımından uğurlu investisiya siyasətini həyata keçirir.

İnvestisiya siyasətinin əsası kapital ixracından ibarətdir. Bu isə onu göstərir ki, kapitalın ölkə iqtisadiyyatından çıxarılması maliyyə ehtiyatlarının azalması ilə yanaşı eyni zamanda da gələcək dövrlər üçün kifayət qədər əhəmiyyət daşıyan mənfəət deməkdir. Azərbaycanın xarici ölkələrə etmiş olduğu investisiya siyasətinin əsasında qeyd etdiyimiz kimi, neft və qaz sahələrinə qoyulmuş investisiyalar təşkil edir. Belə ki, buna əyani misal olaraq TAP və TANAP kimi qaz kəmərlərini, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttini və digərlərini misal göstərə bilərik. Nümunə kimi verdiyimiz hər 4 investisiya yatırımı Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin iqtisadi həyatında mühim əlamət daşımaqla yanaşı, sözügedən bu ölkələrin bir-birilə xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsində mühim rol oynayır.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin inşasına çəkilmiş investisiya dəmiryolu vasitəsilə yükdaşımaların həyata keçirilməsi məqsədi daşımaqla beynəlxalq yüklərin Bakıdan başlayaraq Gürcüstanın Tbilisi və Axalkalasi şəhərlərindən keçərək Türkiyənin Qars əyalətinə daşınması məqsədilə həyata keçirilmişdir. Bu investisiya qoyuluşu Azərbaycan iqtisadiyyatına kifayət qədər qazanc gətirəcəkdir. Belə ki, yükdaşımalar nəticəsində əldə olunmuş qazanc birbaşa olaraq dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasına xidmət edəcəkdir. Uzunluğu 826 km olan bu kəmərin inşasına 2007-ci ildən başlanılsa da istimarı 2017-ci ildən həyata keçiriləcəkdir və son nəticədə hər üç dövlətin iqtisadiyyatında

gəlirlilik baxımından qoyulmuş investisiyanın dönər sərmayə olaraq geri qayıtmasına şərait yaradacaqdır. [67]

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri də Azərbaycan dövlətinin aparmış olduğu uğurlu investisiya siyasətinin məhsuludur. Belə ki, uzunluğu 1773 km olan bu neft boru kəmərinin çəkilməsində əsas məqsəd Azərbaycan neftinin Xəzər dənizindən çıxarılaraq Türkiyənin Ceyhan limanına çatdırılmasıdır. Eyni zamanda bu boru xəttinə çəkilmiş investisiya dönər sərmayə hesab olunur və müəyyən müddət sonra çəkilmiş xərclərin tamamının ödənilməsini təmin etmək iqtidarındadır. 2006-cı ildən istismara verilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin diametri Azərbaycan və Türkiyədə 42 düym (təxminən 106.68sm), Gürcüstanda isə 46 düym (təxminən 116.84 sm) təşkil etməkdədir və digər bir maraqlı fakt da ondan ibarətdir ki, boru xəttinin diametri Türkiyənin Ceyhan limanına yaxın hissədə bir qədər azalaraq 34 düym (təxminən 86.36sm) təşkil edir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xətti bakıda Səngəçal Terminalından başlayıb 1773 km uzanaraq Türkiyənin Ceyhan limanında bitir və 449 km məsafədə Azərbaycan ərazisindən, 235 km Gürcüstan ərazisindən və 1089 km məsafədə isə Türkiyə ərazisindən keçir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xəttinin maliyyə qoyuluşunun böyük hissəsini Azərbaycan Respublikası təmin etdiyindən sözügedən bu boru xəttinin dövlətimizin uğurlu investisiya siyasətinin məhsulu olduğunu söyləyə bilərik.[68]

Trans-Anadolu (TANAP) qaz kəmərinin çəkilməsində əsas məqsəd təbii qazın Türkiyə Respublikasının şərq sərhədindən qərb sərhədinə çatdırılmasını təmin etməkdir. Eyni zamanda da sözügedən bu boru kəməri bütün ölkə ərazisində sabit tranziti təmin etmək iqtidarındadır. TANAP layihəsi Azərbaycan qazının Türkiyə çıxmaq şərti ilə Avropaya nəql olunmasını nəzərdə tutan ilk layihədir. TANAP layihəsinin reallaşması 5 il ərzində həyata keçiriləcəkdir və 2014-cü ildən artıq inşası başlanılmışdır. Dörd mərhələdə həyata keçiriləcək TANAP layihəsinin ilk mərhələsi 2018-ci ildə başa çatacaqdır. İkinci mərhələnin isə 2020-ci ildə bitməsi nəzərdə tutulub ki, Bu zamanda da boru kəmərinin buraxılış qabiliyyətinin 16 milyard kub metr olması nəzərdə tutulmuşdur. 2023-cü ildə bitəcək üçüncü mərhələdə isə təbii qazın buraxılış həcmnin 23 milyard kub metr olması

proqnozlaşdırılmışdır. 2026-cı ildə isə dördüncü mərhələnin reallaşması başlanacaqdır ki, bu halda da 31 milyard kub metr təbii qazın nəql olunması proqnozlaşdırılmışdır. [66]

TANAP layihəsi üzrə üç əsas səhmdar mövcuddur. Həmin səhmdarlar aşağıdakılardır:

- ✓ 58% səhmə malik olan “Cənub Qaz Dəhlizi” QSC;
- ✓ 30% səhmə malik BOTAS;
- ✓ 12% səhmə malik BP şirkəti.

Səhmdarların payına nəzər yetirsək görərik ki, Azərbaycan açıq üstünlüyə malikdir və layihənin investisiya xərclərinin böyük hissəsi respublikamızın payına düşmüşdür. Lakin bütün bu investisiya xərclərinin dönər sərmayə olduğunu nəzərə alıb haqqında danışdığımız TANAP layihəsinin Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün kifayət qədər əhəmiyyətli və rentabelli olduğunu deyə bilərik. TANAP layihəsi hər şeydən əvvəl, Azərbaycan qazının Avropaya (Türkiyə istisna) satılmasını nəzərdə tutan ilk boru kəməridir və bunun nəticəsində də qoyulmuş bütün investisiyanın geri qaytarılması və böyük həcmli mənfəətin əldə olması proqnozlaşdırılmışdır.

TANAP layihəsinin ilkin dəyəri 11.7 milyard ABŞ dolları həcmində olsa da, hal-hazırda tələb olunan kapital xərcləri 8.5 milyard ABŞ dolları səviyyəsində müəyyənləşdirilmişdir.

TANAP layihəsi Xəzərin Azərbaycana mənsub hissəsindəki və “Şahdəniz-2” yatağından hasil olunacaq təbii qazın ilk öncə Türkiyəyə nəqlini və daha sonra bu ölkədən Avropaya nəql olunmasını nəzərdə tutmuş bir layihədir. TANAP boru kəməri Türkiyə ilə Gürcüstanın sərhədində Cənub Qafqaz boru kəmərinə birləşəcək, eyni zamanda da Türkiyə ilə Yunanıstanın sərhədində isə Trans-Adriatik (TAP) qaz boru kəmərinə birləşəcəkdir.

TANAP layihəsi “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin bir hissəsidir. Azərbaycan Respublikası cari ildə “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinə 2 milyard 809 milyon ABŞ dəyəri həcmində investisiya yatırımı etmişdir və qeyd olunan bu investisiya

yatırımının 1 milyard 566 milyon ABŞ dolları qədər hissəsi isə sırf TANAP layihəsinə xərclənmişdir ki, bu da faiz olaraq 55% deməkdir. [69]

Azərbaycanda xarici ölkələr investisiyaları yalnız Türkiyə və Gürcüstanla məhdudlaşmayaraq bir sıra postsovet ölkələrin, məsələn, Ukrayna ilə Moldovanı da əhatə etməkdədir. Bir çox Şərqi Avropa dövlətləri, əsas da onların enerji infrastrukturuna sərmayə yatırımı Azərbaycanın maraq mərkəzində saxladığı əsas məqamların arasında yer alır.

Xaric ilə bərabər, daxildə yatırılan investisiyaların ümumi payında əsas mövqe yenə də Azərbaycanın özünə məxsusdur və bu sahədə ölkəmizin xüsusi çəkisi dayanmadan artır. Yada salaq ki, birinci dəfə olaraq 2007-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda yatırılmış daxili investisiyaların miqdarı xaricdən gəlmiş sərmayələrin həcmi geridə qoymağa başlaymışdır. Yatırılan investisiyalarda struktur təhlili göstərir ki, Azərbaycanın daxildə enerji sahəsi ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi əhəmiyyət verir. Həmçinin də xarici investisiyaların da ölkəyə cəlb olunması siyasəti uğurla davam etdirilməkdədir. Həm daxili, həm də xarici investisiyalar sahəsində həyata keçirilmiş siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qeyri-enerji sahələrində yaşanan inkişafın daha çox sürətləndirilməsinə nail olmaq, bu cür sahələrə daha çox sərmayə cəlb etməkdir [44].

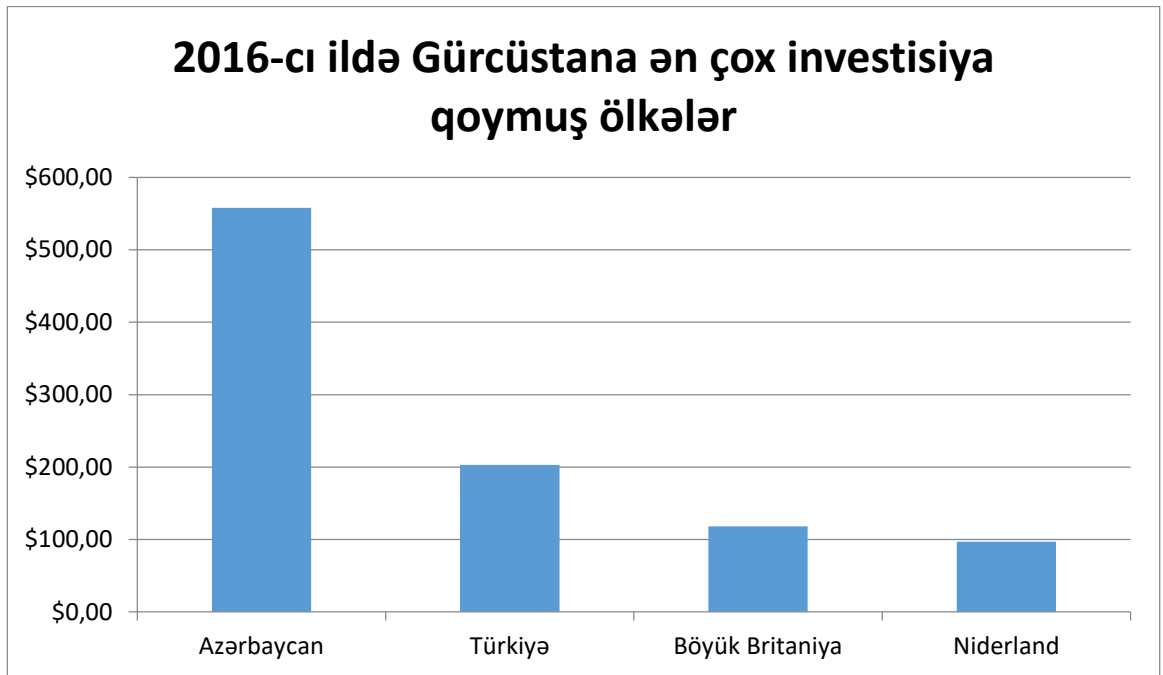
Xarici dövlətlərə investisiya yatırımı əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) tərəfindən həyata keçirilir . Azərbaycan sahibkarları tərəfindən yalnız Türkiyəyə yatırılan investisiyalar 5 mlrd. dollar həcmindədir. ARDNŞ-ın Türkiyəyə yatırımlarının tarixi 2008-ci ildə PETKİM-i almasından başlanır. 2008-ci ildən etibarən ARDNŞ vasitəsilə hazırda bu ölkəyə milyardlarla dollar böyük yatırımlar da qoyulmaqdadır. Azərbaycan qonşu ölkə Gürcüstanın iqtisadiyyatına daha çox investisiya yatan ölkələrdən biridir, bu ölkədə enerji, neft-qaz sektoru əsas mövqeyə malikdir. Məsələn, hal-hazırda Gürcüstanda topdan neft məhsulları satış bazarının 75 faizi ARDNŞ-in nəzarəti altındadır. Qaz satışı bazarında olan pay isə 90 faizə çatır [45].

Azərbaycanın investisiya yatırdığı olduğu dövlətlərin coğrafiyası da sürətlə genişlənməkdədir. ARDNŞ vasitəsilə İsveçrə, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Qırğızıstana böyük həcmli investisiyalar qoyulur. Eyni zamanda özəl sektor Şərqi Avropa, Qərbi Avropa ilə Balkan yarımadası ölkələrinin tikintidə, turizmdə, daşınmaz əmlak bazarlarında özünə yer tapmaqdadır. Azərbaycan son illərdə strateji iqtisadi maraqları olan region ölkələrinə dəfələrlə irihəcmli kreditlər də ayrılmışdır. Xarici dövlətlərə verilən kreditlərə görə faiz daxilolmaları 2017-ci il dövlət büdcəsində 50 milyon 815,0 min manat nəzərdə tutulub, cari ilin 6 ayı ərzində 10 milyon 264,3 min manat, yəni illik proqnozun 20,2%-i həcmində icra edilmişdir. Hesablama Palatasının məlumatına görə cari ilin altı ayı ərzində icra edilən məbləğ 2016-cı ilin bir sıra göstəricisi ilə müqayisədə 14 milyon 164,4 min manat ya da 2,4 dəfə azdır. Bu mənbəyə görə 2017-ci ildə nəzərdə tutulan ödəniş məbləğləri Serbiya Respublikası ilə Gürcüstan Respublikasına verilən kreditlər üzrə müəyyən olunmuşdur.

Bütün bu iqtisadi uğurların sonunda Azərbaycan həm regionda aparıcı dövlət mövqeyini möhkəmləndirir, həmçinin bölgədən kənar da söz sahibi olan ölkəyə çevrilir. Hazırda Azərbaycan özünün güclü iqtisadiyyatına əsasən Avropa ilə Asiyanı birləşdirən Böyük İpək Yolu dəhlizinin ən vacib ölkələrindən biridir.

2016-cı ildə Gürcüstan iqtisadiyyatına yatırılan birbaşa xarici investisiyaların həcminə əsasən Azərbaycan birinci yerdədir. Gürcüstanın Milli Statistika İdarəsinin dəqiqləşdirilən hesabatına uyğun olaraq, Azərbaycan keçən il qonşu ölkəyə 578 milyon dollar investisiya yatırmışdır. Bu, Gürcüstana yatırılmış xarici investisiyaların ümumi həcmində 35,6 faizini təşkil etməkdədir. 2016-cı ildə Gürcüstan iqtisadiyyatına qoyulan birbaşa xarici investisiyaların ümumi həcmi təxminən 1,6 milyard dollar olmuşdur [46].

Gürcüstana çox investisiya qoyan ölkələr sırasında Azərbaycandan sonra ki sırada Türkiyə (203,5 milyon dollar) həmçinin Böyük Britaniya (118,8 milyon dollar) və Niderland (97,2 milyon dollar) gəlməkdədir. [70]

Mənbə: Gürcüstanın Milli Statistika İdarəsi

Rusiya ölkənin mərkəz ilə cənub regionlarında kənd təsərrüfatı məhsullarına görə loqistika mərkəzlərinin tikinti layihələrində azərbaycanlı investorların iştirakına güvənir. Azərbaycanlı investorlar Moskva şəhərində yaxşı loqistika mərkəzi inşa etmişlər və Azərbaycan malları hazırda bu mərkəzə daxil olmağa başlamışdır. Beləliklə, Moskva Azərbaycanın mallarına daha tez və etibarlı çıxış əldə etmişdir [47].

Rusiya hökuməti planlarına daha bir çox mərkəzin tikintisi daxildir. Rusiya bu investisiya planlarının dəstəklənməyinə görə federal büdcəyə subsidiyalar qoymuşdur. Azərbaycanlı tərəfdaşların Rusiyanın mərkəzi ilə cənub regionlardakı həmin layihələrə sərmayə qoyacağı düşünülür [47].

Buradan görüldüyü kimi, rəsmi Moskva Azərbaycandan Rusiyaya investisiya axını və ticarət əlaqələrin genişlənməyində olduqca maraqlıdır. Azərbaycan iqtisadçıları belə vizyeyi müsbət qiymətləndirirlər və Azərbaycanın Rusiyaya sərmayə yatırmağını zəruri sayıb bu istiqamətdə ölkəmizin bir sıra mənfəət əldə etməsinə şübhə etmirlər. Rusiya öz ölkəsinə sərmayə cəlb olunmasında maraqlıdır. Hansı ki, hal-hazırda o sərmayə cəlb istiqamətində çoxlu çətinliklərlə üzləşir. Qərbin sanksiyalarının tətbiqi vasitəsilə Rusiya iqtisadiyyatını

200 milyard dollara yaxın vəsait tərک etmişdir. Bu da təbii olaraq, kifayət qədər iri rəqəmdir. Bu kontekst cəhətdən yanaşdıqda, görsənir ki, ümumi şəkildə Rusiyanın investisiyaya ehtiyacı vardır. Azərbaycan da investor rolunda çıxış etməkdədir. Qonşu dövlətlərdə bu istiqamətdə xeyli işlər həyata keçirib. Bu baxımdan Rusiya da çalışır ki, Azərbaycandan özünə investisiya cəlb etsin. Azərbaycan investisiyasının Rusiya iqtisadiyyatına cəlb edilməsi hazırkı məqamda müəyyən üstünlükləri də gətirə bilər. Aparıcı üstünlük ondan ibarətdir ki, Rusiya bazarında hal-hazırda rəqabətin azlığı müşahidə olunur. Bu səbəbdən də sərmayənin Rusiya bazarına daxil olaraq lap çox gəlir əldə etməyi, rentabelli olmağı imkanları vardır. Ancaq üstünlüklərlə bərabər müəyyən çətinliklər də mövcuddur. Risk amili vardır. Risk isə bundan ibarətdir ki, Rusiya iqtisadiyyatında praktiki olaraq böhran davam etməkdədir. Rusiya rublunun məzənnəsiylə əlaqəli konkret proqnozları da vermək çətinidir. Rublun məzənnəsi aşağı endikcə, Rusiyada alıcılıq qabiliyyətinin də azaması gözlənilir. Bunun üçün də Azərbaycan investorları Rusiya bazarına daxil olan vaxt diqqətli olmalıdır. Bazar genişdir, buna görə bir sıra mənfəət əldə etmək perspektivləri də var. Ancaq buna baxmayaraq, risk amili də bir qədər yüksəkdir [47].

Ona görə Azərbaycan həmin istiqamətdə ehtiyatlı, düşünülmüş addımlar atmalıdır. Rusiya bazarı sabitləşmədən, investisiya şəraiti yaxşılaşdırılmadan təhlükələri hesablayıb ciddi düşünərək elə sahələrdə yatırım etmək lazımdır ki, gələcəkdə bundan ölkəmizə ziyan gəlməsin. Bəzi analitiklər deyir ki, son dövrlər Rusiyada daşınmaz əmlakın qiyməti endiyindən onu almaq üçün münbit şərait yaradılmışdır. Belədə, 3-5 il sonra gəlir götürmək mümkündür. Bu, ilk baxışdan cəlbedici görsənir. Lakin heç kim də dəqiq proqnoz verə bilmir ki, Rusiyanın böhranlı vəziyyəti nə vaxta qədər davam edəcək [47].

2.2. Azərbaycanndan edilən kapital ixracının normative - hüquqi bazası

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi sisteminin normativ hüquqi bazası Azərbaycan Respublikasının Konsititusiyasından, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsindən, “Gömrük Tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunundan, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktlarından (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsinin qərar və sərəncamları), o cümlədən respublikamızın iştirakçısı olduğu dövlətlərarası sazişlərdən və beynəlxalq müqavilə və konvensiyalardan ibarətdir. Respublikamızın dövlətlərarası müqavilələrində və beynəlxalq konvensiyalarda meəyyən edilən qaydalar Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi və idxal-ixrac əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasında müxtəlif normativ - hüquqi aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalarla ziddiyyət təşkil edərsə, bu halda dövlətlərarası və beynəlxalq müqavilələrin qaydalarına üstünlük verilir və onlar tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1994-cü il 10 yanvar tarixli 91 sayılı “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətdə səmərəliliyinin artırılmağı tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikasında idxal və ixrac əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsi haqqında Fərmanı; “Azərbaycan Respublikasında azad ticarət haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 aprel 1994-cü il tarixi 125 sayılı Sərəncamı; Azərbaycan Respublikası başçısının 1996-cı il 17 dekabr tarixi, 520 sayılı “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməyinin təkmilləşdirilməyi haqqında” fərmanı; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 609 nömrəli “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin lap da liberallaşdırılması haqqında” qərarı imzalandı.

Müvafiq qanun və qaydalar Nazirlər Kabinetinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin tərəfindən qəbul edilmişdir. Əsas fəaliyyət bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun olaraq ticarət liberallaşdırılmasıdır. Qəbul qanunları tamamilə daxili və xarici kvota, lisenziyaların qismən çıxarılması, xarici ticarət dövlət məhsulları, asanlaşma

qiymətləri dövlət sifarişlərinin ləğv mərkəzləşdirilməsi qaydaları aradan qaldırılması və s. dir. Beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması ölkə üçün çox vacibdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının bütün rezidentlərinin idxal-ixrac əməliyyatları “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin liberallaşdırılmağı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixi Sərəncamıyla təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları” ilə tənzimlənir.

Bu qaydalarla əhatə olunmayan digər idxal və ixrac əməliyyatları bütün sakinlər tərəfindən azad şəkildə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində mülkiyyət formasından bağlı olmayaraq, bütün investisiyaların, həmçinin xarici investisiyaların qorunmasına dövlət təminatı verilir. Bütün investorlar, o cümlədən xarici investorlar bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar. Investisiya əvəzsiz olaraq milliləşdirilə, rekvizisiya edilə bilməz. Bu kimi tədbirlərin tətbiqi investorlara vurulmuş zərərin tam şəkildə ödənilməsi şərtilə, yalnız qanunvericilik aktları əsasında həyata keçirilə bilər. Ölkə ərazisində investisiyalar sığortalana bilər, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan halarda isə hökmən sığortalanmalıdır.

Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi sistemi özündə milli-hüquqi və beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməni birləşdirir.

Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi xarici investisiya resurslarının mülkiyyət forması ilə müəyyən olunur. Beynəlxalq investisiya prosesində iki növ xarici investisiyalaşdırma fərqləndirilir: dövlət və qeyri-dövlət.

Dövlət xarici investisiyalaşdırma, beynəlxalq borc, kredit və s. razılaşmalar şəklində həyata keçirilir və bir qayda olaraq, investisiyanın infrastruktura yönəldilir. Bu halda beynəlxalq hüququn subyektləri-dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar, onların institutları, məsələn, Ümumdünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu - arasında münasibətlər yaranır. Bu münasibətlər dövlət mülkiyyəti əsasında qurulur. Dövlət mülkiyyəti obyektlərin suverenliyi halında beynəlxalq hüquqda xüsusi statusa malik olur. Bu halda, mülkiyyət qorunur və beynəlxalq-hüquqi

məsuliyyət hallarını nəzərə almasaq, milliləşdirmə, rekvizisiya və digər bu kimi tədbirlərə məruz qala bilməz. Beləliklə, xarici investisiyalaşdırın'anın bu növü yalnız beynəlxalq razılaşma formasında tənzimlənəlməlidir. Bu razılaşma isə iki dövlət arasında olduğu kimi, dövlət və beynəlxalq təşkilat arasında ola bilər.

Xüsusi xarici investisiyalaşdırma fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyəti olan birbaşa, kredit və portfel investisiyaları formasında həyata keçirilir. Xüsusi xarici investisiyalaşdırmanın tənzimlənməsi ilə müqayisədə daha mürəkkəbdir. Belə ki, o, milli-hüquqi və beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmənin birləşməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Bu baxımdan xüsusi xarici investisiyaları stimullaşdırmaq üçün qanunvericilik səviyyəsində aşağıdakıları müəyyənləşdirmək və həyata keçirmək təklif olunur: mülkiyyətin bütün formaları üçün eyni şərait və qarantıya; mülkiyyət hüququnun qorunması; xarici investisiyalar üçün hüquqi rejim və qarantıya; qanunvericiliyin sabitliyi və şəffaflığı; xarici investorların dövlət orqanlarının qeyri-qanuni hərəkətlərindən qorunması.

Ölkələrdə həyata keçirilə bilən investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti odur ki, investisiya bazarının genişlənməsi və inkişafı ilə daha da aydın şəkildə görünməyə başlayır. Dünya üzrə investisiya bazarının formalaşması və inkişafı dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadiyyatının çiçəklənməsinə yardım etmişdir. Bununla belə, dünya investisiya bazarı hələ ki, tam ideal şəkildə formalaşmadığından, dünya üzrə investisiya prosesinin lazımi şəkildə həyata keçməsinə şərait yaranmır.

Ölkə daxili üçün investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və investisiya prosesinin tənzimlənməsi həmçinin daxili qanunlarla həyata keçirilirsə də, dünya miqyasın üçün ölkələr arasında investisiya axınının tənzimlənməsi də beynəlxalq hüquqi-normativ aktlar vasitəsi ilə reallaşdırılır.

Qeyd edirik ki, ilkin kapital yığımindan başlayaraq kapitalın beynəlxalq hərəkətidə kütləvi sürətdə bərqərar olduğu görülür. Tarixin bu dönəmində kapital axınları və əsasən də müstəmləkəçi, müstəmləkə dövlətlər arasında baş verən kapital axını ilə xarakterizə oluna bilirdi. Belə olan təqdirdə beynəlxalq hüququn investisiya prosesində tənzimləmə zərurəti yaranmırdı. Ona görə ki,

müstəmləkənin hüquqi sistemi müstəmləkəçinin hüquqi sisteminə inteqrasiya olunurdu və beynəlxalq hüquqa ehtiyac qalmırdı.

Sonrakı dövrlərdə, yəni ki, müstəmləkə dövlətlərin müstəqillik əldə etdikləri ilk vaxtlardan başlayaraq investisiyaların beynəlxalq miqyasda tənzimlənməsinə çox ehtiyac duyulurdu. Bu zaman təzə müstəqillik əldə etmiş yeni dövlətlər müstəmləkəçilərin hüquqlarını öz dövlətləri daxilində məhdudlaşdırdılar bununlada onlara məxsus olan əmlakları milliləşdirdilər.

Dünya iqtisadiyyatının genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq inkişafa zəmin yaradan resurslardan istifadə imkanları da artır. Lakin əvvəlki kimi bu kapital, məhdud sayda resursların sahibləri - inkişaf etmiş ölkələrin “əlində” cəmləşmişdir.

Dünya üzrə yığımların məhdudluğu üzündən investisiyalara olan tələbatı artırır. Bununla da nəinki, İEÖ-də, həm də İEOÖ-də kapitalın dövrlər etməsinə tələbat yaradır. İnkişaf etmiş dünya ölkələri daxili, eyni zamanda da xarici investisiyaların hüquqi şəraitinin təsbiti məsələsində xeyli irəliləyişə nail olublar. Bu sahədə çox mühüm faktorların aşkarlanmasına rəğmən, daxili, xarici investisiyaların arasında onların hüquqi şəraitlərdəki bəzi fərqliliyə əsaslanan rəqabəti mövcuddur. XX əsrin sonundan başlayaraq İEÖ-nün iqtisadiyyatına yönələn birbaşa investisiyaların həcmi artdı. Yəqin ki, bu tendensiya müvəqqəti xarakter daşıyır. Lakin, İEÖ-nün investisiya ixracının başlanmasını proqnozlaşdırmaq hələ ki, qeyri-mümkündür. Bununla belə, investisiya axınlarının istiqamətləri qabaqcadan müəyyən qədər özünü büruzə verir. Çünki birbaşa xarici investisiyalar şəxsiz ki, yatırımlar üçün daha yaxşı investisiya mühiti formalaşdırmış və hökumət, ictimaiyyət, biznes tərəfindən xarici investisiyalara qarşı dəqiq mövqe seçmiş ölkələrə doğru axacaqdır. Bu cür ölkələrdən biri də hökmən Azərbaycan olmalı idi.

Ümumiyyətlə, indiki dövrdə iqtisadi münasibətlərdəki mürəkkəbliklərdən doğan çətinliyin aradan qaldırılması üçün xarici kapital qoyuluşları olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edirlər.

1992-ci il tarixli “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ölkə ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və

iqtisadi prinsiplərini müəyən edir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verməkdədir.

Xarici investorlar üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində aşağıda göstərilən yolla investisiya qoya bilərlər:

- ✓ Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxslər və tərəfdaşlar ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə payçılıq olması;
- ✓ bütövlükdə xarici investorlara aid olan müəssisələrin yaradılması;
- ✓ müəssisələr, əmlak komplekslər, binalar, qurğular, səhmlər, istiqrazlar və başqa qiymətli kağızlar, habelə, xarici investorlara məxsus olan başqa əmlakın əldə edilməyi;
- ✓ torpaqdan və digər təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının və digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi;
- ✓ Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslər, vətəndaşları ilə xarici normaları nəzərdə tutan müqavilələrin bağlanması.

Xarici investisiyalı müəssisə dövlət qeydiyyatdan keçməlidir və həmin vaxtdan bu müəssisə Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsi statusunu əldə etmiş olur. Xarici investisiyalı müəssisələr qanunvericilik aktları ilə qadagan edilməmiş istənilən fəaliyyəti həyata keçirə bilərlər. Xarici investorlarla Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqları, o cümlədən torpağın icarəsi hüququ verilə bilər. Bu zaman torpaq sahələri, xarici hüquqi şəxslərə və vətəndaşların mülkiyyətinə və ya varsilik hüququ ilə onlara ömrlük sahibliyə verilmir.

Xarici investorlara faydalı qazıntıların kəşfiyyatı və işlənməsi hüquqlarının verilməsi parlamentdə təsdiq edilməli olan hökumət müqavilələri əsasında həyata keçirilir.

Xarici investorlar, qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsində iştirakı, qiymətli kağızlarını, habelə müəssisələrin səhmlərini əldə edə bilər. Məsələn, özəlləşdirmə proqramında nəzərdə tutulub ki, dövlət mülkiyyətini özəlləşdirmək üçün xarici investor əvvəlcə dövlət özəlləşdirmə opsiyonlarını əldə etməlidirlər. Opsiya - xarici investora

özəlləşdirmə çeklərini və özəlləşdirilən müəssisələrin səhmlərini almaq hüququnu verən dövlət qiymətli kağızıdır. Bir opsiya bir özəlləşdirmə çekini əldə etmək hüququ verir. Opsiyaların dəyəri bazarın konyukturundan asılı olaraq Dövlət Əmlak Komitəsi tərəfindən müəyyənləşdirilir. Opsiyaların tədavül müddəti onların buraxılması anından etibarən 3 ildir. Bu halda aşağıdakılar xarici investorlar hesab edilir:

- ✓ xarici hüquqi şəxslər;
- ✓ tamamilə xarici investorlara aid olan müəssisələr;
- ✓ nizamnamə kapitalında xarici investorların payı 25 faizdən çox olan birləşmiş müəssisələr.

Xarici investisiyalı müəssisələr və xarici investorlar, parlamentdə təsdiq edilmiş hökumətlərarası müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarıyla müəyyən olunmuş vergiləri ödəyirlər.

Qanunda nəzərdə tutulan istisnalarla, xarici investisiyanın, eyni zamanda investisiya qoyuluşu sahəsində xarici investorlarının fəaliyyətinin hüquqi rejimi Azərbaycan Respublikasında fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakı, əmlak hüquqları, həmçinin investisiya fəaliyyətinə əsasən yaradılan rejimdən az əlverişli ola bilməz.

İqtisadiyyatın çox üstünlük verilən sahələrində həmçinin ayrı -ayrı ərazilərdə xarici investisiya üçün qanunvericiliklə əlavə vergi güzəştləri ilə başqa güzəştlər müəyyən oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investisiya hüquqi cəhətdən bütöv və qeyri-şərtsiz müdafiə olunur. Bu cür müdafiə milli qanunvericilik normaları və beynəlxalq müqavilələr ilə təmin olunur.

Yuxarıda göstərilədiyi kimi, Azərbaycan Respublikası xarici investisiya xalqa və dövlətin mənafeələrinə zərər vurmuş müstəsna hallar istisna olaraq, milliləşdirilir və rekvizisiya edilmir. Belə tədbirlər görüldükdə isə kompensasiya ödənilir.

Müvafiq vergilər ilə rüsumları ödədikdən sonra-xarici investorların qanuni əsaslar vasitəsilə xarici valyuta şəklində əldə etdikləri gəlirləri və digər məbləğləri xaricə köçürülməsinə təminat verilir. Xarici investisiyalı müəssisələr özünün istehsal etdiyi məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız ixrac edə və özünün

təsərrüfat fəaliyyətinə görə məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız ixrac edə bilər və özünün təsərrüfat fəaliyyətinə əsasən məhsulu, xidmətləri idxal edə bilər. Xarici investorlar ilə xarici investisiyalı müəssisələr torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, eyni zamanda torpağın icarəsi hüququnun verilməyi Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi və digər qanunvericilik aktları vasitəsilə tənzimlənir. [16]

Xarici investorlara qarşı faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı və kəşfiyyatı ilə işlənməsi, ayrı-ayrı ehtiyatların istifadəyə verilməsi hüquqları Azərbaycan hökumətinin onlarla bağladığı və qanunverici orqan tərəfindən təsdiq edilən konsepsiya müqavilələri əsasında verilir.

Xarici investisiyalar üçün hüquqi rejimin formalaşdırılması üzrə dövlətlərarası, hökumətlərarası, ikitərəfli razılaşma və müqavilələrin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan Respublikası artıq bir sıra ölkələrlə, o cümlədən Türkiyə, Almaniya, Norveç, ABŞ, Ukrayna, Yaponiya, Böyük Britaniya, Qazaxıstan, Özbəkistan, Rusiya və s. dövlətlərlə bu cür müqavilələr imzalamışdır. Investisiyaların qorunması və stimullaşdırılması üzrə ikitərəfli razılaşmaları xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu sənədlərdə investisiyaların qorunması, qarşılıqlı təsdiq olunması, ikiqat vergitutmadan imtina edilməsi, kömrük məsələləri və s. hərtərəfli detallandırılır, qarşılıqlı faydalı şərtlər müəyyənləşdirilir. Bu cür razılaşmanın aparıcı prinsipi ondan ibarətdir ki, dövlətlər qarışıqlı olaraq investisiyalar üçün əlverişli mühit yaradılması məqsədilə qanun çərçivəsində bütün tədbirlər və vasitələrdən istifadə etməyi öz öhdəsinə götürürlər.

Bundan əlavə, investisiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında Azərbaycanın bir çox dövlətlərlə imzaladığı ikiqat vergitutmaya cəlb olunmasına yol verilməməsi sahəsində əməkdaşlıq üzrə sazişlərin də rolu yüksəkdir. Müvafiq sazişlər ölkə ərazisində xarici investorlara öz fəaliyyətlərini genişləndirməkdə hüquqi yardım göstərir.

Məlumdur ki, investisiya qoyuluşunda əsas məqsəd respublikada strateji əhəmiyyət kəsb etmiş istehsal sahələrinin, istehsal və sosial infrastrukturun yaradılması, son nəticədə lazımi mənfəətin əldə olunmasıdır. Investisiya

qoyuluşlarının fərqli obyektlərə sərf olunmasının nəzərdə tutulması maraqlı tərəflərin mənafeələrinə tam olaraq uyğun formada həyata keçirilir. Öz mahiyyəti uyğun olaraq investisiya qoyuluşları qarşıda duran strateji problemlərin miqdarından, miqyasından bağlı olaraq bir sıra müddətlərə nəzərdə tutulur. Respublikamızda yeraltı ilə yerüstü sərvətlərdən bütöv və səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə müxtəlif vaxta, əsasən uzun zaman üçün (30 və daha çox ilə), xarici investisiya qoyuluşlarının sahəsində, bilavasitə də, neft-qaz hasilatı üçün ikitərəfli müqavilələr imzalanıbdır. Bu da ölkədə nəinki neft-qaz hasilatının çox yaxşı inkişafına və həmçinin, ümumilikdə; iqtisadiyyatın strukturunda əsaslı olan keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməyinə səbəb olacaqdır.

Respublikada xarici investisiya qoyuluşlarının başlıca obyektləri əsas olaraq neft-qaz sənayesi hesab olunmuşdur. Xarici investorlar, Azərbaycan ərazisində aşağıda göstərilən istiqamətlər üzrə investisiya qoymaq hüququna malik olmuşlar:

- ✓ Azərbaycan Respublikasının müvafiq filiallarının yaradılmağı;
- ✓ müəssisələr, binalar, qurğular, müəssisələrdə iştirak payı, səhmlər, istiqrazlar və başqa qiymətli kağızların və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əsasən digər əmlakın alınması;
- ✓ torpaqdan və başqa təbii resurslardan istifadə etmək hüququnun alınmağı;
- ✓ borc, kredit, əmlak ilə digər əmlak hüququnun verilməyi.

Azərbaycan ərazisində fəaliyyətdə olan qanunvericiliklə müəyyən olunmuş digər normaların tələblərinə cavab verməyən, dövlətin hüquq və mənafeələrinə qarşı olan obyektlərin yaradılmağı və istifadəsinin investisiyalaşdırılması qanun ilə qadağan olunur. [16]

Respublikada hal-hazırda çoxukladlı bazar iqtisadiyyatı inam ilə formalaşmaqdadır. Ölkədə həyata keçirilmiş sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına iri inteqrasiya zəminində qurulmağı və inkişaf etdirilməyi real zəruriyyətə çevrilibdir. Respublikanın uzaq xarici və MDB ölkələriylə iqtisadi əlaqələrinin inkişafında bəzi milli iqtisadi mənafeələrin gözlənilməsinə təminat vermiş dövlət proqramlarına əsaslanaraq həyata keçirilir.

Bu proqramlarda həm xarici investisiyaların cəlb edilməsi nəzdində ölkənin ixracat potensialını artırmaq, digər tərəfdən isə xarici-iqtisadi əlaqələrin getdikcə daha çox genişləndirilməsi nəzərdə tutulmaqdadır. Bu baxımdan hələ 1994-cü il 20-sentyabrda imzalanan “Əsrin müqaviləsi”nin sosial-iqtisadi lazımlılığı əvəz edilməzdir. Beləliklə, 1999-cu ilin 19-u avqustunda “Əsrin müqaviləsi”nin beşinci il dönümünün keçirilməyi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzalamış olduğu xüsusi Sərəncam tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Bu Sərəncamda göstərilir ki, beynəlxalq aləmdə “Əsrin müqaviləsi” adını alan bu sazişin bağlanması müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi hadisə olaraq qiymətləndirilir. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası üzrə tam əsas yaratmışdı. Beləliklə, beynəlxalq konsorsium yaradılıb, indiyədək respublikada 19 neft müqaviləsi bağlanmış, bu mühüm problemdə 14 xarici ölkədə 33 böyük məşhur şirkətlərin iştirakı təmin olunmuşdur. Hesablamalara görə bu vacib sazişlər respublikada karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə sahəsində ölkəmizi Xəzər regionunda əsas mövqeyə çıxaracaqdır. Təhlil göstərir ki, bu zamanadək “Əsrin müqaviləsi”nin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli 2,4 milyard ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyulubdur. Ümumiyyətlə, neft-qaz hasilatına görə bağlanan müqavilələr 30 il müddətinə nəzərdə tutulubdur ki, buna da uyğun olaraq respublikamıza ümumilikdə 60 milyarda yaxın ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyuluşları nəzərdə tutulmaqdadır.

Müasir dövrdə neft sənayesinə qoyulmuş investisiyaların 60%-dən çoxun xarici investisiyalardan ibarətdir. Cəlb edilmiş xarici investisiyalarda digər xarici dövlətlərdən Türkiyənin payı ən çox 34,7%, ABŞ-ın payı bir qədər az 12,4%, İranın payı ondanda az 8,9%, Böyük Britaniyanın payı 10,4% və BƏƏ-nin payı 3,6% həmçinin Rusiyanın payı isə 2,3% təşkil edibdir.

Xarici investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün normativ hüquqi aktları dünya standartlarına əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi zəruridir. Bilindiyi kimi, bu istiqamətdə respublika hökuməti lazım olan tədbirlər həyata keçiribdir. Belə ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilə tənzimlənməsi istiqamətinin qiymətlərində

liberallaşdırılması, xarici ticarətin stabilləşdirilməsi ilə respublikaya xarici investisiyaların cəlb olunması ölkələrarası sərbəst mal mübadiləsinin həyata keçirilməsi üçün bir çox tədbirlər də görülmüşdür və buna da əsaslanaraq respublikaya xarici ölkələrin marağı daha çox artmışdır. Amma xarici investorların normal fəaliyyətini tənzimləməyə görə geniş tədbirlər həyata keçirməlidir. Ümumiyyətlə, xarici investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sahəsində dövlət iqtisadi mexanizmdən bilavasitə, güzəştli vergi sisteminin, sürətli amortizasiya, qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməyi və b. iqtisadi vasitələrdən lap fəal və çevik istifadə olunmasını təmin etməlidir.

İnvestisiya proseslərinin tənzimlənməsində investisiya fondlarının yaradılması mühüm rol oynamışdır. İnvestisiya fondu bir tərəfdən kredit-maliyyə bazarının institutudur, digər tərəfdən isə öz aksiyalarını buraxan və satan, müxtəlif qiymətli kağızların əldə edilməsini investisiyaların və onu idarə edən hüquqi şəxsdir.

Ölkəmizdə investisiya fondu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30-u noyabr 1999-cu il “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında investisiya fondlarının yaradılması, idarəedilməsi və fəaliyyətinin tənzimlənməsinin ümumi prinsipləri və qaydaları aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:[16]

- ✓ investisiya fondu - səhmlərin buraxılması və açıq yerləşdirilməsi vasitəsilə cəlb edilən pul vəsaitini qiymətli kağızlara investisiya edən, həmçinin qiymətli kağızların alqı-satqısı üçün fəaliyyəti həyata keçirən, diversifikasiya edilən investisiya portfelinə sahib olmuş açıq səhmlər cəmiyyəti;
- ✓ investisiya bəyannaməsi - investisiyanın qoyuluşunun məqsədlərini, istiqamətlərini, investisiya fondunun fəaliyyətinə məhdudiyətləri aşkar edən, diversifikasiya edilən investisiya portfelinə tələbatı göstərən, fond ilə onun müdiriyyətinin cari inkişaf investisiya fəaliyyətini istiqamətləndirən mühüm sənəddir;

- ✓ İnvestisiya fondu fəaliyyətində marağı olmuş və hüquqi cəhətdən hərəkətlərlə onun vacib fəaliyyətinə təsir edə bilən, ya da investisiya fondu tərəfindən fəaliyyətlərinə təsir edən istənilən hüquqi və ya fiziki şəxs;
- ✓ investisiya fondunun müdiriyyəti - qiymətli kağızların idarə olunması üzrə fəaliyyəti həyata keçirən , investisiya fondu ilə onun idarə olunmasına aid bağlanan müqaviləyə əsasən hərəkət edən hüquqi şəxs (fiziki şəxs) və s. göstərmək olar;
- ✓ investisiya fondunun xalis aktivləri və onun əmlakının bazar qiyməti ilə maliyyə öhdəlikləri arasındakı fərqi və s. göstərmək olar.

Müasir dövrdə dünyanın bir çox ölkələrində investisiya kompaniyaları və investisiya fondları milyonlarla əmanətçilərin vəsaitlərini toplayaraq onlardan səmərəli istifadəni təmin edirlər.

2.3. Azərbaycanın kapital ixracı sahəsində yeni meyllər və problemlər

Məlum olduğu kimi 18 oktyabr 1991-ci il tarixində Azərbaycan dövləti öz müstəqilliyini ikinci dəfə qazandı və bunun nəticəsində digər müstəqil dövlətlər kimi xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafı prosesinə başlamış oldu. Müstəqillik qazandığı dövrdən başlayaraq Azərbaycan Respublikası inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində öz beynəlxalq iqtisadi əlaqələrini quraraq dünya ölkələri arasında özünün müstəqil iqtisadi subyekt kimi varlığını təcəssüm etdirməyə başladı. Sovet sosialist quruluşundan qalmış və iqtisadi inkişafa əngəl törədən bəzi meyllər aradan qaldırıldı və xarici-iqtisadi əlaqələrdə yalnız dövlətin deyil, eyni zamanda da ayrı-ayrı şəxslərin, eləcə də müəssisə və təşkilatların da iştirakı məsələsini zərurətə çevirmiş oldu. Artıq müstəqil dövlət kimi formalaşan Azərbaycan Respublikası xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi səbəbiylə bir neçə beynəlxalq maliyyə institutları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığa başladı, tanınmış beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına üzv oldu. İlk olaraq, 1992-ci ildə üç beynəlxalq maliyyə təşkilatına üzv olan Azərbaycan

Respublikası bununla da xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin əsasını qoymuş oldu. Belə ki, 1992-ci ildə ilk olaraq Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Valyuta Fonduna və Dünya Bankına üzv qəbul olundu. Bir qədər sonra, elə həmin ildə də Azərbaycan Respublikası İslam İnkişaf Bankı ilə də əməkdaşlığa başlamış oldu. Azərbaycanın xarici-iqtisadi əlaqələrində mühim rol oynayan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından biri də 1995-ci ildən əməkdaşlığa başlamış olduğu Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankıdır. Daha sonra isə respublikamız 1999-cu ildən etibarən Asiya İnkişaf Bankı ilə də qarşılıqlı əməkdaşlıq edir. Sözügedən beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində artıq dövlətimiz özü də kapital ixrac edən ölkə kimi çıxış edir. Belə ki, müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycan Respublikası həmin dövrü əks etdirən bərhad infrastrukturunu yenidən rekonstruksiya etmək üçün beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından kredit və digər maliyyə yardımı alırdısa, hal-hazırda Azərbaycan Respublikası xarici iqtisadi subyektlərə investisiya qoyuluşu edən, eləcə də xarici dövlətlərə kredit verən və bu sahədə getdikcə artan nüfuzunu möhkəmləndirən bir ölkəyə çevrilmişdir. Əbəs yerə Dünya Bankının proqnozlarında Azərbaycan dövlətinin ortamüddətli perspektivdə bütöv bir xarici investora çevrilməsi göstərilir. Artıq Dünya Bankı kimi nəhəng maliyyə institutu belə Azərbaycanın digər ölkələrdə aparmış olduğu investisiya siyasətini və kapital ixracı siyasətini dəstəkləyir.

Sahibkarlığın inkişafı, əlverişli biznes ilə investisiya mühitinin yaradılması və qeyri-neft sektorunda inkişafa nail olmaq yolu ilə yerli və xarici investisiyaların cəlb olunması bu mərhələdə iqtisadi siyasətin tipik xüsusiyyətlərindən biridir. Həyata keçirilmiş hədəf tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda sahibkarlığın rolu və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında özəl sektorun rolu çoxalmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin sözlərinə görə, “Biz çoxtərəfli iqtisadiyyata - neft və neftin qiymətindən asılı olmayan bir iqtisadiyyata ehtiyacımız var”. Bu uyğunsuzluqların aradan qaldırılması və iqtisadi balansın bərpası üçün aparıcı vasitələrdən biri investisiya və onun effektiv istifadəsidir. İnvestisiya ilə əlaqəli digər mühüm məsələ böyük miqyaslı investisiyalardan

kifayət qədər iqtisadi faydaların olmamasıdır. Sənayedə bu investisiyanın mənfəəti normadan on dəfə azdır. [52]

2015-ci il birinci rübü xaricdən Gürcüstan iqtisadiyyatına 444 milyon ABŞ dolları həcmində investisiya qoymuşdur ki, onun da 34 faizi Azərbaycanın payına düşür. 2016-cı ilin birinci rübünün göstəricilərinə görə, Gürcüstana yatırım etmiş ölkələr sırasında Azərbaycan birinci yerdədir.

Statistikadan da görünür ki, Azərbaycandan əcnəbi ölkələrə kapital axını bir qədər çox sürətlənib. Ekspertlər bunun səbəbi olaraq ölkədə yaranmış iqtisadi çətinliklər, bürokratik maneələrlə izah edirlər.

Sentyabrın 28-də Stavropolda “İnvestisiyalar, innovasiyalar, turizm” mövzusu haqqında VIII Rusiya-Azərbaycan Regionlararası Forumu keçirilmişdir.

Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi ilə Rusiya İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən təşkil edilən forumda 120 nəfərdən təşkil olunmuş böyük nümayəndə heyəti iştirak etmişdir. Forumda sənaye, humanitar sahələrdə əməkdaşlıq, turizmin inkişafı, səhiyyə sahəsində innovasiyalar ilə başqa mövzularda “dəyirmi masa”lar, işgüzar münasibətlər birjası keçirilib, ikitərəfli əməkdaşlıq sənədləri imzalanmışdır[43].

Forumda iki tərəfi də təmsil edən 400-dən çox nümayəndənin iştirakını nəzərə çarpdıran Stavropol vilayəti ilə qubernatoru Vladimir Vladimirov qeyd etmişdir ki, Stavropol ilə Azərbaycan arasında əmtəə dövriyyəsi il ərzində 2017-ci ildə 130 milyon dolları təşkil etmişdir.

Rusiyanın 8 regionu Azərbaycanla fəal olan əməkdaşlıq edir, orada 650 müştərək şirkət fəaliyyət göstərməkdədir. Rusiya Azərbaycanla əczaçılıq ilə turizm sahələrində əməkdaşlığı inkişaf etdirir. Birgə layihələrə 500 milyon dollar sərmayə yatırılmışdır. Bu layihələr üçüncü ölkələrdə belə həyata keçirilməkdədir [43].

Rusiyanın Azərbaycanda fəaliyyətdə olan 70 şirkəti ölkəmizə 3 milyard dollar sərmayə yatırmışdır. Həmçinin də, Azərbaycanın şirkətləri Rusiya iqtisadiyyatına 1 milyard dollar investisiya qoymuşlar. [43].

Azərbaycan hökuməti Rəşt-Astara dəmir yolu xətti layihəsi inşasına 500 milyon ABŞ dollarınadək investisiya yatırmağa hazırdır. Bundan əlavə, İran-Azərbaycan sərhədləri sahibkarlara 24 saatlıq iş rejimi ilə xidmət göstərməlidir.

İranla Azərbaycan arasında ticarət əlaqələrinə mənfi təsir göstərən məqamlar, problemlər ortadan qaldırılmalıdır. Misal olaraq, Azərbaycan İranın şimal əyalətlərində yetişdirilmiş sitrus meyvələri üçün yaxşı bazar olması mümkündür. Ancaq Azərbaycanın tələbatı olan kənd təsərrüfatı məhsullarını, sitrus meyvələrini Afrika ölkələrindən idxal etməkdədir. İranla Azərbaycan arasında qarşılıqlı fəaliyyət daha çox artırılmalıdır. İran prezidenti Həsən Ruhani və Azərbaycanın dövlət başçısı İlham Əliyev son 3 il ərzində 8 dəfə görüşüblər.

Son 25 ildə Azərbaycanın iqtisadiyyatına 450 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə yatırılıbdır. Bunun 220 milyard dollarını xarici investisiyalar təşkil etməkdədir. İndiyə Azərbaycan özü Türkiyə və Gürcüstan iqtisadiyyatına sərmayə yatırır və İranla da əməkdaşlığa hazırdır [48].

Rəştdən Astaraya 165 kilometrlik məsafə vardır; Azərbaycan hökumətinin İrana 500 milyon ABŞ dollarınadək investisiya yatırmağı mümkündür. Bu layihə nə qədər cəld reallaşdırılırsa, bir o qədər hər iki ölkənin xeyrinədir. Bu marşrut azərbaycanlı, iranlı iş adamlarına xərclərə 40, vaxta 60% qənaət etmək imkanı verəcəkdir. Başqa bir tərəfdən, Xəzər dənizində İran limanları mövcuddur, ancaq fəaliyyət göstərmir. İranla Azərbaycanın bu sahədə də səmərəli əməkdaşlığı mümkündür [48].

Azərbaycanın İranda olan səfirliyi iqtisadi əməkdaşlıq üçün lazımi qədər imkanlara malikdir. Bu qarşılıqlı fəaliyyət tranzit ilə əmtəə mübadiləsi sahələrini əhatə edə bilər. Düzgün planlaşdırma ilə mal mübadiləsi, tranzit və sərmayələrin böyüklüyü asan olaraq nəzərə çarpacaq dərəcədə artırıla bilər. Əmtəə mübadiləsi ilə tranzitdən başqa, ticarət əlaqələrində dəniz yolunun da istifadəsi mümkündür.

Tehranla Bakı ikitərəfli və üçtərəfli münasibətlər sahəsində yeni imkanları nəzərdən keçirməlidir. İki ölkənin əməkdaşlıq üçün ortaya qoymuş olduğu iradəni nəzərə alsaq, özəl sektor göstərilən imkandan istifadə edərək əməkdaşlığı

genişləndirə bilər. Malların daşınması zamanı yaranan çətinlikləri aradan qaldırmalıdır [48].

Türkiyədə fəaliyyət göstərməkdə olan xarici sərmayəli şirkətlərin siyahısında Azərbaycan da qabaq sıralardadır. Bu şirkətlərdən 1901-i və ya 3.8%-i Azərbaycan kapitallı şirkətlər sayılmaqdadır. Azərbaycan mənşəli şirkətlərin Türkiyədəki sərmayəsinin böyüklüyü 4.4 milyard dollardır. Göstərilən məbləğ üzrə Azərbaycan 12-ci sırada yer tutur. Azərbaycan şirkətlərinin təkə 2017-ci ilin I rübü ərzində Gürcüstan iqtisadiyyatına 550 milyon sərmayə qoyubdur.

Azərbaycan kapitalının xaricə axını başqa ölkələrdə də fərqli istiqamətlərdə davam etməkdədir.

Xaricə axan investisiyaların qarşısının alınmağına görə qanunvericilikdə məhdudiyyətlər yoxdu. Əslində bu təbii sayılır ki, sahibkarlar özlərinin vəsaitlərini dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində qiymətləndirə bilərlər, sahibkar öz düşüncələrinə əsaslanaraq fəaliyyətlər göstərə bilər. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etməyində vacib maneələrdən biri hazırki kapitalın çatışmamasıdır. Azərbaycan təqribən İrlandiyaya bənzər bir addım atmış, müəyyən dövr üzrə ölkədən kapital axınını məhdudlaşdırma bilər. Həmçinin də ölkə daxildə kapital yatırımının təşviqi ilə əlaqəli daha ciddi addımları atması mümkündür. Lakin burada ortaya belə bir sual çıxır. Belə qərarlar qəbul olunduqdan sonra azərbaycanlı investor ölkəyə vəsaiti yatıracaqmı? Bu sual hazırki vəziyyətdə daha çox düşündürən məqamdır. Bu vaxta qədər həm daxili, həm də xarici investorların ölkədə fəaliyyəti üzrə bir sıra maneələr olub. İnhisarçılıq, administrativ idarəetmədə korrupsiya, subyektiv yanaşmalar, buna oxşar məsələlər bir çox hallarda yerli və xarici investorların ölkəyə yatırım etməyini əngəlləyən əsas amillərdən biri olmaqdadır [49].

Türkiyə bazarında rəqabətdə olmaq hər hansı bir azərbaycanlı investor üçün mürəkkəbdir. Türkiyə Azərbaycanla müqayisədə lap çox inkişaf edən ölkədir. Bu isə təcrübəsiz və təzəcə bazar iqtisadiyyatının qanunlarına alışan sahibkara görə çətinliklər yarada bilər. Belə olan zaman onlar nə məqsədlə Türkiyə iqtisadiyyatına yatırım etməyi fikirləşillər? Ona görə ki, qeyd edilən problemlər ölkəmizin iqtisadiyyatında mövcuddur. Məhz belə məqamlara diqqət yertirsək bir sıra

nəticələr əldə etmək olar. Əks halda hökumət xaricə investisiya axınını məhdud etsə, o əslində daxilə investisiya qoyuluşlarını nəzərdə tutmaq anlamına gəlmir. Bu vaxt sahibkar subyektlər öz vəsaitlərindən hansısa başqa formada dəyərləndirmək ilə ölü kapital şəklində saxlamağı əsas görəcəklər ki, o da Azərbaycan üçün xeyirli sayılmır. Ona görə ki, azərbaycanlı sahibkarın xaricdə kapitalı olması gələcək məqamlarda xaricdən Azərbaycana əlavə gəlirin gələ bilməsi deməkdir. Bunlar ümumilikdə göz önünə gətirilməlidir.

Azərbaycanın maliyyə aministiyasının həyata keçirilməsi məsələsinə baxıldıqda, bununla əlaqili proqnoz vermək çox çətinidir. Ancaq təklif olunan odur ki, hazırda Azərbaycanda maliyyə aministiyasına ciddi ehtiyac vardır. Ümumi olaraq, götürdükdə iqtisadiyyatın əsas qanunlarından biri də birinci kapital toplanarkən hansısa qanunsuz yollarla gəlirlərin götürülməyi, vergi yayınmaları baş verməkdədir. Bundan başqa Azərbaycan kimi ölkələrdə keçmiş dövrlərdə korrupsiya halları daha yüksək olmuşdur. Bu da məmur-oligarx kapitalının formalaşmağına gətirib çıxarmışdır. Lakin bu gün artıq Azərbaycan göstərilən vəsaitlərin leqallaşdırılmasına və ən çox xaricdə yerləşdirilən bu vəsaitlərin ölkəyə axınının təmin edilməsinə bir qədər nail ola bilər. Azərbaycanlılar tərəfindən ölkədən çıxarılan vəsaitlərin ümumilikdə Azərbaycana qayıtmasını təmin etmək olar. Ən azından bir sıra insanlar, qruplar vaxt çərçivəsində öz fəaliyyətlərini leqallaşdırmasına cəhd edirlər. Leqal fəaliyyət gələcək zamanda onlara qarşı olan təhlükənin qabağını müəyyən qədər ala bilər. Buna görə də aministiyanın verilməyi müsbət nəticələrin əldə olunmağına gətirib çıxara bilər. Görünən bundan ibarətdir ki, hazırda bununla əlaqəli ciddi fəaliyyət baş vermir. Maliyyə aministiyası da problem kimi gəlir bəyannamələrinin də artıq dövriyyəyə daxil olması məsələsi də öz həllini tapmaq məcburiyyətindədir. Bunlar parallel olaraq aparılmalıdır ki, gələcək dövrlərdə qeyri-leqal fəaliyyət göstərmiş subyektlər güclənə bilsin [49].

Son dövrlərdə Azərbaycanda xaricdə daşınmaz əmlakın alınmasına maraq artmışdır. Çexiya, Estoniya kimi Avropa dövlətlərinə daha çox kommersiya üçün daşınmaz əmlakı almağa maraq göstərirlər. Demək olar ki, daşınmaz əmlaka sahib olaraq kirayə verməklə gəlir əldə etməkdədirlər. İspaniya ilə Türkiyədə isə turizm

zonalarından ev almağı istəyənlərin sayı daha çoxdur. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, insanları bu addımı atmağa təşviq edən amillər mövcuddur. Bu bütün dövlətlərdə rast gəlinən bir haldır. Ancaq bu vəziyyətin daxili əmlak bazarına da mənfi təsirləri olur. Valyutanın ölkədə qalması üçün isə müxtəlif təkliflər irəli sürülməkdə davam edir.

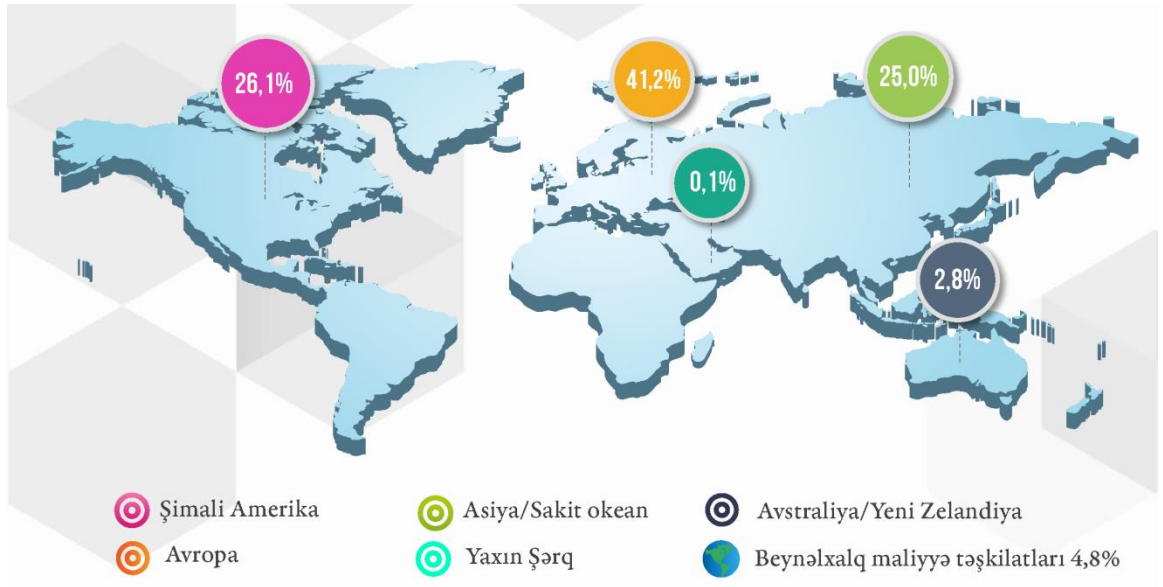
“Koneko” Group MMC daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi şirkətinin rəhbərliyinin rəyinə görə, ölkədə daşınmaz əmlak bazarına sərmayə qoyulması daha məqsədəuyğun hesab edilir. Xaricə qoyulan investisiya məhz bu ölkənin daşınmaz əmlak bazarının inkişafı etməsinə, Azərbaycandan valyuta axınına şərait yaradır. Bununla belə nəzərə alaq ki, insanları konkret maraqlar bu addımı atmağa məcbur edir. Birincinövbədə, həmin bazarlarda daşınmaz əmlakın qiymətlərinin aşağı olmasıdır.

Türkiyədə, Ukraynada, Gürcüstanda daşınmaz əmlak qiymətləri Azərbaycanla müqayisədə nisbətən aşağıdır. Bununla yanaşı, orada insanlarda daşınmaz əmlakdan gəlir götürmək qabiliyyəti də yüksəkdir. Bu mənada ölkəmizdə elə bir şərait qurulmalıdır ki, həmin valyuta ölkədaxili daşınmaz əmlak bazarına qoyulsun. Əks təqdirdə, bu ölkədən valyuta axınına şərait yaradır. Daşınmaz əmlak bazarında sakitliyin olması digər tərəfdən də bununla əlaqəlidir [50].

Xaricdə istirahət keçirmək, xaricdən daşınmaz əmlak almaq vərdişi istənilən bir dövlətin vətəndaşlarında mövcuddur. Bununla belə, xaricdə əmlak almağın da səbəbləri və məqsədi olur. Məsələn, icarəyə vermək məqsədiylə alınan mənzillər də var. Eləcə də, kimsə hansısa yerdən xoşu gəlirsə, oradan da mənzil ala bilər. Lakin istirahətlə bərabər, sərmayə qoyuluşu da mümkündür. Çünki insanlar hansı ölkədə gəlirlilik böyükdürsə, oradandaşınmaz əmlak almağa çalışırlar [50].

2017-ci il sentyabrın 30-u üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun (ARDNF) investisiya portfelinin coğrafi ərazilərə görə təsnifatı belədir: 41,2 faizi Avropa, 25 faizi Asiya-Sakit Okean, 26,1 faizi Şimali Amerika, 2,8 faizi Avstraliya-Yeni Zelandiya, 0,1 faizi Yaxın Şərq və 4,8 faizi isə beynəlxalq maliyyə təşkilatları. [71]

Şəkil 1.

Mənbə: www.oilfund.az -Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun rəsmi internet sahifəsi

FƏSİL III. AZƏRBAYCANIN KAPİTAL İXRACEDƏN ÖLKƏ KİMİ: REALLIQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

3.1. Qeyri - neft sektorunda inkişaf etdirilmə zəruriliyi kontekstində kapital ixracı

Məlum olduğu kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının və dövlət büdcəsi gəlirlərinin çox böyük hissəsi neft və qaz hasilatından və satışından əldə olunan gəlir hesabına formalaşır. Sözügedən təbii resursların məhdud xarakter daşması ölkə iqtisadiyyatının narahat doğuracaq səbəbi olduğundan, bu sahələrin alternativinin yaradılması əsas prioritet sahələrdəndir. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılı olması qısamüddətli dövrdə mənfəət əldə etməyə imkan verirsə, resursların tükənməsi zamanı uzunmüddətli dövrdə iqtisadiyyatda böyük böhranların yaranması ilə nəticələnmə bilər. Bu səbəbdən də qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi, bu sahələrə investisiya qoyuluşlarının artırılması, xarici investisiyaların bu sahələrə cəlb olunması, habelə kapital ixracının bu sahələr üzrə yönləndirilməsi məsələləri son dərəcə aktual məsələlərdəndir. Belə ki, qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar dövlət səviyyəsində müxtəlif strateji addımlar atılmaqdadır. Belə ki, 2013-cü ilin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 yanvar 2013-cü il tarixli Sərəncamı əsasında “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili”, 2014-cü ilin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 yanvar 2014-cü il tarixli Sərəncamı əsasında “Sənaye ili”, 2015-ci ilin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 yanvar 2015-ci il tarixli Sərəncamına müvafiq olaraq “Kənd təsərrüfatı ili” elan olunması qeyd olunan bu sahələrə marağı artırmaqla, qeyri-neft sektorunun inkişafının prioritet sahələr olduğunu göstərirdi.

Dünya ölkələrinin də mövcud praktikasını göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının bir sahə üzrə qurulması və ondan asılı olması son nəticə etibarilə iqtisadiyyatın davamlı olmasının qarşısını kəsən amillərdən ən əsasıdır. Odur ki, qeyri-neft sahələrinin inkişafı, bu sahələr üzrə investisiya qoyuluşunun həcmünün artırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyri-neft sektorunun əsas aparıcı həlqələri aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir: [44]

Sxem 7.

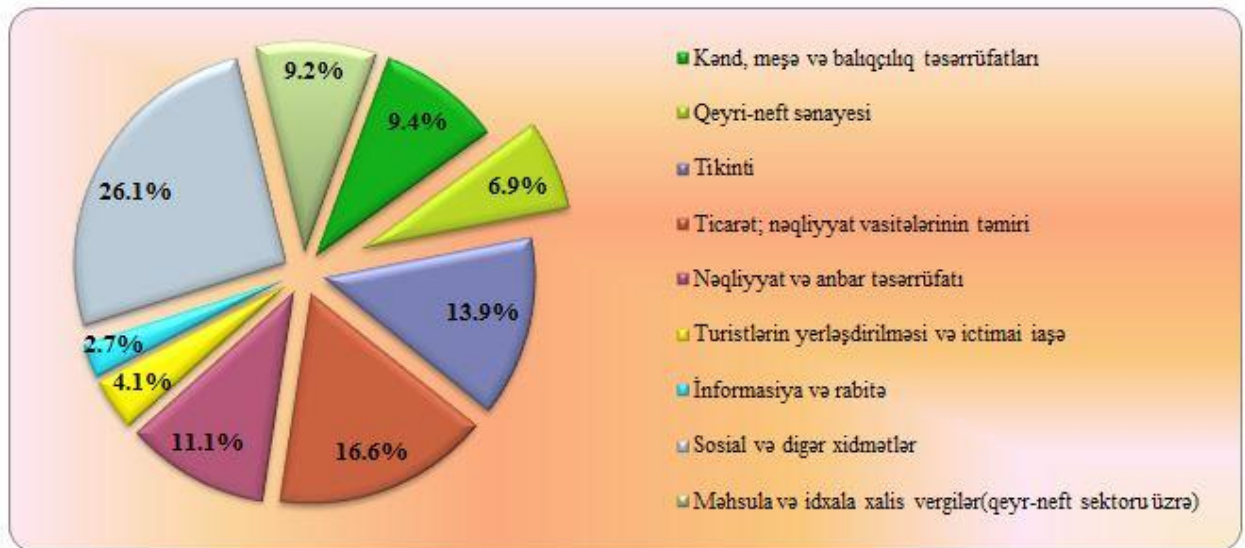
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı sxemdə göstərilmiş mavi rəngdəki üçbucağın xəyalən qeyri-neft sektoru olduğunu düşünsək, bu halda üçbucağı içərisində yerləşmiş hər bir sahənin qeyri-neft sektoruna aid olduğunu düşünə bilərik. Sadəcə olaraq, ölkələrin mövcud vəziyyətindən asılı olaraq qeyri-neft sahələrinin inkişaf tempi də müxtəlif sürətlərlə inkişaf edir. Sənayenin inkişafına zəmin yarada biləcək infrastrukturunun olduğu ölkələrdə neftdən asılılığı aradan qaldırmaq məqsədilə qeyri-neft sənayesi sürətlə inkişaf edirsə, coğrafi xüsusiyyətləri üstün mövqedə olan ölkələrdə turizmin inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın prioritet sahəsi kimi qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikası da neftdən asılılığı aradan qaldırmaq məqsədilə qeyri-neft sahələrinin inkişafının qayğısına qalır. Bu məqsədlə qeyri-neft sahələrinin inkişafına təkan verə biləcək investisiya qoyuluşları həyata keçirilməkdədir. Bu investisiya qoyuluşları həm ölkə hüdudları daxilində xarici investisiyaların cəlb edilməsi nəticəsində, həm də xarici ölkələrə kapital ixracı sayəsində həyata keçirilir. Hər iki halda məqsəd mənfəət qazanmaq, dövlətin neftdən asılılığı məsələsinin həllinə nail olmaqdır.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin 2017-ci ilin ilk doqquz ayı ərzində hesabatında göstərilir ki, cari il ərzində (2017-ci ilin yanvar-sentyabr ayları) qeyri-neft sektorunda 31327.2 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır və sözügedən bu əlavə dəyərin strukturunda 56.5% yeri sosial və digər xidmətlər, eləcə də tikinti, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri təşkil etməkdədir. Qeyri-neft sektorunda cari il ərzində yaradılmış əlavə dəyərinin strukturu aşağıdakı diaqram vasitəsilə daha əhatəli əks olunmuşdur: [44]

Diaqram 3.

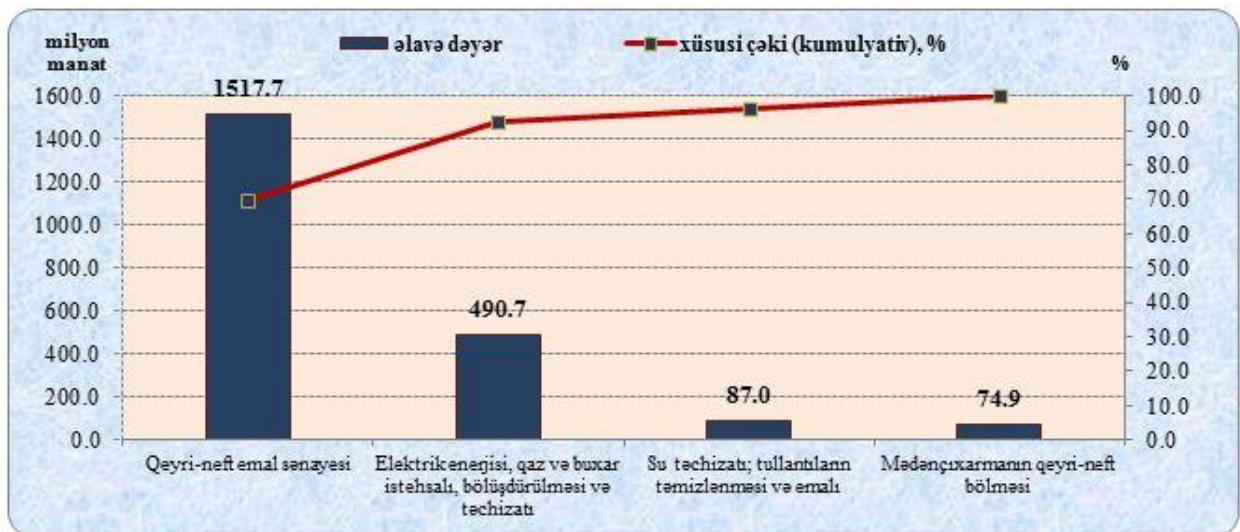
Mənbə: http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=4885:qns-2017&catid=133&Itemid=263&lang=az

Tədqiqatı apardığımız 2017-ci ilin ilk 3 rübü ərzində qeyri-neft sektoru üzrə yaradılmış əlavə dəyərin həcmi ötən ilin müvafiq dövrü ilə (ilk 3 rübü) müqayisədə 2.5% artmışdır. Qeyri-neft sektoru üzrə yaradılmış əlavə dəyərin çox

böyük hissəsi- 62.5%-i ÜDM-də öz əksini tapmışdır. Əlavə dəyər yaratmış qeyri-neft sektorunun alt sahələri üzrə nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, eləcə də nəqliyyat vasitələrinin təmiri və ticarət ÜDM-ə öz müsbət töhvəsini vermişdir.

Cari ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmi ötən illə müqayisə 3.7 faiz də artaraq 2170.3 milyon manat səviyyəsində müəyyən olunmuşdur. Qeyri-neft sənayesi daxilinə isə qeyd etdiyimiz ümumi 2170.3 milyon manat əlavə dəyərin 69.9 %-i (1517.7 milyon manat) qeyri-neft emal sənayesinin payına, 22.6%-i (490.7 milyon manat) elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payına, 4%-i (87.0 milyon manat) tullantıların tənzimlənməsinin payına, 3.5%-i (74.9 milyon manat) isə mədəncixarmanın qeyri-neft bölməsinin payına düşmüşdür. Dediğimiz statistik rəqəmlər aşağıdakı qrafikdə öz əksini tapmışdır:[44]

Qrafik 1.

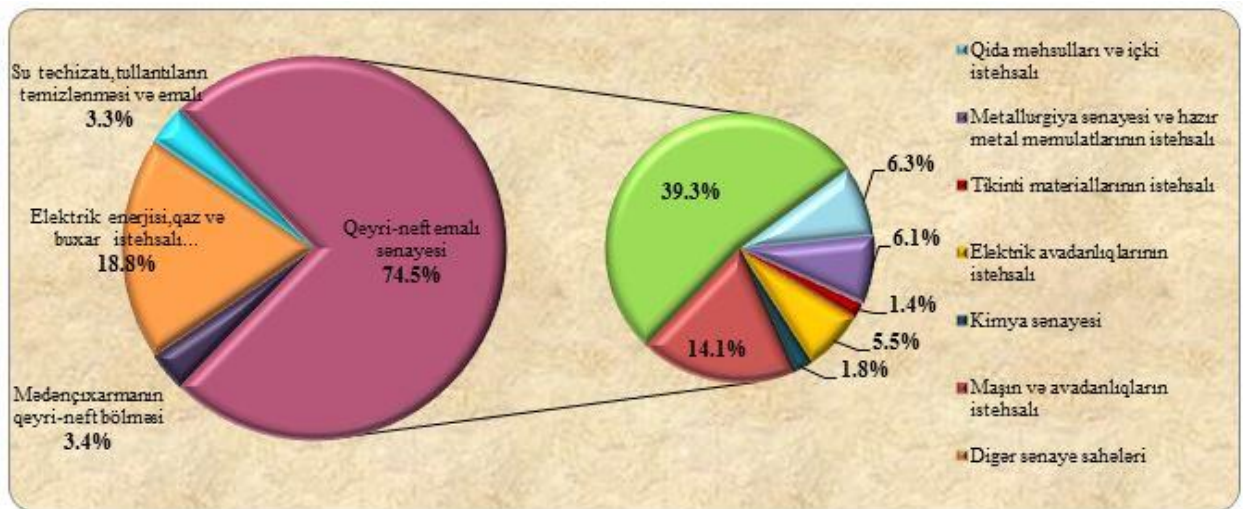
Mənbə: http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=4885:qns-2017&catid=133&Itemid=263&lang=az

Əvvəlki ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sektoru üzrə 6704.2 milyon manat dəyərində məhsul istehsal olunmuşdur və bu rəqəm ötən ilin müvafiq dövrünü 3.1% qabaqlamışdır.

Qeyri-neft sənayesinin strukturunda isə məhsul istehsalı üzrə qeyri-neft emal sənayesinin payı 4997.6 milyon manat, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı,

bölüşdürülməsi və təchizatının payı 1261.5 milyon manat, mədəncixarmanın qeyri-neft bölməsinin payı 222.7 milyon manat, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalının payı isə 222.4 milyon manat təşkil etmişdir. Sadaladığımız statistik rəqəmlər aşağıdakı diaqramda əhatəli verilmişdir. [44]

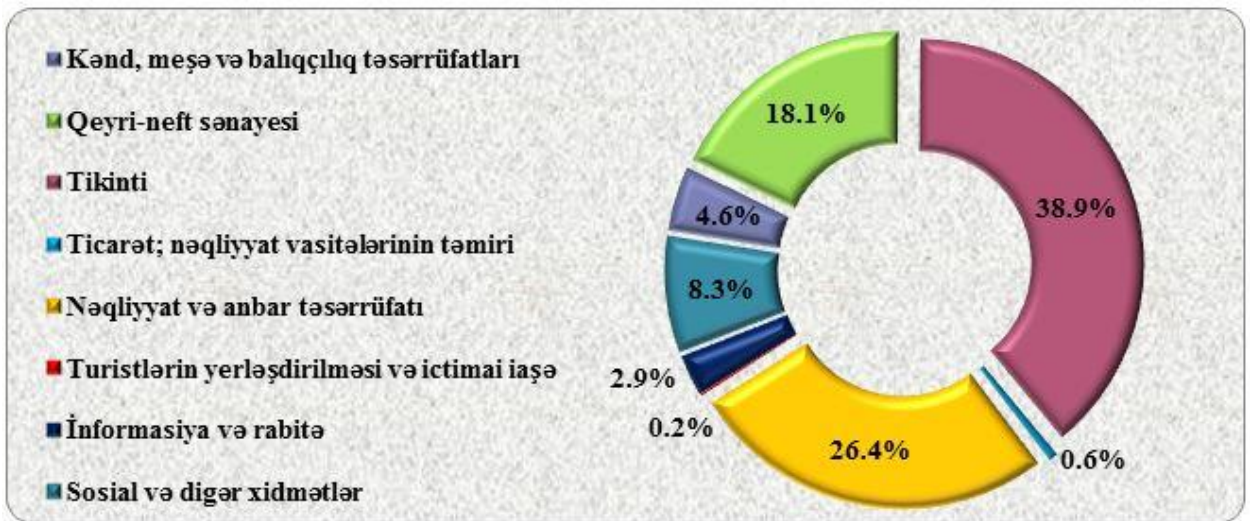
Diaqram 4.

Mənbə: http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=4885:qns-2017&catid=133&Itemid=263&lang=az

Qeyri-neft sahələrinin inkişafı və bu sahələrin inkişafı nəticəsində iqtisadiyyatın neftdən asılılığının aradan qaldırılması üçün bu sahələrə investisiya qoyuluşlarını sürətləndirmək əsas prioritet sahələrə çevrilməkdədir. Bu məqsədlə qeyri-neft sahələri üzrə əsas kapitalla qoyulmuş investisiyalar mühim əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Cari ilin ilk üç rübü ərzində iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyanın 41.7%-i qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür ki, bu da 4623.0 milyon manat deməkdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların strukturunda çox böyük payı tikinti sahəsi, daha sonrakı yeri isə nəqliyyat və anbar təsərrüfatı tutur. İlk üçlüyü isə qeyri-neft sənayesi tamalayır. Qeyri-neft sektorunun digər alt sahələri üzrə əsas kapitalla yönəlmiş investisiyaların qoyuluşu aşağıdakı diaqramda ifadə olunmuşdur: [44]

Diaqram 5.

Mənbə: http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=4885:qns-2017&catid=133&Itemid=263&lang=az

Bu, yaxın keçmişdə xarici investisiyadan asılı olan ölkəmizin indi özünün xarici dövlətlərdə müxtəlif layihələrə sərmayə yatırması faktıdır. Əlbəttə, indiki dövrdə Azərbaycan artıq borc alan ölkə deyil, borc verən ölkədir. Maliyyə imkanlarının genişlənməyi, valyuta ehtiyatlarının lap çox artması (hal-hazırda 42 milyard dollardan çoxdur) Azərbaycana bu imkanı verir ki, öz strateji maraqlarının təmin edilməsi şərti ilə tərəfdaş xarici ölkələrə böyük həcimdə investisiyalar yatırsın.

Aşağıdakı cədvəldə iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyaların həcmi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəyyən edilmişdir. [43]

Cədvəl 3.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla) mlyn.manat	17 048,8	20 251,1	21 448,2	21 890,7	20 057,4	22 868,5
mlyn.dollar	21 588,9	25 777,8	27 340,0	27 907,5	19 547,2	14 329,5

Xarici investisiyalar mlyn.manat	6 849,8	8 102,7	8 269,3	9 175,7	10 998,9	16 216,1
mlyn.dollar	8 673,9	10 314,0	10 540,9	11 697,7	10 719,1	10 161,1
Daxili investisiyalar mlyn.manat	10 199,0	12 148,4	13 178,9	12 715,0	9 058,5	6 652,4
mlyn.dollar	12 915,0	15 463,8	16 799,1	16 209,8	8 828,1	4 168,4

Birinci belə vəsait olaraq Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmiryol xəttinin çəkilişinə görə 2007-ci ildə kredit kimi Gürcüstana verilibdir. Aşağı faizlə ilk olaraq verilən 220 milyon dollara yaxın kredit sonrakı pillələlərdə 775 milyon dollara çatmaqdadır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun ölkə üçün əhəmiyyətinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır bu layihənin icraçısı və onu əsas maliyyələşdirən tərəf beləki Azərbaycandır. Bu yol regiondan Türkiyəyə, həmçinin Avropaya daşınmaqda olan yüklərin həcmi xeyli artacaqdır. BTQ həmçinin Azərbaycanla Avropanın arasında ən qısa dəmiryolu əlaqəsi deməkdir ki, onun da ölkəmizin iqtisadi maraqları üçün hansı dərəcədə vacib olmasını şərh etməyə ehtiyac yoxdur.

2010-cu ilin ortalarına yaxın bir vaxtda Belarus Prezidenti Aleksandr Lukaşenkonun Azərbaycana səfərində Belarusun dövlət başçısının Azərbaycan Prezidenti ilə müəyyən mühüm məsələləri müzakirə etməsi ilə birlikdə, 200 milyon dollar həcmində qısamüddətli kreditin alınacağı barədə də razılıq əldə olunmuşdur. Əlbəttə ki, dövlət başçıları səviyyəsində bu məsələnin danışıqlar mövzusu olması, ilk növbədə, Azərbaycanın maliyyə imkanları ilə tərəfdaş ölkələrə həmişə dost münasibət göstərməsindən irəli gəlirdi. Bundan sonar “Belaruskalium” şirkətinə 300 milyon dollar kreditin verilməsi də məhz bu amillərin nəticəsi idi.

2012-ci ildə isə Azərbaycanda kredit verilən ölkələrin coğrafiyası genişləndi. Ölkəmiz Serbiya ilə Montoneqra arasında Liq və Prelina ərazilərini birləşdirən “XI Dəhliz” avtomagistralının tikintisi üçün Serbiyaya 300 milyon avro kredit ayırmışdır. Onu da bildirməliyik ki, 3 ili güzəştli olaraq 4 faizlə 15 il müddətinə verilən kredit hesabına tikilən sözügedən magistralın çəkilişində Azərbaycan şirkətləri də iştirak etməkdədirlər.

Siyahını artırmaq da mümkündür. Ancaq qısa olaraq qeyd edə bilərik ki, son illər Azərbaycan xarici ölkələrə 10 milyard dollardan çox investisiya qoyubdur. Onun 5 milyard dollardan çoxu Türkiyəyə, 1 milyard dollara yaxını Gürcüstana yatırılmışdır. Bununla belə, ölkəmizin xaricə qoymuş olduğu sərmayələrin həcmi illər keçdikcə artır. Sonuncu 3 ilin göstəricilərinə nəzər yetirsək, bu dinamikanı aydın şəkildə görmək mümkündür. Belə ki, əgər 2010-cu ildə Azərbaycanda xarici ölkələrə yatırılan investisiyaların məbləği 232 milyon, 2011-ci ildə 533 milyon dollar olubsa, ötən il bu miqdar 1 milyard 125 milyon dollara çatmışdır. Bu yerdə bir əsas faktı da vurğulayaq ki, Azərbaycanın investisiya qoymuş olduğu dövlətlər sırasında adlarını çəkdiklərimizdən (Belarus, Serbiya, Türkiyə, Gürcüstan) savayı, Rusiya, Moldova, Ukrayna ilə hətta İsveçrə kimi inkişaf etmiş ölkələr var. [43]

Cədvəl 4.

Xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Cəmi xarici investisiya	8 673,9	10 314,0	10 540,9	11 697,7	10 719,1	10 161,1
o cümlədən:						
Maliyyə kreditləri	3 692,5	3 135,5	2 655,8	1 880,6	2 210,2	2 197,8
Neft sektoruna	3 407,8	4 287,8	4 935,2	6 730,7	6 622,7	5 617,4
Qeyri-neftsektoruna	886,0	1 094,5	1 041,0	1 318,5	860,4	1 706,2
ondan:						
Türkiyə	89,1	185,9	401,3	481,4	220,4	307,5
ABŞ	73,8	92,5	24,4	89,3	18,9	38,2
İran	11,2	-	-	40,5	0,002	0,2
Almaniya	32,5	45,6	15,1	51,0	60,2	36,4
Rusiya	35,0	21,8	36,1	13,6	15,9	363,2
Böyük Britaniya	148,8	149,3	136,0	153,5	173,2	174,4
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	75,3	92,4	109,3	90,2	104,0	60,2
İsveçrə	26,7	79,4	18,2	18,9	15,7	370,5
Fransa	14,3	14,4	6,1	7,2	4,5	5,5
Kipr	-	6,6	5,4	0,2	1,1	0,1
Çin	-	6,7	5,7	9,7	3,3	1,5
İtaliya	-	22,1	21,3	21,2	14,6	11,6
Yaponiya	2,5	5,4	3,0	2,9	3,4	0,5
Niderland	173,3	186,4	141,6	103,8	85,9	127,9
Digər ölkələr	203,5	186,0	117,5	235,1	139,3	208,5
Neft bonusu	19,9	2,0	2,4	17,0	2,0	0,1

Digərinvestisiyalar	667,7	1 794,2	1 906,5	1750,9	1 023,8	639,6
---------------------	-------	---------	---------	--------	---------	-------

Mənbə: stat.gov.az

Xaricə qoyulmuş sərmayələrin ölkəmizin iqtisadi cəhətdən qüdrətlənməyinə imkan verdiyi, eyni zamanda uzunmüddətli strateji maraqlarını təmin etdiyi danılmayan faktdır. Buna görə də Azərbaycanın investisiyalarına dünyada artmış marağı çox vacib fakt kimi qəbul etmək lazımdır. Xüsusilə də dünyanın görkəmli maliyyə institutlarının gələcəkdəki dövr müddətində Azərbaycanın investisiya potensialının çoxalacağı barədə müsbət proqnozlar verdiyi hazırki vaxtda. Yeri gəlmişkən, Dünya Bankının proqnozlarına əsasən, Azərbaycan ortamüddətli perspektivdə əsas xarici investor ölkəyə çevriləcək.

Bu sahədə digər mühüm məqam ölkəmizdə iqtisadiyyatın müxtəlif bölmələri üzrə uğurla fəaliyyət göstərən , nəticədə maliyyə imkanlarını bir qədər artıran holdinqlərin olmasıdır. Az vaxt ərzində yaradılmış münbit şərait və edilən güzəştlər hesabına formalaşan sahibkarlar təbəqəsi bu gün ölkə iqtisadiyyatının əsas qüvvəsinə çevriliblər. Hal-hazırda isə onların sorağı xarici ölkələrdən gəlir. Buna uyğun olaraq hazırda Azərbaycanın dünyada investor ölkə kimi tanınmağında göstərilən holdinqlərin rolu az deyil.

Xüsusilə, 2016-cı il il “Karat Holding” şirkəti 25 milyon dollar dəyərində Yessentuki şəhərində “Mənbə” sanatoriya-kurort mərkəzini istismara verib. “Azersun Holding” şirkətinin Krasnodar ərazisində 8 milyon dollar həcmində meyvə və tərəvəz konservləri istehsal edən zavod, həmçinin 3 milyon dollarlıq çay fabriki var.

“Karvan-L” şirkəti Kabardino-Balkar şəhərində “STALPROM” şirkətinin qurulması və təchiz edilməsini və Dağıstan Respublikasında 1,5 milyon dollar həcmində “Anji” idman kompleksinin tikintisi layihələrini həyata keçirmişdir. “Matanat-A” şirkəti tərəfindən Krasnodar vilayətin üçün 33 milyon dollar dəyərində quru tikinti qarışıqları istehsalı inşa edilmişdir.

3.2. Azərbaycanın dünya kapital ixracı prosesində xüsusi çəkisinin artırılması yolları

Azərbaycan Respublikasında, indiki mərhələdə iqtisadiyyatın inkişafında xarici investisiyanın rolu çox yüksəkdir. Ekspertlərin fikrincə, respublika iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsinin vacibliyi aşağıdakı səbəblərə görə müəyyənləşdirilir: [49]

- ✓ Investisiya resurslarının daxili bazarları çox aşağı səviyyədə inkişaf edir. Bununla yanaşı dövlət fondları, dövlətlərarası sazişlər üçün kredit xəttinin vəsaitləri, Avropanın Yenidənqurma və İnkişaf Bankının vəsaitləri, Azərbaycanın kommertiya banklarının və investisiya strukturlarının fondları daxildir. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, belə bir bazarın xarici kapitalla olan tələbatının təxminən 20-25 milyard dollar olduğunu, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadiyyatına real investisiyaların 5,9 milyard manat olduğunu;
- ✓ Xarici investisiyanın yüksək səviyyəsi. 2000-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyalar 927,0 milyon dollar təşkil etmişdir ki, bu da ümumi investisiyanın 70,6% -ni təşkil edir. Ölkədə siyasi və iqtisadi qeyri-sabitliyin mövcud dalğalanmalarına bağlı inflyasiya, iqtisadi böhran əsasən ixracın idxalı ilə bağlıdır,
- ✓ Investisiya profisiti. Azərbaycan Respublikasının 4- ü dekabr 2012-ci il tarixli “Xarici investisiyanın qorunması” Qanununun üçüncü maddəsində xarici investorların bütün növ əmlak və mülkiyyət hüquqlarına (gəlirlərinə) və müvafiq faydalara, intellektual mülkiyyət hüquqlarına və qeyri-maddi xarici sərmayələr daxil olmaqla digər hüquqlara, xarici məqsədlər üçün xarici investisiyaları vardır. Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar aşağıda qeyd olunanlar ola bilər:
 - ✚ xarici hüquqi şəxslər; Xarici ölkədə daimi yaşayan xaricilər, vətəndaşlığı olmayan insanlar və Azərbaycan Respublikasının

vətəndaşı, ancaq bu qayda ilə ki, onlar vətəndaşı olduqları ya da həmişəlik yaşadıkları dövlətdə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üzrə qeydə alınmış olmalıdırlar;

- ✚ xarici ölkələr;
- ✚ beynəlxalq təşkilatlar.

Müasir şəraitdə investisiya kapitalı təsərrüfat məqsədə uyğunluğu prinsipinə uyğun olaraq hərəkət edir və ən yüksək effektivlik əldə olunması mümkün olan regionlarda cəmləşir. Xarici investisiyaların ölkəyə axını ölkənin geoiqtisadi məkanda statusunu, onun qlobal iqtisadi sistemə qoşulmasının nə dərəcədə uğurlu olmasını müəyyən edən əsas meyara çevrilir. Ölkələr xarici investisiyaları cəlb etməklə yeni təsərrüfat ixtisaslaşmasına yönəlmiş struktur dəyişikliklərini daha uğurla həyata keçirmək imkanı əldə etməkdədirlər.

Bilindiyi kimi, kapitalın intensiv hərəkəti inkişaf etmiş ölkələr arasında müşahidə olunur. Belə ki, kapital ixracının 92%-i, idxalının isə 80%-i ABŞ, Avropa İttifaqı və Yaponiyanın payına düşür. Bu ilk növbədə onunla əlaqədardır ki, birbaşa xarici investisiyaların axınlarını müəyyən edən transmilli korporasiyaların 80%-ə qədəri bu ölkələrə məxsusdur.

Bununla belə son onilliklərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin bu proseslərdə iştirakı əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdir. Bu ölkələr iqtisadi artımın mühüm şərti olan investisiya resurslarını getdikcə daha aktiv cəlb edirlər. Məhz bu səbəbdən bu gün kapitalın beynəlxalq hərəkətinin artım tempi dünya üzrə istehsalın və xarici ticarətin artım tempini üstələyir.

Zəif inkişaf etmiş ölkələrə xarici investisiyalar yararsız, köhnəlmiş texnologiyaların idxalı ilə müşayiət olunur. Bu cür ölkələrə xarici investisiyaların tərəfdarları isə iddia edirlər ki, bu növ investisiyalar qərbin inkişaf etmiş ölkələrində yaxşı nəticələr vermişdir.

Ölkəyə xarici investisiyaların axınını müəyyən edən əsas amil ölkədə mövcud olan investisiya mühitidir. Əlverişli investisiya iqlimi ölkəyə xarici investisiyaların axınını təmin etdiyi kimi, əlverişsiz investisiya mühiti xarici in-

vestisiyaların ölkəyə axınının qarşısını almaqla bərabər ölkədən kapital qaçışının da miqyasını artırır.

İnvestisiya mühiti - investoru ölkəyə investisiya qoymağa və ya investisiya qoymaqdan imtina etməyə sövq edən siyasi, sosial - iqtisadi və hüquqi amillərin məcmusu ilə xarakterizə olunan mövcud şəraitdir.(2)

Əlverişli investisiya mühiti bazar iqtisadiyyatı şəraitində maksimum fayda götürməyə çalışan sahibkarlar üçün səmərəli kapital qoyuluşu imkanındır. Mühit (iqlim) termini onun obyektivliyini, ayrı-ayrı investorların iradəsindən asılı olmadığını göstərir.

Xarici investor hər hansı ölkəyə investisiya qoymağı planlaşdırarkən ilk növbədə ölkədə mövcud olan investisiya iqlimini qiymətləndirir. Bu qiymətləndirmə zamanı iki əsas amillər qrupu nəzərə alınır - ölkənin investisiya potensialı və investisiya risklərinin səviyyəsi.

Xarici investor ölkəyə investisiya qoymaq haqda qərar qəbul edərkən həm də investisiya risklərini qiymətləndirir.

Beynəlxalq təcrübədə investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif metodikalardan istifadə olunur. ABŞ-da investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi metodikası işgüzar fəallıq, təsərrüfat sisteminin inkişaf potensialı, investisiyaların iqtisadi effektivliyi və vergi sisteminin əsas elementlərini xarakterizə edən dörd kompleks göstəricinin müəyyən olunmasını nəzərdə tutur. Qiymətləndirmələrin nəticələri “İllik statistik xəritə”də dərc olunur.

Son dövrlərdə “Euromoney”, “Fortune”, “The Economist” kimi iqtisadi jurnallarda dərc olunan investisiya cəlbediciliyinin kompleks reytinglərindən geniş istifadə olunur. Bu jurnallarda dərc olunan reytinglər müxtəlif metodikalar əsasında hesablanır. Məsələn, “Euromoney” jurnalında verilən reytinglər doqquz qrup göstəricilərin hesablanması əsasında müəyyən olunur: [57]

- iqtisadiyyatın effektivliyi;
- siyasi risklərin səviyyəsi;
- dövlət tənzimləməsinin vəziyyəti;
- xarici borcların vəziyyəti;

- borclara xidmət edilməsi qabiliyyəti;
- kredit qabiliyyətliliyi;
- bank kreditlərinin əlçatanlığı;
- uzunmüddətli borc kapitalının əlçatanlığı;
- fors major halların yaranma ehtimalı.

Bununla yanaşı xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər ilk sırada əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına, yəni investisiya potensialının yüksəldilməsinə və investisiya risklərinin minimallaşdırılmasına yönəldilməlidir.[72]

Cədvəl 5.

2010-2015-ci illərdə birbaşa xarici investisiyaların gəlməsinin dünya regionları üzrə paylanması (mlrd. ABŞ dolları)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Dünya üzrə cəmi	1388,8	1566,8	1510,9	1427,2	1277,0	1762,2
Avropa	431,69	478,06	483,20	323,37	305,99	503,57
Avropa İttifaqı	384,95	425,84	446,45	319,46	292,03	439,46
Şimalı Amerika	226,45	269,53	231,54	283,25	165,12	428,54
ABŞ	198,05	229,86	188,43	211,50	106,61	379,89
Afrika	43,57	47,79	55,16	52,15	58,30	54,08
Asiya	412,41	426,70	409,55	431,41	467,94	540,72
Çin	114,73	123,99	121,08	123,91	128,50	135,61
Latin Amerikası və Karib dənizi hövzəsi	167,12	193,32	190,51	176,00	170,28	167,58
MDB	58,19	70,34	60,27	78,79	50,14	28,81
Azərbaycan	0,563	1,465	2,005	2,632	4,430	4,048

Mənbə: World Investment Report 2016, United Nations Publication, 2016.

Son illərdə dünya üzrə birbaşa xarici investisiyaların miqdarı qeyri bərabər dəyişir. 2011-ci ildə dünya üzrə birbaşa xarici investisiyaların gəlməsi 1,389 trln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2012-ci ildə bu göstərici 1,567 trln., 2015-ci ildə cəmi 1,277 trln., 2016-ci ildə isə artaraq 1,762 trln. təşkil etmişdir. birbaşa xarici investisiyaların gəlməsi də qeyri bərabər dəyişir. 2011-ci ildə dünya üzrə birbaşa xarici investisiyaların gəlməsi 1,392 trln., 2013-ci ildə 1,308 trln, 2016-ci

ildə isə 1,474 trln təşkil etmişdir. Cədvəl 4 və cədvəl 5-də 2011-2016-ci illərdə dünyada birbaşa xarici investisiyalar axınlarının dünya üzrə paylanması verilmişdir.[43]

Cədvəl 6.

2010-2015-ci illərdə birbaşa xarici investisiyaların getməsinin dünya regionları üzrə paylanması (mlrd ABŞ dolları)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Dünya üzrə cəmi	1391,9	1557,6	1308,8	1310,6	1318,5	1474,2
Avropa	585,48	558,66	411,40	319,73	311,03	576,25
Avropa İttifaqı	478,91	491,73	351,72	272,93	296,36	487,15
Şimali Amerika	312,50	448,72	374,06	362,81	372,24	367,15
ABŞ	277,78	396,57	318,20	307,93	316,55	299,97
Afrika	8,670	6,122	12,386	15,543	15,163	11,325
Asiya	291,49	318,61	302,35	358,86	397,57	331,83
Çin	58,81	74,65	87,80	107,84	123,12	127,56
Latın Amerikası və Karib dənizi	57,25	48,26	41,50	32,29	31,43	32,99
MDB	50,03	55,11	32,46	75,18	71,28	30,53
Azərbaycan						

Mənbə: stat.gov.az

Xarici investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların bu fəaliyyətin müxtəlif səviyyələrdə tənzimlənməsi xüsusiyyətləri ilə tanış olması effektiv fəaliyyətin mühüm şərtidir.

Xarici investisiyaların həcmnin yüksək sürətlə artması, bu proseslərin dünya iqtisadiyyatının inkişafındakı rolunun yüksəlməsi xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələlərini də aktuallaşdırır.

Xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi dedikdə, hər növ xarici investisiya qoyuluşları ilə əlaqədar fəaliyyətin nizamlanması üzrə dövlət, onun səlahiyyətli orqanları və eləcə də beynəlxalq təşkilatların müvafiq normativ aktların qəbulu və tətbiqi sferasındakı fəaliyyəti başa düşülür.[3]

Xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi iki səviyyədə - milli və beynəlxalq səviyyələrdə həyata keçirilir.

Milli səviyyədə xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi dövlətin investisiya siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olan xarici investisiya siyasətinə müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir. Bu isə dövlət tərəfindən düşünülmüş, yüksək effektiv xarici investisiya siyasətinin işlənməsi zərurətini şərtləndirir.

Ölkənin xarici investisiya siyasəti xarici iqtisadi strategiyadan irəli gələn məsələlərin həllinə istiqamətlənir və iki istiqamətdə həyata keçirilir.

Birinci istiqamət ölkədən kapitalın çıxarılmasının, yəni rezidentlər tərəfindən kapital ixracının tənzimlənməsinə yönəlir.

Rəsmi olaraq kapital xaricə birbaşa və portfel investisiyaları şəklində, borc kapitalı - kreditlər şəklində, hüquqi və fiziki şəxslərin xaricdə bank depozitlərində və müxtəlif hesablarda yerləşdirməklə aparıla bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kapital ixracının dövlət tənzimlənməsi kapitalın, xüsusilə də birbaşa investisiyaların ixracının dəstəklənməsi tədbirləri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Buraya investisiyaların informasiya və texniki dəstəklənməsi, xarici partnyorlar axtarılmasında, investisiya layihələrinin ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılması, biznes planların təhlili, kapitalda iştirak etməklə investisiyaların maliyyələşdirilməsi, kreditləşdirilmə, sığortalanma kimi tədbirlər daxildir.

Bir sıra hallarda kapital xaricə artırılma məqsədi ilə deyil, daha stabil və etibarlı şəraitdə yerləşdirməklə qorumaq məqsədi ilə çıxarılır. Belə hallarda dövlət tənzimləməsi ölkədə daha cəlbədicə, təminatlı investisiya iqlimi yaratmaqla bu prosesin qarşısının alınmasına yönəlir.

Bəzən kapitalın ölkədən çıxarılması qeyri - rəsmi kanallar vasitəsi ilə baş verir. Bu yolla xaricə əsas etibarilə qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş, kriminal mənşəli kapital çıxarılır. Bu halda da dövlət tənzimləməsi kapitalın qeyri-leqal çıxarılmasının qarşısının alınmasına yönəlməlidir.

Xarici investisiya siyasətinin ikinci və əsas istiqaməti ölkəyə xarici investisiyaların daxil olması və ölkədəki fəaliyyətinin tənzimlənməsidir. Xarici investisiya siyasətinin bu istiqaməti üzrə dövlət tənzimləməsi xarici investisiyaların stimullaşdırılması və eləcə də əlverişli investisiya iqlimi yaratmaqla ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsini, bəzi hallarda xarici investisiyaların

məhdudlaşdırılmasını və eləcə də milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların qoyuluşuna nəzarəti nəzərdə tutur.

Beynəlxalq iqtisadiyyatda xarici investisiyaların qəbul edilməsi rejiminin liberallaşdırılması meyllərinin güclənməsinə baxmayaraq praktiki olaraq bütün ölkələr bu və ya digər dərəcədə bu prosesi tənzimləyir. Belə ki, bir tərəfdən xarici kapitalın cəlb edilməsi milli iqtisadiyyata əlavə maliyyə və maddi resursların cəlb edilməsi deməkdir ki, bu da yığım imkanlarını genişləndirməklə iqtisadi artım üçün əlverişli şərait yaradır.

Digər tərəfdən, xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına hədsiz və nəzarətsiz daxil olması milli kapitalın fəaliyyətini məhdudlaşdırır, bir sıra strateji mühüm obyektlərin və sahələrin xarici sahibkarların nəzarəti altına keçməsi, gəlirlərin ölkədən kütləvi çıxarılması nəticəsində milli təhlükəsizlik üçün təhdidlər yarada bilər. Məhz bu səbəbdən hər bir ölkə xarici kapitalın ölkəyə buraxılması qaydalarını müəyyən edir. ABŞ, Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya kimi yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə xarici investisiyaların tənzimlənməsi üçün xüsusi qanunvericilik aktları yoxdur. Bu ölkələrdə xarici investisiyalara da ölkə daxilində təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktları tətbiq olunur.

Xarici investisiya fəaliyyətinin xüsusi qanunvericilik aktları vasitəsi ilə tənzimlənməsi əsasən inkişaf etməkdə olan, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə həyata keçirilir. Bu ölkələrdə xarici kapitalın ölkəyə daxil olmasının tənzimlənməsi məqsədi ilə dövlət tərəfindən bir sıra məhdudlaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilir. Belə tədbirlərə aşağıdakıları göstərmək olar:[16]

- xaricilərin şirkətin nizamnamə kapitalındakı payına qoyulan məhdudiyyətlər;
- birgə müəssisələrin yaradılması halları da daxil olmaqla xarici kapitalın daxil ola biləcəyi fəaliyyət sahələrinin müəyyən edilməsi;
- gəlir və kapitalın ölkədən çıxarılmasına müxtəlif məhdudiyyətlərin tətbiqi;
- yerli istehsal amilləri və istehsal komponentlərindən istifadəni nəzərdə tutan əlavə şərtlərin nəzərdə tutulması (məsələn, xarici kapitalı

müəssisədə istehsal olunan hazır məhsulların dəyərində yerli komponentlərin miqdarı normasının müəyyən olunması);

- yerin təki və təbii sərvətlərin işlənməsinə xarici kapitalın buraxılmasına dövlət nəzarətinin tətbiqi;
- xalq təsərrüfatı üçün strateji əhəmiyyətə malik sahələrə xarici kapitalın daxil olmasına imkan verilməməsi;
- xarici investisiyalı müəssisələrin gəlirinin bir hissəsinin ölkənin daxili ehtiyacları üçün istifadə olunmasına yönəlmiş tədbirlər;
- xarici kapitalın ölkəyə buraxılmasının lisenziya-icazəli qaydalarının tətbiqi;
- ixracın həcminə məhdudiyətlər;
- malların idxalının əvəz olunması tələbləri;
- daxili bazarda fəaliyyətə qadağalar, yaxud, birgə müəssisələrin yaradılmasına məhdudiyətlər və s..

Ancaq, bu kimi məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi zamanı çox ehtiyatlı olmaq lazımdır. Bu cür tədbirlərin işlənməsi və tətbiqi zamanı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ön plana çəkilməli, amma, bu tədbirlərin xarici investorları ölkəyə investisiya qoymaqdan imtina etməyə sövq etməməlidir. Yəni, bu tədbirlər ölkədə əlverişli investisiya iqliminin yaradılması üzrə tədbirlərlə uzlaşdırılmalıdır.[7, s.48]

Beynəlxalq səviyyədə xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi iki və çoxtərəfli dövlətlərarası investisiya sazişləri əsasında, beynəlxalq konvensiyalar və bu sferanı tənzimləyən digər beynəlxalq hüquq normaları ilə, müxtəlif beynəlxalq iqtisadi təşkilatların tərəfindən tənzimlənməkdədir.

3.3. Azərbaycanada kapital ixracının reallaşdırılması perspektivləri

Sürətlə inkişaf etməkdə olan Azərbaycan Respublikası xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə investisiya qoyuluşları etməsində maraqlandır. Belə ki, istər ölkə hüdudları daxilində, istərsə də

ölkədən xaricə qoyulmuş investisiyalar uzunmüddətli dövrdə dönərli sərmayə hesab olunaraq ölkə iqtisadiyyatına daha çox səmərə verərək geri qayıdacaqdır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdiyi ilk illərdə daha çox təbii resursların hasilatı ilə bağlı investisiya qoyuluşlarını həyata keçirirdi. Buna əyani misal olaraq 1994-cü ildə bağlanmış “Əsrin müqaviləsi”ni göstərmək olar. Lakin müəyyən müddət keçdikcə ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığını aradan qaldırmaq məqsədilə Azərbaycan dövləti də qeyri-neft sahələrinə olan marağı artırmış, həm ölkə daxilində sözügedən sahələrin inkişafı məqsədilə investisiya qoyuluşlarını həyata keçirir, xarici investisiyaların bu sahələrə yönəldilməsinin tərəfində dayanır, həm də ölkə hüdudlarını aşaraq inflyasiyanın sabit, iqtisadi artımın yüksək səviyyədə olduğu ölkələrdə qeyri-neft sektoru üzrə və eləcə də neft-qaz sektoru üzrə kapital ixracı siyasətini həyata keçirir. İstənilən halda kapital ixracında Azərbaycan Respublikasının əsas hədəfi daha çox mənfəət əldə etmək və ölkə iqtisadiyyatına daha çox səmərə verməsi məsələsidir.

Milli iqtisadiyyat üzrə 2020-ci ilə qədər olan strateji baxış Azərbaycan iqtisadiyyatının əvvəlcə xarici şokların mənfi təsiri nəticəsində yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün qısamüddətli dövrdə sabitləşdirilməsinə, ortamüddətli dövrdə isə şaxələnmə və yeni hərəkətverici qüvvələr hesabına inkişaf xəttinin bərpa edilməsinə, dövrün sonunda isə dünya iqtisadiyyatına daha çox inteqrasiya etməklə rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına nail olmaqdır.[3]

2020-ci ilə qədər olan strateji baxış 2025-ci ildə və gələcək illərdə qurulacaq iqtisadiyyatın əsaslarını yaratmağa kömək edəcəkdir. Azərbaycan Avropa enerji təhlükəsizliyinin inkişafında, eləcə də nəqliyyat-logistika koridorlarının inkişafında, eləcə də iqtisadiyyatın inkişafında Strateji Yolu haqda mühüm rol oynayır.[3]

İqtisadi diversifikasiyanın və ixtisaslaşmanın əsas məqsədi gəlirləri artırmaq və qeyri-neft sektorunda daha çox dəyər yaratmaq əsasında ədalətli bölüşdürməni təmin etməkdir. Son on il ərzində neft gəlirləri məşğulluğun artmasına gətirib çıxardı. Bununla birlikdə, neft sektorunun əmək zəifliyi zəif olduğundan, bu sahədə çalışan birbaşa işçilərin sayı ümumi işçi qüvvəsinin yalnız 1% -ni təşkil

edir. (Dövlət Statistika Komitəsi). Təbii gəlirlər dövlət sektorunda və tikinti sektorunda məşğulluğun artımını göstərir. Qeyri-ticarət sektorunda gəlirlərin azalması eyni səviyyədə məşğulluq problemi yaradır və azərbaycanlı miqrantların cəmləşdiyi qonşu ölkələrdə iqtisadi tənəzzül nəticəsində ölkədə yeni iş yerləri yaratmağın zəruriliyini göstərir. İnfrastrukturun və işgüzar mühitin inkişafı yerli və xarici mənbələrdən böyük investisiyaların olacağını və bazarda mövcud olan mal və xidmətlərin bəzi sektorlarında təzə iş yerlərinin açılmasına imkan yaradacaqdır. Həmin vaxt işçi qüvvəsinin peşəkarlığını artırmaq və yeni iqtisadi vəzifələri cəlb etməyə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir.

2020-ci il stratejik baxışına həmçinin bazarlara çıxışların artırılması daxildir. Ticarət infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və ticarətin açıqlığının artırılması daxili bazarın qorunması siyasəti ilə əlaqələndirilməlidir, bu nəticədə xərclərin daha səmərəli paylanmasına və təbii sərvətlərin daha səmərəli istifadəsinə əsaslanan ədalətli bölüşdürməyə gətirib çıxarır. [3]

Davamlılığın artırılmasına görə ölkə iqtisadiyyatının, dövlət büdcəsinin, neftə olan məzənnəsinin asılılığını azaltmaq lazımdır. Malların və xidmətlərin daxili tələbatına ciddi təsir göstərən neft qiymətlərində dəyişikliklər ölkə iqtisadiyyatında sabitliyin pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Misal olaraq, 2004-2014-cü illərdə illik 11,5 faiz artım tempinin dəyişməsi nəticəsində şirkətlərin planlaşdırma potensialı məhdudlaşdırılıb və özəl sektorun investisiyaları azalıb. (Dünya Bankı və Dövlət Statistika Komitəsi) Bundan əlavə, neft gəlirləri xarici valyutanın əsas mənbəyi olduğundan, neft qiymətlərində dəyişiklik ölkənin milli valyutasını dəyərini itirməsinə səbəb olur.

Əsas makroiqtisadi göstəriciləri, xüsusisən də dövlət büdcəsinin neft gəlirlərinin dəyişkənliyinə olan asılılığını aradan qaldırmaq məqsədilə “qızıl qayda”nın tətbiqi nəzərdə tutulur. Beləliklə, yığılmış neft gəlirlərinin ədalətli bölüşdürülməsi təmin olunacaq və ARDNF-dən dövlət büdcəsinə transfertlərin miqdarı davamlı iqtisadi inkişafın tələbləri ilə əlaqələndiriləcəkdir. Pul siyasətinə görə qiymət sabitliyi milli valyutaya olan inamı artıracaq, intizamlı bir maliyyə siyasətini formalaşdırmağa xidmət göstərəcək və iqtisadi artışı müsbət təsir

göstərəcəkdir. Bir sözlə, pul siyasətinin məqsədləri, maliyyə strukturu ilə iqtisadi artım hədəfləri qarşılıqlı olaraq bir-birini dəstəkləyəcəkdir. Maliyyə bazarlarının dərinliyi, eyni zamanda xidmətlərin çeşidi, keyfiyyəti ilə mövcudluğu artırılacaq.

2016-2020-ci illər ərzində strateji yol xəritəsinin həyata keçirilməyində ictimai nəticələrin qiymətləndirilməsi, iş təhlükəsizliyini yaxşılaşdırmaq, müasir təhsil və səhiyyə xidmətlərinə dəstək sistemini təkmilləşdirmək, ictimai xidmətlərin yaxşılaşdırılması və ünvanlı sosial yardımdan reabilitasiyaya keçid, yoxsulluğun azaldılması üçün səy göstəriləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu Rusiya valyutası üçün investisiya qoymağa başladı. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) Türk lirası və Rusiya rublunun aktivlərindəki vəsaitin 5%-ni yerləşdirməyi planlaşdırır.

İnvestisiya siyasətinə əsasən, son illərdə Türk Lirasının aktivlərində başlanğıc investisiyalar həyata keçirilmişdir və son illərdə Rusiya rubluna investisiyaların həyata keçirilmiş olması ilə bağlı işlər başa çatmışdır.

ARDNF, Rusiyanın ən nüfuzlu banklarından biri olan “Qazprombank”-a 3 milyard rubl (təqribən 100 milyon dollar) olan qısamüddətli depozitlər yatırmağa başlamışdır. İnvestisiyalar Rusiya Neft Fondunun Rusiya rublu ilə yaradılmış uzunmüddətli investisiya strategiyasının birinci mərhələsidir. Gələcək maliyyə alətlərinin bu maliyyə alətlərinə investisiya qoyulması gözlənilir.

Azərbaycan Rusiyaya potensial investorları investisiya edir. Rusiyaya sərmayə qoymaq gələcəkdə ölkəmizə müsbət təsir göstərə bilər. Azərbaycan ilə Rusiya arasında iqtisadi əlaqələr barədə danışan Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev “Rusiya-24” telekanalına verdiyi müsahibədə Azərbaycanın bank sektoruna investisiya etdiyini demişdir. Azərbaycan və Rusiya arasındakı iqtisadi əlaqələrdən danışan Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanın Rusiyanın bank sektoruna sərmayə yatırdığını qeyd etmişdir. Azərbaycan Rusiyada daşınmaz əmlaka, banka və emal səhmlərinə, daşınmaz əmlaka və VTB Bankın investisiyalarına sərmayə qoyur. Sanksiyalara baxmayaraq, Azərbaycan Rusiya bazarına investisiyalar yatırmağa davam edəcək. Çünki, öncəliklə, bütün bunlar

müvəqqətidir, ikincisi, biz elə işləmək məcburiyyətindəyik ki, əlaqələrimiz möhkəmlənsin. Axı, investisiyalar sadəcə öz vəsaitini şaxələndirmək deyil. Bu, eyni zamanda əməkdaşlıq münasibətləri ilə onun səviyyəsinin nümayişidir. Prinsipə görə heç bir ölkə sabitlik, mehriban münasibətlər olmayan yerə dövlət vəsaitlərini yatırmayacaqdır.

İqtisadçılar və siyasətçilər Rusiyaya edilən investisiyaların ölkəmizə müsbət təsir edəcəyinə inanır. Azərbaycan və Rusiya arasında iqtisadi əlaqələr yüksək səviyyədədir. Qərb Rusiyaya sanksiya tətbiq edir, amma iqtisadi, mədəni və humanitar sahələrdə xarici ölkələrin Azərbaycana qarşı ciddi problemləri yoxdur. Ölkələr arasında ticarət dövriyyəsi ildən-ilə artmaqdadır. Banklararası əlaqələr, xüsusilə Dünya Bankı ilə Rusiya bank VTB arasında əlaqə qənaətbəxşdir. Azərbaycan başqa sahələrdə də Rusiyaya investisiya qoymuşdur. Amma bu prosesdə müəyyən risklər var. Əslində, Rusiya rublu kəskin düşmüşdür. Bununla yanaşı, qonşu ölkələrlə ticarət balansы yüksək olsa da, bunun bütün səviyyələrdə saxlanması arzu edilir. Rusiya neftin qiymətinin kəskin azalması, Cənub axını qaz kəmərinin istifadəsindən imtina, sanksiyaların yüksək qiymətləri, yüksək inflyasiya və digər amillər bu ölkədə problem yarada bilər, amma Azərbaycan müstəqil siyasət aparır. Rusiyanın Azərbaycana ehtiyacı var və Azərbaycan Rusiyanın kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü üçün böyük imkanlara malikdir. Ölkəmiz ixrac potensialına malikdir və problemləri aradan qaldırmaq üçün istifadə etməlidir.

İdman obyektləri nüfuzlu müsabiqələr və çempionatların əsas elementləri hesab olunur və Azərbaycanda beynəlxalq standartlara cavab verən müasir sahələr var. İslamı yüksək səviyyədə təşkil etməklə Azərbaycan idman dünyasında öz mövqelərini daha da gücləndirmişdir.

Bakıda keçirilən 16-cı Azərbaycan Beynəlxalq Turizm və Səyahət Sərgisində (AITF-2017) Kislovodskda “Akademiçeski” sanatoriyasının yenidən qurulması üçün investisiya layihəsinin icrası üzrə üçtərəfli saziş imzalanmışdır.

Sənədi Stavropol diyarı qubernatoru Vladimir Vladimirov, Kislovodsk idarəsinin rəis müavini Maksim Nagornov, “Karat Holding” şirkətlər qrupunun başçısı Taleh Qasimov imzaladılar. Sənəd 1990-cı illərdən baxımsız vəziyyətə

düşən sanatoriyanın bazasında 450 yerlik müasir sağlamlıq ocağının yaradılmağını nəzərdə tutmaqdadır. Investisiyaların planlaşdırılan həcmi təxminən 40 milyon dolları təşkil edir. Hesablamalara görə, layihənin həyata keçirilməsi təqribən 150 iş yerini yaratmağa imkan yaradacaq. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan holdinqi bundan öncə də diyarda böyük investisiya layihəsi həyata keçirib: 2016-cı ildə onun inşa etmiş olduğu 450 yerlik “İstoçnik” sanatoriyasının açılışı olmuşdur. Həmin sanatoriyanın inşasına 1,5 milyard rubldan çox vəsait yatırılıb. Moodys ölkədə bəzi rejimlərin tənzimlənməsi üçün bir sıra addımlar ata biləcəyini bildirir, çünki Azərbaycanda ən böyük valyuta böhranı həll olunmayıb. Yoğun pul siyasəti bank sistemindəki dollar kəsinin “effektiv” həllini təmin etmir.

Hesabatda deyilir ki, mövcud vəziyyət çox ciddidir və bir çox maliyyə qurumu dollar satışını dayandırıb.

Moodys-in analitikləri hesab edirlər ki, mövcud məhdud likvidlik bəzi nəzarətə gətirib çıxarması mümkündür, əks halda əməliyyatlar parallel olaraq bazarlarda aparılacaq.

İran dəmir yollarının rəhbərliyi Azərbaycanla sərhəddə Astara dəmir yolu terminalının tikintisi və istismarı ilə bağlı investisiya sazişinin imzalanacağını elan edib.

Astaranın dəmir yolu stansiyası və İran dəmir yolu arasında investisiya sazişi imzalanıb.

Müqavilənin şərtlərinə görə, Azərbaycan hökuməti İran layihəsinə görə 60 milyon dollar sərmayə qoymağı qərara almışdır. Bundan əlavə, Astara terminalında yerləşən bütün obyektlər müqavilənin başa çatmasından sonra İrana köçürülür.

RAI nümayəndəsinin sözlərinə görə, Azərbaycan tərəfi İrandan ən azı iki milyon tona yaxın yük ixrac etməyi qərara alıb ki, bu da İran İslam Respublikası üçün daha çox gəlirlərə gətirib çıxaracaq. Bu stansiya “Şimal-Cənub” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi layihəsində çərçivəsində inşa edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işinin tədqiqi zamanı belə bir nəticəyə gəldik ki, kapital ixracı dedikdə, pul və əmtəə formasında olan maliyyə vasitələrinin ölkə hüdudlarından, milli dövriyyədən çıxaraq digər ölkənin iqtisadiyyatında yerləşdirilməsi başa düşülür.

Tədqiqat işində aparılan təhlildən aydın olur ki, kapitalın ixracı prosesinə aşağıdakı amillər səbəb olur:

- Siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi olması. Bu halda sahibkarlar öz investisiyalarına görə daha sərfəli mühit axtarmağa başlayırlar;
- Ölkədə iqtisadi artımın aşağı formada olması və bununla bağlı olaraq səmərəli pul yatırımı imkanının olmamağı fonunda vəsait azlığının olması;
- İnflyasiyanın yüksək olmağı;
- Milli valyuta üçün faiz dərəcələrinin aşağı olması. Bu da aktivlərin yüksək faizlə yatırılmağı mümkün olan əcnəbi valyutaya köçürülməyinə səbəb olur;
- Yüksək səviyyədə vergi tutulması. Faizlər nə qədər aşağı olsa dövlət beynəlxalq kapital üçün bir o qədər cəlbedici görünər.

Kapital ixracına səbəb olan mühüm amil hüquqi qeyri-sabitliyin olmağıdır. Dünyanın bir çox ölkələri sərbəst iqtisadiyyat şərtlərində kapital ixracatçısı, eyni zamanda idxalçısı rolunu oynayır. İxrac böyüklüyünə görə lider ölkələr ABŞ, Yaponiya, Almaniya ilə Böyük Britaniyadır.

Bundan başqa, kapital ixracının həcmnin azaldılmağı üçün iki üsul vardır. Birinci olaraq, inzibati maneələrin yaradılması ilə dövlət tənzimlənməsinin yaradılmasıdır. Buraya isə valyuta mənfəətinin tam ya da qismən mütləq olaraq satılmağı, valyuta nəzarəti sisteminin yaradılmağı və s. daxildir. İkinci olaraq, biznes üçün münasib şərtlərin yaradılmasıdır. Buraya isə hüquqi zəmanətlərin təmin olunması, iqtisadi sabitlik ilə artım daxildir.

İxrac bazarlarında tələbin çoxalması ölkəmizin bu bazarlara ixracını əhəmiyyətli artırma bilər. Manatın keyfiyyətli möhkəmlənməsi ilə müşayiət olan real

ikiterəfli, effektiv məzənnənin hiss olunacaq dərəcədə artımı isə ixracı məhdudlaşdıran amillərdir. Kapital məhsulları ixracının çoxalmasına isə xarici bazarlarda tələbin artmağı və məzənnənin möhkəmlənməyi əhəmiyyətli dərəcədə müsbət dərəcədə təsir edir.

İxrac istiqamətində daha çox dəyişkənliyə meyilli kateqoriya istehlak məhsullarıdır. Elastikliklərin müəyyən miqdarda aşağı olduğu məhsul sinfi isə kapital məhsullarıdır.

Kapital ixracının, xüsusilə də birbasa investisiyaların məşabının və templərinin artımı dünyanın ixrac potensialının güclənməsinə, beynəlxalq əmtədövriyyəsinin artımına səbəb olmuşdur. Yəni, kapital ixracı əmtəə ixracının stimullaşdırmaqla onun artmasına gətirib çıxarmışdır.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyini yüksəltmək, onun beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa daxil olması üçün əsas amillərdənbiridir; ixracın səmərəliliyini artırmaq üçün ilk növbədə onun strukturunda hazırməhsulun çəkisi artırılmalıdır; ölkənin ixrac potensialının inkişafı, iqtisadiyyatıngücləndirilməsi yolunda əsas istiqamətlərdən biri regional iqtisadi inteqrasiyaya daxilolmaqdır. Bu cəhətdən ənənəvi bazarlara malik keçmiş SSR respublikaları arasında əlaqələrin səmərəliləşdirilməsi də mühüm rol oynaya bilər. Burada da sənaye, kəndtəsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət, energetika, investisiya prioritet istiqamətlər kimi nəzərdə tutula bilər; ixracın səmərəliliyini artırmaq üçün qanunvericilikdə müəyyəndəyişikliklər edilməlidir. Bu dəyişikliklər ilk növbədə vergi sistemində (mənfəətvergisi, əlavə dəyər vergisi və s.) və digər tənzimləmə metodlarında aparılmalıdır; idxalı əvəz edəcək və ixrac orientasiyalı sahələrin kompleks inkişafının təmin edilməsi prioritet vəzifələrdəndir. Fikrimizcə, bu iki sahənin məhsulları qarşılıqlı asılı və qarşılıqlı tamamlayıcı olduğundan onların birgə inkişafı təmin edilməlidir.

Kapital investisiyalarının ölkəyə paylanması ilk addımı ölkədə iqtisadi, siyasi və siyasi sabitliyi təmin etməkdir. İqtisadi və siyasi siyasətdə ardıcılıq və davamlılıq kapital investisiyalarının qısa müddətli və uzunmüddətli olmasını təmin edəcək və beynəlxalq kapitaldan gözlənilən faydaların həyata keçirilməsi üçün

potensialı gücləndirəcəkdir. Türk kapital bazarının sərbəst və səmərəli istifadəsi, maliyyə bazarının mühitindən azad bazar şəraitinə inteqrasiya edilərək, qlobal bazarlar və aktiv bazar ilə mümkün olacaqdır.

Bu təsirlərlə yanaşı, kapital ixracı bəzən böhrana səbəb olur. Bu böhranlarla, kapital ixracının ölkələrin iqtisadi, mədəni, sosial, siyasi və hüquqi strukturlarından, inkişafdan və inkişaf səviyyəsindən asılı olduğu aydın olmuşdur.

Beynəlxalq kapital axınlarının təmin etdiyi xarici valyuta daxilolmaları və maliyyə imkanlarının artması, bəzi üstünlüklərlə yaralanmaq məqsədi ilə kapital hərəkətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə liberallaşdırılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatı bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi, tarazlıq içində olmadığı üçün ölkədə mövcud qeyri-sabitliyin dərinləşməsinə gətirib çıxardı.

İnkişaf etməkdə olan bir ölkə olaraq, Azərbaycan birbaşa sərmayə kanalı ilə kapital daxil olmasını seçməlidir. Çünki birbaşa investisiyalar texnologiya, bilik və bacarıq gətirir və ölkəyə daxil olma müddətində uzun müddət qalmaqla daha sürətli və davamlı inkişaf etmək və inkişaf edir.

Ölkədən ixrac edilən kapital məhsulları ixracı bilavasitə dollarla ifadə edildiyindən, kapital ixracına məzənnənin müsbət elastikliyi bunu nəzərə alaraq izah etmək olar. Yəni ucuzlaşan dollar ifadəsindəki kapitalın məhsulları ölkədən ixraca səbəb olur.

Son dövrlərdə kapital ixracına diqqəti artıran Azərbaycan Respublikası bu sahədə artıq çoxşaxəli əməkdaşlıqlar edir. Sözügüdənin sahənin daha da inkişaf etməsi və ölkə iqtisadiyyatı üçün rentabelli olması məqsədilə aşağıdakı təkliflərin reallaşdırılması daha məqsədemüvafiq olardı:

- Kapital ixracı sahəsində vahid dövlət tənzimlənmə mexanizminin yenidən işlənilərək təkmilləşdirilməsi;
- Kapitalın hərəkət edəcəyi ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyəti araşdırılaraq (inflyasiya səviyyəsi, iqtisadi artım tempi və s.) kapital ixracının həyata keçirilməsi;

- Kapital ixracının son nəticədə dönər sərmayeyə çevrilərək ölkə iqtisadiyyatına səmərə vermə qabiliyyətinin təhlili əsasında həyata keçirilməsi;
- Kapital ixracının qeyri-neft sektorunun inkişafına şərait yaradacaq sahələrə yönəldilməsinin təmin olunması.

İSTİFAFƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ç.M.. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2005, 252s. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
2. Allahverdiyev H.B., Məmmədov Z.T. Investisiya proseslərinin tənzimlənməsi. Bakı, “Qafqaz evi” nəşriyyat evi, 2003, 70s. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
3. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012 ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
4. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, AZDİU, 2006, 834 s (İstifadə tarixi 15.11.2017)
5. Bayramov V. Dünya Bankı Azərbaycanın dinamik iqtisadi inkişafını yüksək dəyərləndirir. “Xalq” qəz., Bakı, 2009, 8 dekabr (№272), s.1 (İstifadə tarixi 16.11.2017)
6. Bayramov V. Ötən il investisiya qoyuluşunun həcmi 14,8 faiz artmışdır “Xalq qəzeti” <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=8629> (İstifadə tarixi 16.11.2017)
7. Bərxudarov Mənsur və Məmmədov Nüsrəddin, İqtisadi Təhlükəsizlik, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2006, 452 s. (İstifadə tarixi 17.11.2017)
8. Bərxudarov Mənsur. Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyi.UNEC-Ekspert jurnalı, 2017.s.41 (İstifadə tarixi 18.11.2017)
9. Əliyev M.T. “Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri”, Bakı, 2002 (İstifadə tarixi 18.11.2017)
10. Mehdiyev İ.Ə. Investisiya layihələrinin səmərəliliyini səciyyələndirən cəhətlərin metodoloji əsasları // İqtisadiyyat və həyat, 2008, №3, s.24-36 (İstifadə tarixi 18.11.2017)
11. Məmmədli O., İsmayılov M., İsmayılov F. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı, “MBM” 2008, 560 s. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
12. Məhərrəmov A.M, Aslanov H. H Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. B., 2008, 399 c. (İstifadə tarixi 15.11.2017)

13. Namazova C.B. İnvestisiya qoyuluşlarının nəzəri və metodoloji əsasları //Maliyyə və uçot, 2008, №7/8, s.44-50 (İstifadə tarixi 17.11.2017)
14. Nəzirli İ. İqtisadi dirçəliş və institusional investorlar / Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, QASİM, 2006, 556 s. (İstifadə tarixi 17.11.2017)
15. Hacıyev N. Milli iqtisadiyyatın inkişafı şəraitində investisiya siyasətinin qiymət amili ilə əlaqələndirilməsi // Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri (iqtisadiyyat seriyası). Bakı, 2012, №1, s.62-69 (İstifadə tarixi 19.11.2017)
16. Hüseynov T. İnvestisiyaların iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin gücləndirilməsi istiqamətləri. AMEA, Xəbərlər, Humanitar və ictimai elmlər seriyası, №1, B., 2005, s.97-113 (İstifadə tarixi 19.11.2017)
17. Hüseynov T. İnvestisiyaların stimullaşdırılması ilə vergi siyasəti: müzakirə təriqi ilə // Azərbaycanın Vergi xəbərləri, 2008, №2, s.56-6 (İstifadə tarixi 15.11.2017)
18. Hüseynov T. Azərbaycanda investisiyalar: gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə və məşğulluq. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2009 (İstifadə tarixi 15.11.2017)
19. Sabiroğlu N., Qloballaşma və Xarici İnvestisiyalar, Bakı, 2006 (İstifadə tarixi 15.11.2017)
20. Şükürov N. İnvestisiya mühiti və onun formalaşmasına təsir edən başlıca amillər// İqtisadiyyat və audit, 2008, №1, s.10-14 (İstifadə tarixi 15.11.2017)
21. Аббасов.Ч. Экономка Азербайджан на путях глобализации. Баку, 2007, 384 с. (İstifadə tarixi 16.11.2017)
22. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Наука, 1962, 784 с. (İstifadə tarixi 16.11.2017)
23. Албегова И.М., Емцов Р.Г., Холопов А.В. Государственная экономическая политика. М.: Дело и Сервис, 1998, 320 с. (İstifadə tarixi 19.11.2017)

24. Аскинадзи В.М., Максимова В.Ф. Портфельные инвестиции. М. Московская финансово-промышленная академия. 2005, 62 с. (İstifadə tarixi 19.11.2017)
25. Бем-Баверк Е. Капитал и прибыль. История критика теорий процента. М.: Директмедиа, Паблишинг, 2008, 830 с. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
26. Богатырев А. Г Инвестиционное право. М.1992 (İstifadə tarixi 15.11.2017)
27. Богуславский М. М Иностраннные инвестиции: правовое регулирование. М, 1996 (İstifadə tarixi 18.11.2017)
28. Гитман Л., Джонк М. Основы инвестирования. М.: Дело, 1997, 1006 с(İstifadə tarixi 18.11.2017)
29. Зимин А.И. Инвестиции - вопросы и ответы. М. Юриспруденция. 2006, 256с. (İstifadə tarixi 17.11.2017)
30. Иностраннные инвестиции: мировой опыт-практика России. Русско-английский словарь-справочник. Ч 2. ред. Б. Г.Дякина. М. 1996 с.155 (İstifadə tarixi 16.11.2017)
31. Кадочников С.М. Прямые зарубежные инвестиции: микроэкономический эффектов благосостояния. СПб.: Экономическая школа. 2002, 267 с(İstifadə tarixi 19.11.2017)
32. Лабин Д. К. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций. М, 2001 (İstifadə tarixi 17.11.2017)
33. Ломакин В.К. Мировая экономика. М., ЮНИТА, 2007, 671 с. (İstifadə tarixi 18.11.2017)
34. Максимова В.Ф. Реальные инвестиции. М. Московская финансово-промышленная академия. 2005. 69 с. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
35. Максимова В.Ф. Инвестирование. Московский международный институт эконометрик, информатик, финансов и права. М.: 2003, 84 с. (İstifadə tarixi 16.11.2017)
36. Маркс К. Капитал. М., Терра, 2009, 580 с. (İstifadə tarixi 16.11.2017)
37. Моисеев С.Р. Международные финансовые рынки и международные финансовые институты / Московский международный институт

- эконометрик, информатики, финансов и права. М., 2003, 245 с. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
38. Михайлушкин А.И., Шимко П.Д. Международная экономика. М., Высшая школа, 2002, 277 с. (İstifadə tarixi 19.11.2017)
39. Фахрутдинов И.З. Международное инвестиционное и право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, 432 с. (İstifadə tarixi 18.11.2017)
40. Fisher I. The nature of capital and income. New York, The Macmillan Company 1906, 427 p. (İstifadə tarixi 17.11.2017)
41. John Bates Clark. The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits. New York: Macmillan, 1908, 254 p. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
42. J.Hirshleifer. Investment Decision under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches. Quarterly Journal Economics, 1965. Vol. 79, N 4. Nov. P. 509-536. (İstifadə tarixi 15.11.2017)
43. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi <http://www.stat.gov.az/> (İstifadə tarixi 19.11.2017)
44. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi www.economy.gov.az (İstifadə tarixi 19.11.2017)
45. <http://www.yap.org.az/az/view/news/2263/shahin-mustafayev-azerbaycan-shirketleri-rusiya-iqtisadiyyatina-1-milyard-dollar-investisiya-qoyublar> (İstifadə tarixi 18.11.2017)
46. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/dekabr/14602.htm> (İstifadə tarixi 16.11.2017)
47. http://www.azerbaijans.com/content_100_az.html (İstifadə tarixi 16.11.2017)
48. <http://marja.az/news/1196> (İstifadə tarixi 15.11.2017)
49. <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/4886.html> (İstifadə tarixi 19.11.2017)
50. <http://worldmedia.az/news.aspx?id=656> (İstifadə tarixi 15.11.2017)
51. <http://www.biznesinfo.az/businesspractice/finance/params/ln/az/article/4812> (İstifadə tarixi 15.11.2017)

52. <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/10176.html> (İstifadə tarixi 18.11.2017)
53. <http://az.qaynarinfo.az/news/shownews/3802-azerbaycandan-turkiyeye-20-milyard-dollarliq-investisiya.html> (İstifadə tarixi 18.11.2017)
54. <http://www.kavkazplus.com> (İstifadə tarixi 16.11.2017)
55. http://www.eabr.org/r/press_center/press_releases/index.php?id_4=49720 (İstifadə tarixi 15.11.2017)
56. <http://fdlx.com/business-world/78789-rossiya-v-2017-godu-stanet-privlekatelnoj-dlya-investorov-bloomberg.html>(İstifadə tarixi 15.11.2017)
57. <http://ikon.news/>(İstifadə tarixi 15.11.2017)
58. <http://forbes.com>(İstifadə tarixi 19.11.2017)
59. <http://investing.com>(İstifadə tarixi 19.11.2017)
60. <http://tradingeconomics.com>(İstifadə tarixi 16.11.2017)
61. <https://regnum.ru/news/polit/1831700.html>(İstifadə tarixi 17.11.2017)
62. Kapital ixracı nədir? <http://banker.az/kapital-ixraci-n%C9%99dir/>(İstifadə tarixi 19.11.2017)
63. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində kapitalın beynəlxalq hərəkəti. https://www.slideshare.net/Ofelya_Hasan/ofelya-hesenzade-kapital-ixraci-1(İstifadə tarixi 19.11.2017)
64. <https://data.oecd.org/fdi/fdi-flows.htm>(İstifadə tarixi 15.11.2017)
65. <http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=QqdqhRnJgy3hrT8F6s7lvjkG3q0nDG5kl052W5T980Ss2Vmk19pQ!1813643467>(İstifadə tarixi 16.11.2017)
66. Trans-Anatolian Gas Pipeline. https://en.wikipedia.org/wiki/Trans-Anatolian_gas_pipeline(İstifadə tarixi 19.11.2017)
67. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti. https://az.wikipedia.org/wiki/Bak%C4%B1-Tbilisi-Qars_d%C9%99miryolu_x%C9%99tti(İstifadə tarixi 19.11.2017)
68. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri. https://az.wikipedia.org/wiki/Bak%C4%B1-Tbilisi-Ceyhan_neft_k%C9%99m%C9%99ri(İstifadə tarixi 19.11.2017)

69. Trans-Anadolu qaz boru kəməri (TANAP) layihəsi üzrə işlərin 55 faizi görüldü. https://azertag.az/xeber/Trans_Anadolu_qaz_boru_kemeri_TANAP_layihesi_uzre_islerin_55_faizi_gorulub-1018443 (İstifadə tarixi 19.11.2017)
70. <http://geostat.ge/index.php?action=0&lang=eng> – Gürcüstanın Statistika İdarəsi (İstifadə tarixi 15.11.2017)
71. www.oilfund.az – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (İstifadə tarixi 19.11.2017)
72. World Investment Report 2016, United Nations Publication, 2016. <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1555> (İstifadə tarixi 19.11.2017)